

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

**EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU
AASTARAAMAT**

**14
2002**

TARTU 2003

Toimetuskolleegium:
Andrus Allikvee (toimetaja), Linda Kask,
Maare Kümnik (koostaja), Toomas Liivamägi,
Reet Olevsoo

Resümeed tõlkinud ja toimetanud

Marika Liivamägi

Küljendanud

Mart Orav

Trükkimist toetas
EV Kultuuriministeerium

02
E 20

ISSN 1406-0876

© Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing
Tõnismägi 2, 10122 Tallinn
Tel.: (0) 662 0388
E-post: ela@nlib.ee

SISUKORD * CONTENTS

Saateks * Preface

RAAMATUKOGUNDUSE TÄNAPÄEV

Riin Olonen Konverents koondkataloogidest 10

Aili Normak Teadusraamatukogude komplekteerimisest 16

Tiina Tarik Eesti raamatu päev 21

Merike Küpus Oskar Kallase päev Eesti Kirjandusmuuseumis 27

Maare Kümnik Raamatu ja raamatukogunduse probleemistik

Friedrich Puksoo auhinna konkursside valgusel 36

Merike Poljakov Enesekehtestamine raamatukogus 46

ERIRAAMATUKOGUD

Maie Thal Eesti kaitseväe raamatukogudest 54

Kristel Varm Raamatukogud Eesti vanglates 65

VAADATES AASTATE TAHA

Toomas Liivamägi 200 aastat Tartu Ülikooli Raamatukogu 70

Ruth Michelson Kuidas Tartus vanasti katalooge tehti 75

MEMUAARILIST

Hilja Vihalem Mälestusi pikast tööelust 113

ERÜ AASTA- JA TEENETEPREEMIA LAUREAADID

Krista Aru Heino Räim: Minu töö on minu huvi 122

Mare Ektermann 126

Linda Sarapuu Evi Murdla 129

JUUBELID

Mare Lott Ühest imelisest inimesest: Evi Rannap 70 132

Õie Tammissaar Ene Ruder 60 138

Õnnitleme ERÜ liikmeid — 2002. aasta juubilare 141

IN MEMORIAM

Helmi Masing 17.09.1910–24.04.2002 142

Imbi Vesmes, Evi Rannap Mari Kalvik 9.04.1937–29.12.2002 144

ARVUSTUSI. TUTVUSTUSI

Õie Tammissaar Kümme aastat taasiseseisvunud Eestis 146

Vilve Asmer Eesti Kirjandusmuuseumi ja Tartu Ülikooli Raamatukogu postkaardikomplektidest 150

ERÜ TEGEVUSEST 2002. AASTAL

Krista Talvi Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu tegevusest 2002. aastal 158

Reet Olevsoo Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu 2002. aasta kroonika 173

Margit Stamm Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing trükisõnas 188

ELNET KONSORTSIUM

Riin Olonen ELNET Konsortsium 2002. aastal 193

SEADUSED JA JUHENDMATERJALID

Teadusraamatukogude ja arhiivraamatukogude nimetamine 198
Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetamise tingimused ja kord 200

Avalikest raamatukogudest teose laenutamise eest autorile maksitava tasu suurus, väljamaksmise tingimused ja kord 205

SUMMARIES

Riin Olonen A Conference on Union Catalogues 209

Aili Normak On the Acquisition Problems in Research Libraries 210

Tiina Tarik Day of Estonian Book 210

Merike Küipus The Oskar Kallas Day at the Estonian Literary Museum 211

Maare Kümnik The Problems of Books and Librarianship Highlighted by the Friedrich Puksoo Prize 212

Merike Poljakov Self-Assertion at the Library 212

Maie Thal About the Libraries of the Estonian Defence Forces
213

Kristel Varm Libraries at Estonian Prisons 215

Toomas Liivamägi Tartu University Library 200 215

Ruth Michelson How Catalogues Were Made in Tartu in Olden
Times 217

Hilja Vihalem Reminiscences of a Long Life of Work 217

Õie Tammissaar Ten Years in Newly Independent Estonia 218

Vilve Asmer About the Sets of Postcards Issued by the Estonian
Literary Museum and the Tartu University Library 219

Krista Talvi About the Activities of the Estonian Librarians' As-
sociation in 2002 219

Riin Olonen ELNET Consortium in 2002 220

Autorid * Authors 222

SAATEKS

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 2002 on ülesehituselt eelmiste sarnane, sisuliselt aga kajastab uue sajandi teist aastat.

Kas sel aastaraamatul on oma selgroog? Küllap on.

See on raamatukogunduse ja raamatukogude tänapäev Eestis oma mitmekesisuses ja probleemiderohkuses, puudutades nii teadusraamatukogude kui ka rahvaraamatukogude elu ja tegevust.

Nende küsimustega on otseselt seotud meie erialaühing, kellega koostöös, sageli ka eestvedajana, otsitakse küsimustele vastuseid ja lahendusi. Esitatu peaks huvi pakkuma kõikidele ühinglastele ja paljudele raamatukoguhoidjatele.

Seekord on avaakordiks huvitavat teavet ja ideid pakkuv Tallinnas toimunud rahvusvaheline konverents elektroonilistest koondkataloogidest. Tähelepanu all on teadusraamatukogude komplekteerimis- ja rahastamisprobleemid, mis ei ole veel lahendust leidnud. Raamatukoguhoidjaile pakutakse enesekehtestamisviise igaühele eraldi, eriti aga juhirollis.

Eesti Raamatu Aastast kantuna kestab meie oma raamatu teema eesti raamatuteaduse konverentside ehk Oskar Kallase päevadega ja Eesti raamatu päevaga igal aastal 23. oktoobril.

Uus teema on pilguheit eriraamatukogudesse — Eesti kaitseväge raamatukogudesse ja vanglaraamatukogudesse.

Ülevaade ERÜ ja TÜRI koostööna toimivatest Friedrich Puksoo auhinna konkurssidest annab aimu raamatu uurimise ja raamatukogunduse problemaatikast meil.

Aasta suursündmuseks oli Tartu Ülikooli Raamatukogu 200. aastapäev, mille tähistusena saame lugeda aastatetagusest aukartust äratavast käsitsitööst praegugi kasutatavate kataloogide loomisel.

Kindel, lugupidamist ja austust avaldav osa raamatust on pühendatud kolleegidele-ühinglastele tunnustusena tehtu eest, sünnipäevalastele ja mälestustele olnust ning olnuist.

SAATEKS

7

Ei puudu ka raamatukogude väljaannete arvustused-tutvustused.

Iga-aastane ülevaade ERÜst on tänuväärne teabeallikas ja vajalik igapäevatöös.

Suur tänu kõikidele autoritele, eriti kaasamõttelejaile ja muretsejaile.

Aastaraamatu 2002 koostajad ja
Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

PREFACE

The structure of the Yearbook 2002 of the Estonian Librarians' Association resembles that of the previous volumes, but its contents reflect the activities of the second year of the new century.

Does this Yearbook have a backbone of its own? We are sure it does. The backbone of this book is informed by the present state of Estonian libraries and librarianship in all its variety of problems, regarding the life and activities of both research and public libraries. These problems and questions directly concern our professional organisation, together with whom, and often under whose initiative, solutions and answers are sought for. Materials presented in this volume should be of interest to all members of the ELA and to many librarians as well.

The yearbook opens with an overview of an interesting and informative international conference on electronic union catalogues. Serious unsolved problems of financing that hinder systematic acquisition of library materials, faced by research libraries are examined. Librarians are told about several methods of self-assertion, useful for every professional, but especially necessary for leaders.

The subjects related to Estonian books, first discussed during the Year of Estonian Book, are developed further at the conferences of Estonian book science, or the Oskar Kallas Days and the Days of Estonian Book annually held on 23 October.

A new subject has been opened by giving overviews of special libraries — the libraries of Estonian Defence Forces and prison libraries.

An overview of the competition for the Friedrich Puksoo Prize, jointly given by the ELA and Tartu University Library, offers a reflection of the problems of librarianship and of the research on book history.

The 200th anniversary of Tartu University Library marked the highlight of the year. In relation to this event we can read about the

PREFACE

9

awesome work that had been done in those old times in creating library catalogues, which are used even now.

A part of the book has been devoted to our colleagues to acknowledge their work, to mark their birthdays and to share their memories of long working lives.

A section of the volume offers reviews of materials published by various libraries.

The annual account of the ELA activities is a valuable everyday source material for librarians.

We wish to say a thank you to all our authors, and to all colleagues who share our joys and worries.

The editors of the *Yearbook 2002* and
the Estonian Librarians' Association

RAAMATUKOGUNDUSE TÄNAPÄEV

Riin Olonen

KONVERENTS KOONDKATALOOGIDEST

*The Andrew W. Mellon Conference on Union Catalogs
17–19 October, 2002 in Tallinn*

Eelmisel aastal, täpsemalt 17.–19. oktoobrini toimus Tallinnas A. W. Melloni fondi üleskutsel ja rahalisel toel koondkataloogide koostamise ja kasutamise teemaatikale pühendatud rahvusvaheline konverents. Konverentsi Eesti-poolseks korraldajaks oli Eesti Rahvusraamatukogu.

Andrew W. Mellon Foundation on fond, mis juba aastaid on toetanud raamatukogude automatiseerimist Ida-Euroopa riikides, Baltimaades ja Lõuna-Aafrikas. Käesolevaks ajaks on A. W. Melloni fond toetanud raamatukogude automatiseerimist Ungaris, Tšehhis, Slovakkias, Poolas, Eestis, Lätis ja Lõuna-Aafrika Vabariigis. Pakkumaks fondilt toetuse saanud maade raamatukoguspetsialistidele võimalusi kogemusi vahetada ning saamaks ka ise tagasisidet toetuse kulu ja loodud infosüsteemi arengu kohta, on A. W. Melloni fond varemgi korraldanud laiaulatuslikke ülevaatekonverentse, kus lisaks raamatukoguspetsialistidele toetuse saanud maadest esinevad ka tunnustatud erialaspetsialistid Lääne-Euroopast ja Põhja-Ameerikast. Eelmine konverents oli pühendatud raamatukogude automatiseerimisele üldisemalt ja toimus 1997. aastal Varssavis (sellal paljud toetuse saanud riigid alles alustasid oma ühisprojekte). Ning arvestades seda, et alates 1997. aastast on kõigis nimetatud riikides jõutud integreeritud raamatukogusüsteemi algse juurutamisega lõpusirgele ja fond on loobumas tegutsemast selles vallas, oli aeg küps järgmise ülevaatekonverentsi jaoks. Et osalevates riikides on alustatud järgmise etapiga raamatukogude automatiseerimises ja ühistöös — asutud koostama või kavandatakse asuda koostama (rahvuslikke) koondkatalooge, kus-

juures lahendusi selleks on kasutatud erinevaid —, siis tundus koondkataloogide temaatika igati põhjendatud.

Konverentsil osales 92 raamatukoguspetsialisti 13 riigist. Lisaks esindajatele A. W. Melloni fondilt toetuse saanud riikidest (Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Poola, Eesti, Läti ja Lõuna-Aafrika Vabariik) osalesid konverentsil ka eksperdid Lääne-Euroopast ja Põhja-Ameerikast. Kokku esitati konverentsil 34 ettekannet.

Enamiku ettekannete puhul oli tegemist ülevaadetega vastavas riigis toimunu kohta. Lisaks eelpool nimetatud seitsmele riigile saadi ülevaade ka Soome kohta. Ülevaated hõlmasid nii raamatukogude automatiseerimise kulgu laiemalt kui ka koondkataloogi loomise ja arendamise käiku konkreetselt. Et koondkataloogi loomiseks on väga erinevaid lahendusi ja igas riigis tehakse midagi veidi erinevalt, oli väga huvitav kuulda, kuidas samu probleeme on lahendatud teistes riikides. On raamatukogusid, kes kasutavad erinevate firmade loodud integreeritud süsteeme, kuid jagavad üht koondkataloogi; raamatukogusid, kus on kasutusel küll sama firma loodud, kuid ikkagi oma süsteemid, ja jagatakse ühist koondkataloogi; raamatukogusid, kes jagavad süsteemi ja koos sellega ka kataloogi, mida võibki pidada nende koondkataloogiks (nagu on meilgi Eestis kaks ühiselt jagavat süsteemi ja kataloogi). On raamatukogusid, kes reaalse koondkataloogi asemel on juurutanud virtuaalse koondkataloogi: kirjete kopeerimise asemel raamatukogude elektronkataloogidest ühisesse koondkataloogi ja ühise uue andmebaasi haldamise asemel pakutakse kasutajaile metaotsingu võimalust — ühe otsingu sooritamist mitmes kataloogis korraga (seda võimalust on kavas kasutada ka Eestis).

Pidades silmas Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi plaani rakendada metaotsingu võimalust ka konsortsiumi kahe kataloogi jaoks, oli väga õpetlik Karen Coyle'i (Kalifornia Digitaalne Raamatukogu) ettekanne reaalse ja virtuaalse koondkataloogi ning nende pidamise erinevustest, erinevate lahenduste eelistest ja puudustest. Tuginedes oma kogemustele ja Kalifornia Ülikoolis läbiviidud võrdlustestide tulemustele rõhutas K. Coyle, et virtuaalse koondkataloogi loomine ja pidamine on edukas raama-

tukogudes, mis kasutavad samu või võimalikult sarnaseid integreeritud süsteeme ning kus ka kataloogimisel ja andmebaasi indekseerimisel rakendatakse samu reegleid. Peamised probleemid virtuaalse koondkataloogi pidamisel seisnevadki erisustes kataloogimise ja indekseerimise põhimõtetes. Samuti tuleb lahendada kirjete dubletsuse küsimus — sama teavikut peegeldavad erinevatest kataloogidest leitud kirjed on vaja koondada kokku või lausa üheks. Virtuaalse koondkataloogi loomisel peab iga koondkataloogis osalev raamatukogu arvestama ka koormuse kasvuga oma kohalikule serverile. Reaalse koondkataloogi eelisena nimetas K. Coyle, et kuigi selle haldamine ja administreerimine on suhteliselt kallis võrreldes virtuaalse koondkataloogi pidamisega, on ikkagi võimalik erinevatest allikatest kokku koondatavate kirjete kvaliteedi erisusi tasandada (kümne kirje asemel kuvatakse kasutajale vaid üks, kõige täielikum, jms.). Lisaks ei sõltu reaalne koondkataloog kohapealsete serverite ja süsteemide töökindlusest ja jõudlusest, vaid töötab iseseisvalt. Lõpetuseks soovitas K. Coyle igal koondkataloogi looval konsortsiumil sügavalt järele mõelda erinevate meetodite üle, arvestades oma eelarvelisi ja tehnilisi võimalusi. Pidades silmas, et Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumis kasutavad kõik raamatukogud üht ja sama süsteemi ning kataloogimisel ja indekseerimisel rakendatakse samu reegleid, peaks virtuaalse koondkataloogi juurutamine Eestis igati sobilik olema.

Suurt huvi pakkus kuulajatele Nadia Caidi (Toronto Ülikool, infoteaduste kateeder) ettekanne, milles ta tutvustas spetsiaalselt selleks konverentsiks korraldatud uurimust ja selle tulemusi. Uurimus hõlmas kõiki eelpool nimetatud seitset riiki: Tšehhi, Slovakkia, Ungari ja Poola projektide põhjalikum analüüs pärines aastast 1999, intervjuud Eesti, Läti ja Lõuna-Aafrika spetsialistidega viidi läbi 2002. aastal. Uurides teid, mis erinevad raamatukogud valisid koondkataloogi juurutamisel, ja tehtud valikute tagamaid, püüti leida vastust küsimusele, kuivõrd on koondkataloogide loomine ja koostöö üldisemalt mõjutatud sotsiaalsest ja kultuurilisest kontekstist antud riigis, mis on tehtud otsustuste ja valikute põhjused (lisaks tehnilistele nõudmistele), milliseid takistusi koostöös eelkõige välja tuuakse jne. Koos-

tööst kõneldes kasutas N. Caidi nelja telge: 1) individuaalsed *versus* kollektiivsed eesmärgid, 2) suundumused tsentraliseeritusele *versus* detsentraliseeritusele, 3) orienteerumine tootele *versus* protsessile ja 4) globaalsed *versus* lokaalsed püüdlused. Erinevad mõjufaktorid jaotas N. Caidi kolme gruppi: 1) tehnilised, 2) “filosoofilised” ja 3) organisatsioonilised aspektid. Tehnilised aspektid seonduvad integreeritud süsteemi valiku ja juurutamise küsimustega, rakendatavate standardite ja protokollidega, koondkataloogi ülesehitusega jms. Nn. filosoofilised aspektid on eelkõige seotud visioonidega, mis on koondkataloogi eesmärk, kuidas see sobitud üldisesse informatsiooni infrastruktuuri antud riigis jne. Organisatsioonilised aspektid on seotud küsimustega nagu: kes osalevad koondkataloogi koostamises, kelle oma loodav koondkataloog on, kes seda igapäevaselt haldab ja administreerib, kes finantseerib jne.

Uurimuse tulemusi analüüsisid viitab N. Caidi ka Richard Quandti (A. W. Melloni fond) 2002. aastal ilmunud raamatus toodud järeldustele. Edufaktoritena toob R. Quandt esile ressurside olemasolu, kannatlikkust, paindlikkust, kustumatut koostöö soovi, tundlikku, vaba ja mitte-hierarhilist juhtimisstiili. Samas rõhutatakse ka konsortsiumi vormist tulenevaid eeliseid. Eraldi mainitakse riigi ja kõrgharidusringkondade toetuse olulisust, aga ka otsekontaktide olemasolu kõrgemate võimukandjate ja arvamusliidritega. Ebaõnnestumise taga on sageli kultuuritavad (erinevad väärtused, veendumused, hoiakud), ebaõnnestumised valitsemises (võimuvõitlus, kõrgemate organite sekku-mised) ja finantseerimiskeskkonnad.

Konverentsi kavas oli ka mitu huvitavat ettekannet, milles arutati üldisemaid küsimusi sellest, kuidas on informatsiooni talletamine ja selle kasutamine organiseeritud raamatukogude elektronkataloogides (eriti koondkataloogides) ja veebi otsikeskkondades. Nii mitmelgi korral esitati intrigeeriv küsimus: kas me üldse vajamegi tänapäeval koondkatalooge, kui meil on sellised otsimootorid ja -keskkonnad nagu *Google* või *Yahoo*? Stefan Gradmann (Hamburgi Ülikool) rõhutas oma ettekandes, et kindel piir raamatukogude kataloogide ja veebi otsikeskkondade vahel on hakanud hägustuma. Tavapäraselt on raamatukogusid (ja ka

nende katalooge) võrreldud katedraalidega, kus kõigel on oma koht ja valitseb kindel kord, domineerib vaikus ja rahu. Interneti puhul on paralleelsele tõmmatud laadaga, kus kõik on olemas, aga puudub täpne ülevaade, mida ja kus pakutakse, kasutajal tuleb aga pakkumiste ja võimaluste möllus endale kindlaks jääda ja oma edasi otsida. Viimane kümnend on aga näidanud, et aina rohkem sisaldub raamatukogude kataloogides veebiväljaandeid (samas peab S. Gradmann üpriski ebareaalseks kavasisid Internetti kataloogima hakata), aina rohkem loovad raamatukogud erinevaid seoseid kataloogi ja veebiressursside vahel jne. On lausa välja pakutud, et raamatukogud peaksid avama oma kataloogid veebi otsimootoritele ja nii saavutaksimegi ülemaailmse koondkataloogi, kusjuures otsitulemuste seas on soovitatud esitada raamatukogude kataloogidest leitud andmed kõige ees. Mida hakkab aga kasutaja peale loeteluga kümnete ja sadade tuhandete viidetega erinevate raamatukogude kataloogidele üle terve maailma, kui ta otsib Internetist lisainformatsiooni näiteks Shakespeare'i *Romeo ja Julia* kohta? Tulevikku nägid esinejad ikkagi “katedraali” ja “laada” koosseksisteerimises.

Ole Husby (BIBSYS, Norra) tuletas oma ettekandega linkidest ja linkimisest elektronkataloogides meelde, et ei tohiks piirduda ainult aruteludega erinevatest tehnilistest lahendustest koondkataloogide koostamisel, vaid tuleks kõnelda ka pakutavatest teenustest ja nende kvaliteedist. Võrreldes varasemate võimalustega koondkataloogide kasutusel on veebikeskkonna eeliseks võimalus erinevaid inforessursse omavahel siduda. Ühe olulise elemendina tänapäeva digitaalsetes raamatukogudes näebki O. Husby seoste väljendamise ja administreerimise tehnoloogiat.

Mida öelda lõpetuseks? Ei tahaks korrata enam tavapäraseid väljendeid, kui huvitav, aktuaalne ja vajalik see konverents oli. Konverentsi materjalid on kõik Rahvusraamatukogu koduleheküljel olemas (vt. <http://www.nlib.ee/inglise/docs/mellon.html>), nii et kõigil huvilistel on võimalus nendega tutvuda ja oma isiklikku arvamust kujundada. Rõhutaksin vaid seda, et fakt ise, et A. W. Melloni fond pakkus konverentsi korraldamist Eestile, on suur tunnustus meie edule raamatukogude automatiseerimises. Kuigi meile endile tundub, et kõik võiks veelgi parem olla, veel-

RIIN OLONEN

15

gi kiiremini edasi areneda jne. (ja nii peabki olema, siis püüame rohkem), on meil paljude teiste maade samalaadsete projektidega võrreldes siiani kõik väga edukalt läinud. Edaspidi tuleb vaid püüelda, et me igapäevasesse rutiini jõudes arenguteel seisma ei jääks.

NB! Lõpetuseks tahaks veel remargi korras mainida hindamatut kogemust, mille said kõik need, kes osalesid viimasel päeval ka professor Andrew Lass'i juhitud paneeldiskussioonil. Kahtlemata oli huvitav kuulata erinevaid arvamusi ja jälgida diskussiooni, kuid hindamatu kogemusena pean ma silmas eelkõige A. Lassi diskussiooni vedamise tehnikat ja erinevaid kuulajate tähelepanu köitmise võtteid. Ida-eurooplased on küll tuntud oma reserveerituse ja leige osavõtuga diskussioonidest, kuid A. Lass suutis hoida diskussiooni ülal ning osalejaid erksate ja huvitatutena.

Aili Normak

TEADUSRAAMATUKOGUDE KOMPLEKTEERIMISEST

Teadusraamatukogude tegevuse, sh. kogude arendamise õiguslike aluste ja koordinatsiooni teema kerkis tõsisemalt päevakorda 1993. aastal — eesmärgiks luua süsteem, mis tagaks Eesti majanduse, kultuuri, teaduse ja hariduse infovajaduse katmise, välistaks liigse dubleerimise ning võimaldaks optimaalselt kasutada piiratud rahalisi vahendeid. Kultuuri- ja haridusministri määrustega kinnitatakse 1994. aastal **teaduslike keskraamatukogude tegevuspõhimõtted, loetelu ja ainevaldkondade jaotus**.¹

Kuigi määruses oli mainitud, et keskraamatukogu tegevuseks vajalik raha eraldatakse riigieelarvest, jäi vastav mehhanism välja töötamata ja erineva alluvuse tõttu toimus komplekteerimise rahastamine erinevalt.

Uuesti kerkis küsimus teravamalt päevakorda 1998. aastal, mil Haridusministeerium algatas ülikooliraamatukogude survele Eesti Akadeemilise Raamatukogu reorganiseerimise. Loodi komisjon, mis oma töökokkuvõttes nentis, et ühe raamatukogu alluvuse muutmise asemel on vaja teaduslike keskraamatukogude tegevuse süvaanalüüsi ja **ettepanekuid teaduslike keskraamatukogude süsteemi arendamiseks**, eriti rõhutati stabiilse riikliku rahastamise vajadust. Reaalsete sammudeni siiski ei jõutud.

2000. aasta sügisel avalikustas Kultuuriministeerium raamatukogude arenduskava projekti aastateks 2000–2002. Kultuuriüldsus tunnistas üllitise küll üsna üksmeelselt ebaõnnestunuks, kuid ometi juhtis see taas tähelepanu puudujääkidele teadusraamatukogude tegevuse õiguslikes alustes ja finantseerimisprintsiipides.

Otsustav nihe toimus 2001. aasta märtsis, mil Riigikogu võttis vastu “Teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse” (TAKS) parandused, kus **määratletakse teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu ülesanded** ning pannakse Haridus-

---

¹ *Riigi Teataja Lisa* (1995) nr. 4, art. 7.

ministeeriumile kohustus kehtestada teadusraamatukogude ja arhiivraamatukogude nimetamise tingimused ja kord ning korraldada neile teavikute hankimise finantseerimist.² Selle aktiga tunnustati esmakordselt teadus- ja arhiivraamatukogude olulist rolli teadus- ja arendustegevuses.

Samas mainitakse, et Eesti Rahvusraamatukogu tegevust reguleerib Eesti Rahvusraamatukogu seadus.³

TAKSist tulenevalt asus Haridusministeerium ette valmistama teadus- ja arhiivraamatukogudele esitatavate nõuete eel-nõu, kogudes esmalt ekspertarvamusi raamatukogudest ja teadusasutustest. 31. augustil 2001 moodustati nõuandev komisjon, mille esimeheks määrati teadustalituse peaekspert **Anneli Poska**. Arutelu käigus ilmnis tõsiseid erimeelsusi, pandi kahtluse alla teadusraamatukogu kui tüübi määratlemine üldse. Lõpuks jäädi siiski arvamuse juurde, et teadusraamatukogude selge määratlemine on vajalik, et tagada seaduses loetletud ülesannete täitmiseks vajalik finantseerimine.

2002. aasta alguses ütlesid oma kaaluka arvamuse teadusraamatukogude tegevuse korraldamiseks välja **avalik-õiguslike ülikoolide rektorid**, allkirjastades 25. jaanuaril koos Haridusministeeriumiga ühiste kavatsuste protokoll, mille kohaselt “Eesti ülikoolihariduse ja teaduse rahvusvahelise konkurentsi-võime säilitamiseks on vajalik teadusraamatukogu teenuse olukorra põhimõtteline parandamine. Eelkõige tähendab see komplekteerimissummade tõstmist ca 60 miljoni kroonini aastas”. Sellele tasemele tahetakse jõuda hiljemalt aastaks 2006.

Haridusminister allkirjastas määruse “**Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetamise tingimused ja kord**” 15. jaanuaril 2002.⁴ Teadusraamatukoguna nähakse institutsiooni või selle osa, mille eesmärk on tagada riigi ja ühiskonna arenguks vajaliku informatsiooni kättesaadavus, soodustada teadus- ja arendustegevuse arengut, elanikkonna haridustaseme ja üldise harituse tõusu ning tõsta riigi teaduspotsiaali.

²Riigi Teataja I (2001) nr. 34, art. 187.

³Riigi Teataja I (1988) nr. 34, art. 488.

⁴Riigi Teataja Lisa (2002) nr. 13, art. 163.

Teadusraamatukogu põhikirja(määruse)line ülesanne peab olema teadus- ja arendustegevust toetava informatsiooni kogumine, säilitamine ja kättesaadavaks tegemine, sihtgrupp — teadus- ja arendustegevusega tegelejad. Tähtis on, et ka raamatukogu tegeleks teadustööga, samuti teadlaste ja teadusasutuste tegevuse tutvustamisega.

24. septembril 2002 nimetas Vabariigi Valitsus oma korralduses 625-k viieks aastaks teadusraamatukogudeks Eesti Akadeemilise Raamatukogu, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogu. Nimetamisel oli aluseks haridusministri ettepanek, mis formeerus korraldatud konkursi tulemuste põhjal.

Teaduskorralduse seadusest tulenevalt pidi Haridusministeerium toime tulema veel ühe raske ülesandega — töötama välja ühtse komplekteerimiskava koostamise põhimõtted ning teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele teavikute hankimise finantseerimise alused. Vastava määruse eelnõu valmis ministeeriumide, Teaduste Akadeemia, ülikoolide ja raamatukogude koostöös, suurim koormus jäi taas Anneli Poska kanda.

Määruse eesmärk on teadus- ja arendustegevuseks ning kõrghariduse õppeprotsessiks vajaliku infoteenuse tagamine ning finantseerimise korra kehtestamine. Teadusraamatukogude kogud komplekteeritakse **ühtse komplekteerimiskava** alusel, mis koostatakse arvestades teadus- ja arendustegevuse valdkondi, komplekteerimise järjepidevust ning teadusinformatsiooni kahetasandilist (teadustööd toetav tasand, põhiinformatsiooni tasand) valikut. Komplekteerimiskava töötavad välja Vabariigi Valitsuse nimetatud teadusraamatukogud ja Rahvusraamatukogu. Komplekteerimiskava vaatab läbi ja esitab haridusministrile kinnitamiseks ülikoolide ja teadusasutuste esindajatest moodustatud komisjon. Komplekteerimiskava alusel esitavad teadusraamatukogud taotluse teadusinformatsiooni hankimise finantseerimiseks. Praegu on dokument veel eelnõu staadiumis.

Eelnõu ette valmistades peetud diskussioonides kujunes välja ülikoolide, Teaduste Akadeemia ja teadusraamatukogude ühine seisukoht — kogude arendamise ja komplekteerimise määrab **sihtrühm**, Tartu Ülikool pakkus välja mõiste teenindusala.

Et kõik nimetatud teadusraamatukogud on ülikooliraamatukogud (Eesti Akadeemilise Raamatukogu ühinemine Pedagoogika-ülikooliga oli juba käivitunud), siis on selge, et komplekteeritakse ülikooli teadustöö temaatikale ja doktoriõppe kavadele vastavalt, unustada ei tohi ka ülikooliväliseid teadusasutusi. Nende teenindamisel peaks toetuma väljakujunenud suhetele ja järjepidevusele. Väga oluline on raamatukogutöötaja ja teadlase (infovajaja) tihe koostöö kogude kujundamisel. Selles valdkonnas on raamatukogudel aegade jooksul välja kujunenud vormid ja tavad. Tähtis on, et tehtud otsused oleksid n.-õ. vastastikku siduvad. Kui raamatukogu juures töötab ekspertkomisjon, peab olema selge, milline on eksperdi roll, mille eest ta vastutab, kuidas kujunevad lõplikud tellimisotsused. Väga vajalik on regulaarne infovahetus ja aruandlus. Kui raamatukogu teenindab ülikooliväliseid teadusasutusi, võiks seda reguleerida koostöölepingutega.

Teadus- ja arendustegevuse kõikide valdkondade infovajaduse katmiseks ning üleriigilise kättesaadavuse tagamiseks pidasid nii rektorid kui eelnõu ettevalmistanud eksperdid vajalikuks ühtse komplekteerimiskava koostamist. Selle alusel hakkavad raamatukogud koostama ka Haridusministeeriumile esitatavaid rahataotlusi. Kava koostamise tegi haridusminister ülesandeks 16. detsembril 2002 kogunenud **teadusraamatukogude nõukogule**. Esimesel koosolekul lepitati kokku, et raamatukogud määratlevad oma komplekteerimisvaldkonnad ja valikutasandid ning esitavad need koos põhjendustega nõukogu esimehele, kelleks oli valitud Tartu Ülikooli Raamatukogu direktor Toomas Liivamägi.

Nii määruse eelnõu ettevalmistanud komisjon kui loodud nõukogu diskuteerisid kava koostamise aluseks võetava **klassifikatsiooni** üle. Otsustati jääda UDK juurde, mis on kõigis raamatukogudes kasutatav teaduste klassifikatsioonil põhinev süsteem. Eelinformatsiooni kohaselt hakkab Haridusministeerium looma oma teadusalade klassifikatsiooni, mis on kooskõlas Euroopa Liidu standarditega. Kui see valmib, ei tohiks olla keeruline koostada kahe klassifikatsiooni vastavustabel.

Väga palju on komplekteerimise koordineerimisel olnud juttu **dubleerimisest**. On loomulik, et kui valdkondade määratlemisel lähtutakse ülikooli (teenindatava asutuse) vajadustest,

20 TEADUSRAAMATUKOGUDE KOMPLEKTEERIMISEST

tema teadustöö temaatikast ja õppekavadest, siis tekib paratamatult valdkonna dubleerimist, mida ei saa ega ole ka vaja iga hinna eest vältida. Ka nimetuse tasandil dubleerimine on suure nõudlusega väärtteose puhul põhjendatud, kui seda vajavad teadlased mitmes ülikoolis (asutuses). Otsustamisel on kindlasti abiks ESTER oma leidumusandmetega. Kõige sügavam koordinaatsioon on võimalik perioodika ja andmebaaside tellimisel. Siin on olemas pikaajaline koostöökogemus. Ühishangete korraldamist näeb ette ka kavandatav määrus.

Lõpetuseks tuleb tõdeda, et kümne aasta jooksul on teadusraamatukogude seadusandluses saavutatud märgatavat edu. Avalik-õiguslike ülikoolide rektorite seisukohavõttud teadusraamatukogude arendamiseks, Haridusministeeriumi tegutsemise normatiivaktide loomisel, erisummad riigieelarves teadusinformatsiooni ja rahvusteaviku hankimiseks ning raamatukogutöötajate professionaalsus ja missioonitunne peaksid kaasa tooma teenuse kvaliteedi tõusu.

Tiina Tarik

EESTI RAAMATU PÄEV

2001. aasta aprillis jõudis lõpule Eesti Raamatu Aasta — viimaste aastakümnete suurejoonelisim eesti raamatut austav üritus. Sel puhul kutsus ERA Peakomitee raamaturingkondi üles korraldama edaspidi raamatukuid, mille kese oleks igal aastal eri maakonnas, ning kirjastajaid ja raamatukaupmehi jätkama heaks tavaks kujunenud odavmüüke. Et iga aasta oktoobris peetakse traditsiooniliselt üleriigilisi raamatukogupäevi, soovitaski Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing hakata tähistama nende päevade raames 23. oktoobril Eesti raamatu päeva ning avaldas ajakirjas *Raamatukogu* (2001, 4) alljärgneva üleskutse raamatukogudele ja raamatukoguhoidjatele:

“Eesti raamatu päev —

kõlaga ta sama jõuliselt kui eesti raamatu aasta. Eesti raamatu päev ongi mõeldud hiljuti lõppenud raamatuaasta traditsioone ja aateid edasi kandma. Meie identiteeti ja eneseteadvust kinnistama. Meid kõiki ühendama. Eesti raamat oli, on ja jääb üheks meie ülimaks kultuuriväärtuseks.

Eesti raamatu päeval — 23. oktoobril võiks pidulikustada kõik sündmused, mis on seotud MEIE RAAMATUGA — olgu ta siis laste- või tarberaamat, särav kunstialbum või range teatmeteos. Me vajame neid kõiki ja nemad vajavad meid — oma lugejat.

Ehkki harjumuslikult imetletakse ja tuntakse rohkem ilukirjandust, sobiks kümnenda taasiseseisvumisaasta järel keskenduda igale eesti raamatule, mis avab ja avardab uusi horisonte ja teadmisi eesti keeles. [...] Eesti raamatu loetelu on hirmpikk — miljonilise rahva vääriline. Olgem siis ka ise oma raamatu väärilised. Hoidke ja kaitske, hinnake, ja mis seekord kõige olulisem, tutvustage teda nii laialdaselt kui suudate. Tehke seda ükskõik mis vormis või kujul — naeru abil või küünla valgel. Lasteaias või teadusraamatukogus. Koolis või tänaval. [...] Kunagi ei või teada, kus ja millal sünnib uus kirjanik, uus looja.

Otsige omale mõttekaaslasi, ärge unustage kirjastajaid ja kaupmehi, sest siis on kavandatut kergem teostada. Selgitage igale lugejale eesti raamatu võimalikku tähendust tema elus. Otsige kontakti kirjanike ja ajakirjanikega, kriitikute ja teiste sõnaseadjatega. Kõige erinevamalt

mõtlevate autorite ja ka teist teistmoodi arvajatega. Kõigiga, kes mõistavad sõna seada. Tutvustage uusi ja ärge unustage vanu raamatuid, nõnda kutsuge kokku ka nii noori kui vanu. Rõhutage kohtumistel ja vestlusringides, et jutt käib eesti raamatust. Küsige endalt ja teistelt: miks me ülepea vajame oma raamatut, miks tuleb tähistada eesti raamatu päeva. Ja kui te saate vastuse, siis on eesti raamatu päev korda läinud.”

Raamatuaasta sai ümber, kuid eesti raamatuga seotud rõõmud ja mured jäid püsima. Ehkki rõõmu jagub nii väärraamatute ilmumisest ja lugejahuvist nende vastu kui uute kirjutajate esiletõusust, on muresid siiski rohkesti. Nimetagem siin vaid mõned neist: algupärandite trükiarv kahaneb pidevalt, raamatu hind aga tõuseb, mistõttu raamat muutub raskesti kättesaadavaks nii huvilisele kui raamatukogule; lapsed loevad järjest vähem, kaotades nii sidet eelnenud põlvkondade mõttemaailmaga; tõlkekirjanduse laviin ähvardab kodumaise teabe-, tarbe- ja õppekirjanduse enda alla matta — seeläbi jäävad rakenduseta meie oma potentsiaalsed aimekirjanikud, ladusa sulega publitsistid; ilukirjanduses on esikohal endiselt väheväärtuslik ajaviide, mis nõudlikuma maitsega lugejat pigem peletab, vähenõudlikumale aga jätab mulje, et see ongi “päriskirjandus”. Muresid on mõistagi rohkem ja mitmekesisemaid. Kõnealustel raamatupäevadel on põhiliselt keskendutud lapse ja raamatu suhtele ning sideme säilitamisele lugejate, kirjanike, kirjastajate ja raamatukogude vahel.

Esimest korda peeti Eesti raamatu päeva **2001. aasta** 23. oktoobril. Tookord ei jõudnud vastselt ellukutsutud ettevõtmine veel kõikidesse maakondadesse. Suurema erksusega paistsid raamatupäeva ürituste korraldamisel silma Jõgevamaa, Järvamaa, Lääne-Virumaa, Pärnumaa, Saaremaa ning Valga- ja Võrumaa raamatukogud. Pearõhk paiknes lastekirjandusel, selle tutvustamisel ja lähendamisel lastele. Korraldati kirjandusalaseid viktoriine, omaloominguvõistlusi, kohtumisi lastekirjanikega, raamatunäitusi ja muinasjututunde, pandi proovile ka õpetajate teadmisi kodumaisest lastekirjandusest. Täiskasvanutele toimusid teabepäevad, luuleõhtud, eesti kirjanduse soovitamise päev, kohtumised kirjanike ja kirjastajatega, peeti meeles

ka kohalikke sõnaseadjaid. Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu tähistas raamatupäeva näitusega uudisraamatutest.

Tartus sai esimeseks raamatupäeva korraldajaks linnaraamatukogu Koidula-nimeline harukogu, mis oli hiljaaegu kolinud uutesse ruumidesse ning saanud naabriks eesti kirjandusmaastikule sügava jälje jätnud kooli — Forseliuse Gümnaasiumi. Sestap otsustati süvendada suhteid piirkonna lugemishuviliste elanike ja kooliõpilaste ning raamatukogu vahel lahtiste uste päeva korraldamisega. Endistele ja uutele lugejatele mõeldud üritus sai teoks koostöös kooliga. Eeskätt õpilastele mõeldes seati vaatamiseks raamatunäitus “Eesti kirjarahvas eile ja täna”. Peeti mahavestlusring kirjanik Lehte Hainsalu ja kirjanduskriitik Aivar Kulliga. Öhtu lõpetati põimikuga eesti luulest Anne Maasiku ja Heikki-Rein Veromanni esituses.

2002. aastal tähistati raamatupäeva juba laialdasemalt. Teemakohaseid üritusi — kirjandusõhtuid ja -hommikuid, kohtumisi kirjanike-kirjastajate-tõlkijatega, viktoriine, näitusi, laste loominguvõistlusi — jagus kõikjale üle Eesti. Taas paistsid mitmekesiste ettevõtmistega silma Jõgevamaa, Järvamaa, Raplamaa, Valgamaa ja Võrumaa raamatukogud, huvitavaid üritusi toimus ka Kohtla-Järvel, Põlvamaal jm. Enim vastukaja leidnud üritus toimus Tallinnas, **Eesti Akadeemilise Raamatukogu** ja Tallinna Pedagoogikaülikooli koostöös. Eesti kirjandusele pühendatud ettekandepäeval kõnelesid Anneli Kõvamees, Maarja Vaino, Elo Lindsalu, Jaak Urmet (etteloetud teksti vahendusel) ja Toomas Liiv intrigeerivatel ja vähekäsitletud teemadel (eestlaste tüüpettekujutusest baltisakslaste kohta, Johannes Üksi loomingust, Kerttu Rakke naisekäsitusest, Max Laossonist ning eesti sotsialistlikust realismist).

Tartu Linna Keskraamatukogus otsustasime seekord tähistada raamatupäeva kõnekoosolekuga. Kõnelejaid kutsudes andsime kõigile teema valikuks vabad käed, koondades ettekanded raamatukogupäevade juhtmõtte “Lugemine lubatud!” alla. Palusime rääkida eesti raamatuga seonduvatest muredest, rõõmudest, probleemidest — eesti raamatu ja eesti kirjanduse sisust, vormist, laadist, levikust, vastuvõtust, sellest, kust king pigistab ja mis kurgus kripeldab, ning jagada ka oma mõtteid raamatuko-

gudest. Kuna raamatuaastal said sõna esmajoones tuntumad ja tunnustatumad literaadid, kutsusime sedapuhku põhiliselt noorema põlvkonna kirjarahvast, et ka noorte hääl raamatu-asjas kõlama pääseks.

Pärast direktor **Asko Tamme** avasõnu astus üles kaheksa kõnelejat, kes rääkisid kirjandusest, kirjutamisest ja kirjastamisest ning raamatust ja lugejast.

Elle Tarik (“Lugemine lubatud! — Kas on?”) kõneles uudiskirjanduse lugemisvõimalustest, raamatuturust ja raamatukogude probleemidest kirjanduse soetamisel, valikuraskustest ja asjatundliku raamatuinfo nappusest.

Kirjanike Liidu Tartu osakonna esimees, kirjandusloolane **Janika Kronberg** (“Kriitika kui tarbijakaitse”) rõhutas, et raamatukriitika peaks aitama lugejal ilmuva kirjanduse hulgast valikuid teha. Koju raamatuid ostes on tema sõnul kindlateks pidepunktideks autor, sisu kokkuvõte, kirjastus, tõlkija ja/või toimetaja nimi ning pälvitud kirjandusauhind. Hea meel oli kõnelejal lugeja ja autori tihedamast kokkupuutest raamatuaastal. Raamatukoguhoidjad aga aitavad väärtteoseid lugejale lähendada, nii et võib tõdeda: kui raamatut pole raamatukogus, pole teda olemasgi.

Eesti Päevalehe kirjandustoimetaja **Jaak Urmet** ehk kirjanik Wimberg (“Kirjanduse elulähedusest”) väitis, et kaasaeg pole eesti kirjandusse veel õieti jõudnudki. Tema sõnul ei määra kirjanduse sotsiaalsust kujutatav aines, vaid loo üldmõistetav tuum, igale inimesele kordamineku potentsiaal. Defineerides ja eristades elulähedust, sotsiaalsust, vasakpoolsust ja naturalismi, kinnitas ta, et tähtis pole see, millest kirjutada, vaid kuidas ja kellele kirjutada.

Kirjanik ja ajakirjanik **Veiko Märka** (“Kirjutajast kirjanikuks”) uuris, mis on kirjutajate ja kirjanike vahe. Kirjutajast tegevat kirjaniku ennekõike kriitikameele olemasolu, töökus, sihikindlus ja vormiteadlikkus; sisu, teema ja stiili põhjal diletanti päriskirjanikust ei erista. Asetades kirjandusteksti ja meediatausta tugevuse/nõrkuse koordinaattelgedele, vaatles ta iga paariku tüüpnäiteid (nt. Mehis Heinsaar kui näide tugevast tekstist ja nõrgast taustast, Jaan Krossi puhul on aga tugevad nii tekst kui taust).

Tartu Ülikooli semiootikamagistrant **Kadri Tüür** (“Kolkakirjandusest Muhu saare näitel”) vaatles oma kodukohas kirjastatud raamatute põhjal regionaalkirjanduse eripärasid. “Ametlikult” polevat enamikku neist raamatutest ISBNi puudumise tõttu olemas ega leia neid ka raamatukogudest. Kohalikud sõnaseadjad ei pürgi suurde kirjandusse ja neid tuleks esineja sõnul mõõta hoopis teise mõõdupuuga. Külavahelaulude traditsioonist lähtuvad, kohalikest sündmustest ajendatud laulud järgivad käsitöölilikult etteantud mustreid ning nende valmimine meenutab mõneti muhu susside valmistamist — autoreidki nimetatakse “laulumestriteks”.

Tallinna Linnateatri dramaturg **Triin Sinissaar** (“Kes loeb uut eesti näidendit?”) andis ülevaate eesti uuema näitekirjanduse seisust. Viimase viie aasta jooksul on avaldatud umbkaudu 50 eesti näidendit ja uusi katsetajaid tuleb üha juurde. Ka lavale pääseb kodumaine teatritekst üha sagedamini. Juhtub sedagi, et teater ise teatritekste kirjastab (nt. hiljuti üllitas Linnateater Jaan Tätte näidendid). Pikemalt peatus esineja sarjal “Sõnalava”, milles avaldatakse lavastatud näidendite tekste, et neid saaks soovi korral etenduselt kaasa osta.

Kirjastuse “Ilmamaa” toimetaja **Urmas Tõnisson** (“Võrgukirjanduse võrgus”) käsitles võrgukirjanduse olemust ja suuremaid elektroonilisi raamatukogusid. Kodumaine võrgukirjandus polevat veel perioodikast palju kaugemale jõudnud, ingliskeelsest baasidest aga leiab rohkesti elektroonilist trükisõna (nt. Gutenbergi projekt). Eestikeelsetest kirjanduskülgedest tunnustas kõneleja eelkõige “BahamaPressi” ja tõlkeluule väljaannet “Niniku”.

Tauno Vahter kirjastusest “Tänapäev” (“Kõik eesti kirjastused, laristage!”) täheldas, et eesti kirjandusel läheb kirjastusturul hästi, sest lugejad soovivad üha rohkem kvaliteetset, meie endi kogemust kajastavat kodumaist lugemisvara. Peatselt kaob osa Eesti 800 kirjastusest turult, osa ühineb teistega ning nn. turusolkijaid tõrjutakse välja. Kiita said raamatukogud kui kirjastuste head kliendid: tellivad palju, maksavad korralikult ega lähe enamasti pankrotti.

Meeleolukalt kulgenud ettekandepäevale jagus rohkesti kuulajaid ning esinejatele esitati arvukalt küsimusi. Puhkes ka paar spontaanset arutelu eesti noorema põlve kirjanike-kriitikute vaadetest ning kodumaiste kirjastuste konkurentsivõimest. Võis täheldada, et literaatide ja raamatukogude vahel mõnda aega valitsenud näiline veelahe hakkab kaduma ning loovinimesed asuvad üha enam raamatukogude huvide kaitsele. Vastukajade rohkus lubas järeldada, et üritus tunnistati huvipakkuvaks, ning edaspidi loodame sellest kujundada traditsiooni.

Keskraamatukogu polnud siiski ainus koht, kus Tartus raamatupäeva meeles peeti. Taas kutsus kirjandushuvilisi kokku Koidula-nimeline harukogu. Seekord leidis aset vestlusring Lehte Hainsaluga tema romaani *Kellakuuljad* ainetel, avati ka raamatunäitus “Kellakuuljate jälgedes” ning Tartu I Lastemuusikakooli õpilased andsid väikese kontserdi.

Kokkuvõtteks võib nentida, et uus tähtpäev — Eesti raamatupäev — on oma eluõigust tõestanud ning köidab üha rohkem huvilisi. Loodetavasti saab see päev omaseks kõigile, kellel raamatuga erialane või isiklik-südamlik suhe olemas, ning edaspidi annab iga raamatukogu oma panuse eesti raamatu au sisse tõstmiseks.

Merike Kiipus

OSKAR KALLASE PÄEV EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

Eesti raamatuteaduse konverentsidest

Üle neljakümne aasta on Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu korraldanud eesti raamatuteaduse konverentse. Esimene eesti raamatu ajaloo konverents peeti 28.–29. oktoobril 1961. a. Raamatu ajaloo konverentside algatajaks oli tollane Kirjandusmuuseumi bibliograafia osakonna juhataja August Palm. Kui esimene ja teine üritus toimusid eesti raamatu ajaloo konverentsi nime all, siis kolmandat kokkusaamist nimetati juba eesti raamatu ajaloo teaduslikuks konverentsiks ning neljandast alates kannab see eesti raamatuteaduse konverentsi nime. Varasemad konverentsid toimusid kahel päeval, alates XIV-st on ettekandeid peetud ainult ühel päeval. Trükkis on ilmunud IV–XIV konverentsi ettekannete teesid. Oskar Kallase päevast (XVI konverents) alates on taas üllitatud teese, mis on koondatud mappidesse. I–III ja XV konverentsi kohta on säilinud ainult käsikirjalised materjalid Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus. Varasemate konverentside sisust saab ülevaate Heino Räime koostatud kronoloogiast “Kümne raamatuteaduse konverentsi ettekanded (1961–1981)” // *XI Eesti raamatuteaduse konverents 3.–4. nov. 1983. Ettekannete teesid.* Tartu, 1983, lk. 39–46.

Konverentside ettekannete temaatika on aastate jooksul avar-
dunud ning ka esinejate ring on üha laienenud. Kuigi aastate
lõikes kohtab ka palju neid uurijaid, kes on ettekannetega esi-
nenud mitu korda. Neli või rohkem korda on oma uurimistu-
lemusi tutvustanud Endel Annus, Ilse Hamburg, Meelik Kahu,
Mari Kalvik, Leida Laidvee, Rein Loodus, Ingrid Loosme, Mare
Lott, Voldemar Miller, Kaja Noodla, Peeter Olesk, August Palm,
Rudolf Põldmäe, Kyra Robert, Heino Räim. Kolmel konverentsil
on rääkinud Helene Kulpa, Juhan Peegel, Tiiu Reimo, Kaljo Ves-
kimägi. Kahel korral on sõna saanud Virve Adamson, Ene-Lille

28 OSKAR KALLASE PÄEV EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

Jaanson, Helene Johani, Felix Kauba, Epp Lauk, Piret Lotman, Aster Muinaste, Vello Paatsi, Endel-Eduard Pillau, Linda Ploompuu, Leida Püss, Rein Ruutsoo, Helgi Vihma. Paljud ettekandjad on kõnelnud ainult ühel konverentsil nagu näiteks Nigol Andresen, Ea Jansen, Toomas Karjahärm, Reet Krusten, Silvia ja Abel Nagelmaa, Laine Peep, Friedrich Puksoo, Liis Raud, Eerik Teder, Hans Treumann, Anne Valmas jpt. See aukartust äratav erinevate kultuurivaldkondade uurijate esindatus eesti raamatuteaduse konverentsidel on nende ürituste interdistsiplinaarsuse tõestuseks. Kõige enam on ettekannetes käsitletud eesti raamatu, ajakirjanduse ja raamatukogude ajalugu, bibliograafiat, kirjastustegevust (XIV konverents oli täielikult pühendatud kirjastustegevusele) ja trükindust. Kõne all on olnud bibliofilia, arhiivindus, pseudonüümika, tsensuur, üksikisikute roll eesti kultuuriloos, eri kollektsioonid jmt. teemad.

Esimestest Oskar Kallase päevadest

Oskar Kallase päeva idee sündis XV eesti raamatuteaduse konverentsil TÜ Ajaloomuuseumis 25. novembril 1994. a., kus Heino Räim tegi ettepaneku, et konverentsi hakataks korraldama iga kahe aasta tagant Arhiivraamatukogu rajaja Oskar Kallase sünnipäeval, 25. oktoobril. Järgmine konverents 25. oktoobril 1996. a. kandiski juba Oskar Kallase päeva nime. Eesti raamatuteaduse konverentsi uuenenud nimekuju on neil üritustel käsitlemist leidvate teemade ringi avardumise väljenduseks. Konverentsi raamatuteadusekesksele joonele truuks jäädes on kaastatud ka ettekandeid naaberdistipliinide esindajailt. Oskar Kallas kui märk sobib selliste kvaliteetidega ürituseks vägagi hästi: Kallas on olnud seotud mitme humanitaarse eriala ja eluvaldkonnaga.

Eesti rahvusraamatukogu rajaja nimelisi päevi on peetud juba neljal korral, kuid ühtlasi on jäädud truuks eesti raamatuteaduse konverentsi järjepidevale numeratsioonile. XVI eesti raamatuteaduse konverentsi fookuses olid eesti raamat, avalik sfäär ja tsensuur Eestis läbi aegade. XVII konverentsiga tähistati Oskar Kallase 130. sünniaastapäeva, seetõttu oli kaheksast ettekandest viis keskendunud Oskar Kallasele. Konverentsiks valmis ka

artiklite kogumik *Oskar Kallas*. XVIII konverents oli pühendatud eesti vanemale raamatule. Kõne all olid nii säilitamine, leidumus kui ka lugemus. Üks ettekanne käsitles Oskar Kallase tegevust Õpetatud Eesti Seltsis.

Oskar Kallase päev — XIX eesti raamatuteaduse konverents

25. oktoobril 2002. a. peeti Eesti Kirjandusmuuseumis järjekordset **Oskar Kallase päeva — XIX eesti raamatuteaduse konverentsi**, mis oli pühendatud Eesti silmapaistvama trükikali ja kirjastaja ning raamatukaupmehe Heinrich Laakmanni 200. sünniaastapäevale.

Konverentsi avas Eesti Kirjandusmuuseumi direktor **Krista Aru**, kes rääkis eesti raamatu ajaloo päevade tähendusest laiemalt, rõhutades eesti raamatu hoidmise, kaitsmise ja uurimise vajadust eriti tänapäeva kontekstis.

Seekordse Arhiivraamatukogu teaduskonverentsi esimesel istungil käsitleti eesti raamatukogundusega seonduvaid probleeme. Esimesena sai sõna **Anne Ainz** (RR), kes oma ettekandes “Oskar Kallase idee rahvusraamatukogust ja selle teostus” andis väga põhjaliku ülevaate rahvusraamatukogundusest ja Oskar Kallase teenetest selles valdkonnas. 1909. a. asutatud Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogu (praegune KMAR) on ainus algusest peale suhteliselt asjatundlikult (säilitus- ja kasutuseksemplarid) ja järjepidevalt ning võimalikult täielikult komplekteeritud eesti trükise arhiivkogu. Kuigi tollane Eesti Vabariik tunnustas ERM Arhiivraamatukogu kui rahvusraamatukogu, polnud tema staatus piisavalt kindel. Kahe maailmasõja vahel sekundeeris Arhiivraamatukogule rahvustrükise kogujana ja säilitajana ka Tartu Ülikooli raamatukogu. Tallinna Keskraamatukogu arhiivkogu kogus samuti kõike Eestis ilmunut ning Riigiraamatukogu jõudis arhiivkogu loomiseni 1936. a. Kogude loomulik areng katkes 1940. a. Riigiraamatukogust sai Eesti NSV Riiklik Raamatukogu, kelle kogudesse liideti Tallinna Keskraamatukogu arhiivkogu. Nõukogude Eesti trükist hakkas ammendavalt komplekteerima ja alaliselt säilitama Eesti NSV Raamatupalat. 1947. a. asutatud Teaduste Akadeemia Raamatukogu-

30 OSKAR KALLASE PÄEV EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

ga liideti Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu. Nõukogude aastail oli sundeksemplari saamine reglementeeritud NSV Liidu määrustega ja selle kehtestas NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Trükiste Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus (*Glavlit*). Täielikku sundeksemplari said Raamatupalat ja Riiklik Raamatukogu, teistele kuulus tasuline sundeksemplar. Aktiivsest käibest eemaldatud eesti kirjandus säilis erihoiuõigusega raamatukogude erifondides. 1972. a. loodi Teaduste Akadeemia Raamatukogus rangete levikupiirangutega välismaise kirjanduse eesti sektor (arhiivkogu sektor), kellel oli seetõttu tolle aja parim eesti pagulaskirjanduse kogu. 1962. a. iseseisvus Raamatupalat, mis ajendas omakorda RRI arhiivkogu taasloomise 1965. aastal. Nüüdseks kuulub raamatupalati arhiivkogu Rahvusraamatukokku. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu nimetati 1988. a. Eesti Rahvusraamatukoguks. Eesti Vabariigis täidavad eesti trükise säilitamise ja kogumise mõistes rahvusraamatukogu funktsioon endiselt neli raamatukogu: EAR, KMAR, RR, TÜR. Anne Ainz rõhutas, et meie raamatukogudes säilitatav rahvuslik kultuuri-pärand vajab kaitsmist.

Teisena rääkis **Piret Lotman** (RR) teemal “Rahvaraamatukogu — moodne institutsioon iseseisvuseelses Eestis”. Eesti raamatukogude kujunemise eripäraks on nende loomine Lääne-Euroopa, eeskätt saksakeelses kultuuriruumis, kuigi Eesti ala kuulus poliitiliselt Venemaa koosseisu. Rahvaraamatukogude sihipärane arendamine on lähtunud valgustusaja ideoloogiast. Erinevad raamatukogumudelid Saksamaal, Ameerikas ja Soomes olid eeskujuks rahvaraamatukogude arengule ka Eestis. 19. sajandi teise poole Eesti haritlaste suhted Soomega mõjutasid oluliselt meie raamatukogude arengut. Soome raamatukogundus oli orienteeritud ameerika mudelile, mis kandus hiljem ka Eestisse. Eesti raamatukogunduse sünni juures on tuntavad ka saksa kultuuri mõjud. Rahvusliku ärkamisaja ideoloogiast lähtuvad seltside raamatukogud asutati Eestis valdavalt maal. Nii nagu Soomes, oli ka Eestis raamatukogul oluline osa eestlase rahvusteadvuse kujunemisel. Rahvaraamatukogude arengu üheks iseloomulikuks jooneks on kontrollifunktsioon. 19. sajandi viimasel veerandil püüdis tsaarivalitsus kasutada riigi amet-

liku ideoloogia levitamiseks karskuskuratuuriumide ja koolide raamatukogusid, mis koosnesid väga piiratud valikust riigitruust kirjandusest ning tegutsesid ametnike järelvalve all. 20. sajandi alguses tekkis uut tüüpi töölisraamatukogu, mis ei lähtunud rahvusliku ärkamisaja ideoloogiast ega riigivõimu eesmärkidest. P. Lotman tõi näiteid töölisraamatukogude missioonist Lutheri vabriku raamatukogu varal, mille koostisest saab ülevaate 1909. a. ilmunud nimestikust *Insheneri Karl Luther'i maja Raamatukogu nimekirj*.

Heino Räim (KMAR) tutvustas Aino Kallase teoste tõlkeid tema memoriaalkogus. Aino ja Oskar Kallase isiklikku raamatukogu säilitatakse Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus alates 1946. a. Suur osa saadud eestikeelsetest trükistest paigutati AR-i põhifondi, ülejäänud muukeelsetest raamatutest kujunes erilaadne kollektsioon, kus on üle 1100 säiliku. Omapärase osa memoriaalkogust moodustavad Aino Kallase ilukirjanduslike teoste tõlked erinevatesse keeltesse. H. Räim tugines oma ettekandes K. Laitineni uurimuses *Aino Kallas* (eesti keeles 1997) toodud nimestikule. Kirjaniku loomingut on nendel andmetel eri raamatutena publitseeritud kümnes keeles, peale soome keele kõige enam eesti (üle 30), rootsi (4) ja inglise (4) keeles. Tõlke- raamatuid on teada kokku 18 (v.a. eestikeelsed), seejuures kuni 1944. aastani 15. Personaalkogus on esindatud 12 tõlget. ARis puuduvad üldse vaid kaks: ungarikeelne *Barbara von Tisenhusen* (1924) ja itaaliakeelne *Reigi õpetaja* (1934). Aino Kallase teoste varaseimad tõlked on avaldatud rootsi keeles (1915 ja 1920). Lühinovelle on tõlgitud ungari, inglise ja hollandi keelde. Kümme eri raamatut on välja antud ajaloolistest proosabalaadidest. Ettekannet ilmestasiid slaidid mitmest tõlkeraamatust, A. Kallase eksliibrisest ning A. ja O. Kallase testamendist.

Mare Luuk (EAR) kõneles Palmse mõisa Pahlenite ajaloolisest raamatukogust. Ettekandega kaasnes suurepärane slaidiprogramm trükistest korallideni. Palmse mõisaomanike Pahlenite hulgas on olnud sõjaväelasi, riigitegelasi, põllumajanduse edendajaid, teadlasi, kunstnikke. Mitme põlvkonna jooksul kasvatas perekonna raamatute kollektsioon mitme tuhande köiteni ja esindas kõiki ainevaldkondi. Kõige varasema, 18. sajandi kir-

32 OSKAR KALLASE PÄEV EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

janduse esindusliku kogu soetas Gustav Friedrich von der Pahlen (1730–1790). Edasi mitmekesistasid raamatukogu tema venapoeg Carl Magnus von der Pahlen (1779–1863) ja viimase poeg Aleksander von der Pahlen (1819–1895). M. Luuk käsitles Pahlenite seotust ka Tartu ja Tartu ülikooliga. Pärast 1919. a. loovutas Pahlenite perekond oma raamatukogu Eestimaa Kirjanduse Ühingu, mille president oli aastatel 1872–1890 Alexander von der Pahlen ning mille loodusteaduste sektsiooni juhatas tema poeg, geoloogiakandidaat Alexis von der Pahlen. Ühingu liikmeteks ning auliikmeteks on olnud paljud Pahlenite perekonna esindajad. Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu moodustab tänapäeval EARi baltikaosakonna põhivara.

Konverentsi teine pool oli üldkultuuriline. **Tiiu Reimo** (EAR) ettekanne “Ajaloo pisiasjad. Elu 20. sajandi alguse Tallinnas Aleksander Woldemar Ehrmanni pilgu läbi” põhines argiajaloo uurimise problemaatikal. Tänapäeva ajaloo uurimustes pööratakse üha rohkem tähelepanu argiajaloole ja mentaliteedi kujunemisele. T. Reimo tunnustas Eesti Kirjandusmuuseumis algatatud mälestuste ja elulugude kogumist just lähiajaloo objektiivse uurimise seisukohalt. Edasi tutvustas ta tallinlase Wolde- mar Ehrmanni (sünd. 1885) päevaraamatut, mis sattus juhusliku annetusena EARi baltikaosakonna käsikirjade kogusse seitse aastat tagasi. Ehrmanni eluloo esimene pool sisaldab lühiülevaate Tallinna ajaloost ning autori suguvõsast. Tegemist on minevikusündmuste subjektiivse ja selekteeritud valikuga ning see on kirjutatud ilmse suunitlusega järgmisele põlvkonnale. Tagantjärele on mälestustena üles tähendatud ka kooliaastaid. Päevaraamatu käsitus muutub alates 1905. aastast: päevade kaupa on täpselt üles märgitud igapäevaelu üksikasju nii töö, argitoimetuste, seltsitegevuse kui ka isikliku elu kohta. “Volta” vabriku kantseleiametniku rikkaliku fotomaterjaliga päevaraamat lõpeb dateeringuga 9. jaanuar 1938. T. Reimo tõdes, et Aleksander Ehrmanni päevaraamatusse talletatud elusündmused kuuluvad küll ajaloo pisiasjade hulka, kuid tänu nendele omandab meie teadmine sajanditagustest ajaloo suursündmustest (1905. aasta revolutsioon, Esimene maailmasõda) igapäevaelu inimlikumad mõõtmed.

Väliseesti kultuuri ja trükisõna spetsialist **Anne Valmas** (EAR) käsitles eestlaste kultuurielu ja kirjasõna Rohelisel Mandril. 20. sajandi algul loodi esimesed eesti seltsid Sydneys ja Melbourne'is ning ka Thirlmere'i külas alustati kultuurilist tegevust. 1948–1949 saabus Saksamaa põgenikelaagritest Austraaliasse ligi 6000 eestlast. 1949 pandi käima ajaleht *Meie Kodu*, loodi koole, teatreid, näiterühmi, laulukoore. Austraalia eestlaste kirjastuslik tegevus jäi tagasihoidlikuks, poole sajandi jooksul ilmus 190 trükist. Tuntuimaks kirjanikuks oli Peeter Lindsaar, kellelt ilmus ka esimene eestikeelne ilukirjanduslik teos Austraalias — jutustus *Vana hobune*. P. Lindsaar lõi ainukese sealse eesti kirjastuse “Luuamees”, mis andis välja tema enda raamatuid. Suurema osa Lindsaare loomingust avaldas Eesti Kirjanike Kooperatiiv Rootsis. Ka Aksel Valgma ja Leonid Tretti teosed ilmusid Rootsis tegutsenud eesti kirjastustelt. Enamik autoreid üllitas oma loomingut ise ning see jäi väljaspool Austraaliat vähetuntuks. Hinnatav on eesti organisatsioonide tegevust kajastavate trükiste hulk. Ettekandja pidi paraku tõdema, et väliseestlaskonna vananedes on hääbumas ka Austraalia eestlaste kultuurielu.

Linda Jahilo (Trt. LKR) analüüsis oma ettekandes “Heinrich Laakmann ja tema trükikoda” Heinrich Laakmanni elu ja tegevust. L. Jahilo toetus põhiliselt Ingrid Loosme uurimusele “H. Laakmanni osa rahvusliku liikumise aja raamatu väljaandmisel” (*Paar sammukest*. 3. Tartu, 1964, lk. 103–169). Hea erialane väljaõpe, avar silmaring, ettevõtlik ja energiline iseloom ning ärimehelik vaist olid eelduseks, et H. Laakmannist kujunes 19. sajandi silmapaistvaim trükkal, kirjastaja ja raamatukaupmees. Teda võib pidada tolle aja edukaimaks trükiteöstuse esindajaks Baltimail. H. Laakmanni trükikoda tegutses Tartus 1837–1933. Aastail 1840–1880 trükiti Laakmanni juures umbes 800 eestikeelset raamatut, mis on rohkem kui 1/3 toleagest raamatutoodangust. 1860–1880 kirjastas ta umbes 1/3 eestikeelsetest raamatutest. H. Laakmann on läinud eesti kultuurilukku ennekõike kui rahvusliku liikumise aja olulisemate autorite (Kreutzwald, Jannsen, Koidula, Jakobson) raamatute kirjastaja ning trükkija. Ta oli teerajajaks mitmes suunas: hakkas ar-

34 OSKAR KALLASE PÄEV EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

vukalt välja andma ilmalikke raamatuid, keskendudes peamiselt eestikeelsetele raamatutele; tegi panuse uuele kirjandusliigile — ilukirjandusele. H. Laakmann sõandas eesti keeles välja anda populaarteaduslikku kirjandust, mis oli veel vähe levinud ja seotud ärilise riskiga. Laakmann asutas ka esimese eestikeelsete raamatute kaupluse 1867. a.

Õie ja Leo Utter (Rahvusvaheline Paberiajaloolaste Assotsiatsioon) valgustasid oma ettekandes “Lehekülg Laakmanni arveraamatust” H. Laakmanni kontakte Räpina paberivabrikuga. Paberimeister Emil Friedrich Schulze, kes pärines Spechthausenist, rentis Räpina paberiveski 1. mail 1865. a. Sama aasta sügisel pandi tööle Chemnitzist F. W. Strobeli vabrikust tellitud ümarsõelpaberimasin. 1867. a. alustas paberivabrikus tööd kohapeal ehitatud lamesõelpaberimasin kirja- ja trükipaberi valmistamiseks, laiusega 40 tolli (1 meeter). Aastail 1867–1871 Laakmanni trükikojas trükitud eesti ajalehed, ajakirjad, ärkamisaja tegelaste kirjatööd, eesti kooli- ja vaimulik kirjandus, kalendrid ja muud trükised on trükitud Räpinas valmistatud paberile. Lisaks tavalisele valgele trükipaberile kasutati trükikojas ka Räpina värvilist paberit — punast ja kollast. 1871. a. sai Räpina vabrik kolmanda lamesõelpaberimasina laiusega 63 tolli (160 cm), mis oli tunduvalt suurema töökiirusega. See masin telliti G. Sigli masinavabrikust Berliinist. Laakmann hakkas peaaegu täielikult kasutama Räpina paberit. Nii H. Laakmanni trükikoja ja kirjastuse rikkalikku arhiivi kui ka Ö. ja L. Utteri koostatud mahukat käsikirja Räpina paberivabriku ajaloost säilitatakse Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis.

Konverentsi lõpul tutvustati ulatuslikku näitust “Laakmanni trükimaailm”, mis jäi huvilistele avatuks kuni 25. jaanuarini 2003. Näitus keskendus peamiselt H. Laakmanni trükitoodangule, kuid ekspositsiooni kuulus ka haruldasi arhiiviürikuid, jooni-seid, köite- ja trükiproove ning esemeid. Väljapanekut ilmestasid R. J. von zur Mühlени ja G. Fr. Schlateri Tartu-teemalised litod ning E. M. Jakobsoni puulõiked. Eksponeeriti Tartus trükitud eesti- ja saksakeelseid raamatuid, mis ilmusid esialgu Lindfors'i pärijate nime all, Laakmanni kulu ja kirjadega avaldatud ilukirjandust, aabitsaid ja kooliraamatuid, teabekirjandust, mille hul-

gas olid tähelepanuväärsemad *Maarahva kasuline kalender* ning *Maarahva kalender*, raamatute nimestikke, noote, maakaarte, Tartu linna plaane, väiketrükiseid jne. Esindatud olid rahvusliku liikumise aja olulisemate autorite teosed, esimese ilukirjandusliku ajakirja *Meelejahutaja* aastakäigud, ajalehed *Das Inland*, *Baltische Wochenschrift*, *Tallorahva Postimees*, *Eesti Postimees*, rahvuseepose *Kalevipoeg* esitrükk jmt. Laakmanni trükised.

Maare Kümnik

**RAAMATU JA RAAMATUKOGUNDUSE
PROBLEEMISTIK FRIEDRICH PUKSOO AUHINNA
KONKURSSIDE VALGUSEL**

Friedrich Puksoo auhind on mainekaim auhind raamatuteaduse, raamatuloo ja raamatukogunduse alal Eestis. Auhind seati sisse 1990. aastal Eesti Raamatuühingu poolt seoses Friedrich Puksoo 100. sünniaastapäeva tähistamisega.

Viis viimast aastat — 1998–2002 — on auhinda välja andnud Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing koos Tartu Ülikooli Raamatukoguga. Auhinna statuudi 1998. ja 1999. a. (vt. *ERÜ aastaraamat 1999*. Tallinn, 2000, lk. 146) 1. punktis on väike, kuid oluline erinevus. Esimeses võeti auhindamisel arvesse “raamatuloo, raamatuteaduse, raamatukogunduse ja bibliograafia-alase töö või bibliograafia autorit”, teises on “bibliograafiast” loobutud, sest bibliograafiad jäid uurimustööde kõrval oma erilaadi tõttu ebaõiglaselt tagaplaanile. Alates 2000. aastast annavad EAR ja ERÜ välja eraldi bibliograafiaauhinda (statuut vt. samas, lk. 147).

Aastate 1998–2002 auhind on välja antud aastail 1997–2001 ilmunud tööde eest, kuigi esitatud on ka üksikuid varem ilmunud töid.

Auhinnale kandideerivad tööd on muidugi erinevad nii sisult kui vormilt, on üks-üheselt arvestatavaid, kuid on ka autorite rühmi ja temade kobaraid. Seniseid iga-aastasi konkursse tuleb vaadelda omaette üritustena, sest auhinna žürii on teinud oma otsuse statuudi alusel just selle aasta konkursile laekunud tööde hulgast.

Konkursside kohta leiab andmeid Friedrich Puksoo päevade protokollidest, TÜRI koostatud voldikutest (aa. 1990–2000 ja 1990–2002) ja *Nimeta Lehest*, veel *ERÜ aastaraamatuist*, ajakirja *Raamatukogu* ja ajalehtede artiklitest. Kõikehaaravat vastust aga ei pruugi saadagi.

Huvitav on ülevaade aastail 1998–2002 esitatud töödest ja neist autoreist, kellel on olnud õnn saada Friedrich Puksoo auhinna laureaadiks. Unustada ei tohiks auhinna statuuti, mida kahjuks kõik töid esitanud isikud ja institutsioonid ei ole arvestanud.

Monograafiad

Raimo Pullat. Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn. [1]: 1702–1750 = Tallinna saksa kaupmeeste varandusinventarid 1702–1750. Tallinn, 1997. 559 lk.

1998¹

Saksa litograafia inkunaablid: kataloog = Inkunabeln der deutschen Lithographie: Katalog / TÜR; **Tiina Nurk.** Tartu, 1997. 114 lk.: ill.

Auhind 1998

Tarto maa rahwa Näddali-Leht: uurimusi ja allikmaterjale / Eesti Ajalooarhiiv; Eesti Kirjandusmuuseum; koost. **Tõnu Tannberg**; [artiklite autorid: **Juhan Peegel**, **Sergei Issakov**, **Jaak Peebo**, **Tõnu Tannberg**, valikbibliograafia koost. **Merike Kii-pus**]. Tartu, 1998. 372 lk.: ill. + lisana faksiimiletrükis *Tartu maa rahwa Näddali-Lehe* säilinud numbrid. 1 mapp (10 eraldi l.).

Koostajale auhind 1999

Artiklite autoreile tunnustus 1999

Kirjad Kenyast Eestisse: Joy Adamsoni kirjad Helle Rätsepale = Letters from Kenya to Estonia: Joy Adamson's letters to Helle Rätsep / TÜR; koost. **Leili Punga.** Tartu, 1998. 72 lk.: ill., 5 l. ill.

1999

Ajastu stiilitunnuste säilitamine konserveerimisel: metoodiline kogumik. 1. Gooti, renessanss- ja barokkstiil köitekunstis / EAR; koost. **Endel Valk-Falk.** Tallinn, 1999. 96 lk., 3 l. ill.

---

¹Konkursi aasta, millele töö esitati; märgitud ka auhind ja/või tunnustus.

Arvestades aastatepikkust viljakat tegevust köitekunsti ajaloo uurimisel ja köiterestauraatorite koolkonna kujundamisel Eestis.

Auhind 2000

Kurmo Konsa, Marge Tiidus. Säilitusjuht raamatukogudele ja arhiividele / European Cultural Foundation. Tallinn, 1999. 140 lk.

2000

Eesti raamatu kronoloogia / EAR; **Tiiu Reimo.** Tallinn, 2000. 132 lk.: ill.

Auhind 2001

Endel Annus. Eesti kalendrikirjandus 1720–1900 / EAR. Tallinn, 2000. 197 lk.: ill.

Tunnustus 2001

Piret Lotman. Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks. 1–3. / ERR. Tallinn, 1988–2000.

1. Eesti Vabariigi Riigiraamatukogu 1918–1940. 1988. 117 lk.

2. Eesti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu 1940–1953. 1993. 116 lk.

3. F. R. Kreutzwaldi nim. Riiklik Raamatukogu. 2000. 146 lk.

2001

Kaljo-Olev Veskimägi. Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi: Eesti raamatukogude ajalugu. Tallinn, 2000. 520 lk.

2001

Ilse Hamburg. Eesti bibliograafia ajalugu 1901–1917 / ERR. Tallinn, 2001. 355 lk.

Auhind 2002

MAARE KÜMNIK

39

Tiiu Reimo. Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel. Tallinn, 2001. 393 lk.: ill.

Tunnustus 2002

Aiki Tibar. Tööstusspetsialistide infovajadused ja infootsikäitumine / TTÜR. Tallinn, 2001. 94 lk.: ill.

2002

Bibliograafiad, kataloogid, kroonikad

Jaan Kross: bibliograafia / koost. **Vaime Kabur, Gerli Palk.** Tallinn, 1997. 368 lk.: portr.

1998

Riigikogu kroonika [1992–1997] / ERR; koost. **Gerli Palk** jt. Tallinn, 1994–1997. — 5 aastaraamatut.

1998

Vanatrükised ja haruldased raamatud XV–XIX sajandist: bibliograafiad ja trükikataloogid Eesti raamatukogudes / ERÜ vararaamatu toimkond; koost. [**Ruth Hiie, Larissa Petina, Tiiu Reimo, Tatjana Šahhovskaja, Niina Vorobjova**]. Tallinn, 1997. 95 lk.

1998

Eduard Tubin: bibliograafia. 1–3. / ERR; koost. **Valve Jürisson.** Tallinn, 1995–1998.

1. 1928–1944. 129 lk.

2. 1944–1982. 319 lk.: portr.

3. 1983–1997. 215 lk.

Tunnustus 1999

Dr. Biol. Professor Loit Reintam: personaalnimestik 1953–1997 / EPMÜR; koost. **Li Seppet.** Tartu, 1998. 114 lk.

1999

Raamatukogunduse bibliograafia 1997 /ERR; koost. **Margit Stamm**. Tallinn, 1998. 137 lk.

1999

O. Lutsu nim. Tartu Linna Keskraamatukogu väliseesti kirjanduse kogust (annetused 1988–1998): näituse kataloog / koost. **Tiina Tarik**. Tartu, 1998. 39 lk.: ill.

1999

Artiklikogumikud

Eesti Rahvusraamatukogu 80: artiklite kogumik = National Library of Estonia 80: collection of articles / ERR; koost. **Anu Nuut**. Tallinn, 1998. 133 lk.

1999

Kirik ja kirjasõna Läänemere regioonis 17. saj. = Kirche und Schrifttum der Ostseeländer im 17. Jahrhundert = The church and written word in the Baltic Sea region in the 17 century / koost. **Piret Lotman**. Tallinn, 1998. 208 lk. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised; 7).

1999

Teadusraamatukogud riiklikus infosüsteemis: teeninduskvaliteedi hindamisest = Research libraries in public information system: towards performance quality / koost. **Aili Norberg**. Tallinn, 1998. 145 lk. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised; 8).

1999

Eesti vanimad raamatud Tallinnas: [näitus, 26. aprill–3. september 2000, Tallinna raekoda: artiklid ja kataloog] = Die ältesten estnischen Bücher in Tallinn (Reval) / EAR, ERR, Tallinna Linnaarhiiv; koost. **Lea Kõiv, Mare Luuk, Larissa Petina, Tiiu Reimo, Urve Sildre**. Tallinn, 2000. 232 lk.: ill., portr.

2001

MAARE KÜMNIK 41

Raamatu valgusel: Richard Antik 100: artikleid ja bibliograafia / Eesti Kirjandusmuuseum; koost. **Merike Kiipus, Piret Noorhani**, toim. **Tiina Saluvere**. Tartu, 2001. 259 lk.: ill. 4 l. ill.

2002

Ajakirja-aastakäik

Nukits: almanahh. Nr. 1–4 / Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus. Tallinn, 1995–1998, à 56 lk.

1999

Nukits 2000. Tallinn, 2000.

2001

Artiklid käsiraamatuis

Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Bd. 7.2: Finnland, Estland, Lettland, Litauen / Hrsg. von B. Fabian. Hildesheim; Zürich; New York, 1998, S. 53–140.

Autorid/koostajad: **Kaja Noodla, Tiiu Reimo, Rein Aru, Elga Kuusnõmm, Lea Kõiv, Mare Rand, Hain Tankler, Tatjana Šor, Leida Laidvee, Imbi Pelkonen, Toivo Sikka, Linda Kongo**.

2000

Samast väljaandest pärit artikliga "Tartu Ülikooli Raamatukogu" on esitatud eraldi **Mare Rand** ja **Hain Tankler**.

2000

Artiklid ühelt autorilt

Raimo Pullat. Buch und Leser im Reval des 18. Jahrhunderts // Aufklärung in der baltischen Provinzen Russlands. / Hrsg. von O. H. Elias u.a. Köln; Weimar; Wien, 1996, S. 229–253.

1998

Ene-Lille Jaanson. Die Buchdruckerei der Universität Dorpat im 17. Jahrhundert // Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der frühen Neuzeit. Bd. 2 / Hrsg. K. Garber. Tübingen, 1998, S. 873–890.

1999

Larissa Petina. Biblioteki russkih kul'turnyh obščestv v Tallinne 1920–1940 gg. // Raamat ühendab: 23.–24. aprillil 1997. a. Tallinnas toimunud raamatuteaduse konverentsi ettekanded = Book united / toim. Liivi Aarma. Tallinn, 1999, lk. 115–128. (*Acta Universitatis Scientiarum Socialium et Artis Educandi Tallinnensis. A, Humaniora*; 16).

2000

Niina Worobjova. Dawne druki gdańskie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Tartu (dawnego Dorpatu) // Porta Aurea. 6. Gdansk, 1999, s. 175–186. — Ilmus 2000.

2001

Ühe autori samateemalised artiklid

Ljudmila Dubjeva artiklid teemal “Traditsiooniliste infootsisüsteemide ja nende kasutamise uurimine raamatukogu varade igakülgselt avamiseks automatiseeritud infootsisüsteemidele üleminekul”, rõhuasetusega neist ühele: **Käsikirjalistest kataloogidest elektronkataloogini:** TÜR-i kogud ja kataloogid // Raamatukogu (1998) 2, 11–13; 3, 19–20: ill.

Autor on pikka aega ja tulemuslikult uurinud küllalt vähe käsitletud küsimust — kataloogide ajalugu.

Tunnustus 1999

Mare Rand. Goethe Weimar Tartus // Goethe Tartus : konverentsi “Goethe Tartus” (1999) ettekanded. Tartu, 2000, lk. 166–193. (Eesti Goethe-Seltsi aastaraamat; 2).

2001

MAARE KÜMNIK

43

Mare Rand. Goethes Weimar in Dorpat // Goethe. Tartu, 1999, S. 152–176. (Triangulum; 6). — Ilmus 2000.

2001

Ruth Michelson. Raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüter ehk raamatukogust sada aastat tagasi // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2000. Tartu, 2001, lk. 135–187.

2002

Ruth Michelson. Raamatuost ja annetus Tartu ülikooli raamatukogus 1865–1917 // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 2001, kd. 11, lk. 126–183.

2002

Ühe autori mitmelaadilised artiklid

Maire Liivametsa artiklid ja intervjuud ajakirjas “Raamatukogu” 1998:

Taasiseseisvumisaeg on olnud kordaminekute aeg: vestlus Tiiu Valmiga // ... 1, lk. 4–6.

Kultuur tähendab kultuuri vastuvõtja pidevat harimist: vestlus Andres Langemetsaga // ... 2, lk. 27–29.

Raamatukogu peaks jääma iseendale truuks: vestlus Maimu Bergiga // ... 5, lk. 31–33.

Säilitage missioonitunne, väärikus ja optimism: vestlus Tunne Kelamiga // ... 6, lk. 27–28.

+ kaks lühiartiklit ajakirja sisekaanel.

1999

Sirje Lusmägi viis artiklit:

Eesti Rahvusraamatukogu harulduste kogu provenientsist: 18. sajandi Narva bibliofiil Johann Heinrich Lange // Eesti Rahvusraamatukogu 80: artiklite kogumik. Tallinn, 1998, lk. 80–86.

Über die Bücher aus der Kirchenbibliothek zu Narva in der Estnischen Nationalbibliothek // Kirik ja kirjasõna Läänemere reioonis 17. sajandil. Tallinn, 1998, lk. 53–62.

Keeleõpik kaanetäidiseks // Raamatukogu, 1997, nr. 5, lk. 20–22.

Ühest kaotsiläinud käsikirjast: [veel ühest Henriku kroonikast] // Raamatukogu, 1996, nr. 3, lk. 25–27: ill.

Narva kirikuraamatukogu 16.–17. sajandi raamatud Eesti Rahvusraamatukogus // Church and written word in the Baltic Sea region in 17th century: conference May 3–4, 1996 Tallinn. Tallinn, 1996, lk. 56–60.

2000

Viie aasta jooksul Puksoo auhinna konkurssidele esitatud lühemad ja pikemad uurimused, artiklid, kirjutised, vestlused on rühmitatud küll formaalsel põhimõttel, kuid see annab parema ülevaate ja võrdlusvõimaluse kui nende esitamine konkursside kronoloogias. Lugesdes hoolega auhinna statuuti, selgub igapähele, miks terve rida esitatud töödest ei saakski kandideerida Puksoo auhinnale. Olulisim on teaduslik lähenemine teemale, olgu raamatule või raamatukogundusele paljudest eri aspektidest. Friedrich Puksoo ise oligi ju väljapaistev raamatuteadlane, raamatukogunduse teoreetik ja praktik.

Puksoo auhinnale esitatud tööde probleemistik on lai. Uurijate pilk on suunatud rohkem küll minevikku kui kaasaega. Huviojektiks on kahtlemata vana **raamat**, raamatulugu, raamatute kogud 17., 18. ja 19. sajandist. Uuritakse raamatukultuuri, raamatut ja lugejat. Silma paistab **eesti raamatu** uurimine: eesti raamatu kronoloogia, eesti kalendrikirjandus, eesti ajakirjandus, eesti lastekirjandus, eesti bibliograafia ajalugu.

Raamatukogud, nende ajalugu ja neis leiduvad/hoitavad eripalgelised kogud (käsikirjad, kirjad, poola raamat, kunstikogud jmt.), pälvivad mitme autori tähelepanu. Huvideringi on jõudnud ka vaimulik kirjandus ja kirikute raamatukogud.

Raamatukunst, raamatu hoidmine ja säilitamine ühendab minevikku tänapäevaga.

Trükindus ja trükikojad on olnud eriliselt F. Puksoo temaatika jätkamine.

Raamatukogundusest on uurimise all olnud kaks väga olulist probleemi: komplekteerimise ajalugu ja kataloogide ajalugu. Viimane on lahutamatu seotud raamatukogude ajalooa.

Tänapäeva tähtsamatest küsimustest on vaid kahel korral olnud vaatluse all infotöö ja -süsteemid ning lugejate vajadused ja infootsing.

Aastaid 1918–1940 iseseisva uurimusena ei käsitleta üheski konkursile laekunud töös.

Tähelepanev on, et üsna mitmed uurimused on avaldatud välismaiste väljaannetes, tutvustades meid ja meie raamatukogudes olevaid rikkusi.

★

Friedrich Puksoo auhinna laureaate aastaist 1998–2002 on viis: Tiina Nurk, Tõnu Tannberg, Endel Valk-Falk, Tiiu Reimo ja Ilse Hamburg.

Tunnustuse osaliseks saanud on kaheksa: Sergei Issakov, Jaak Peebo, Tõnu Tannberg, Juhan Peegel, Merike Kiipus, Ljudmila Dubjeva, Valve Jürisson, Endel Annus, Tiiu Reimo.

1997. aastast on laureaatile ja tunnustuse osaks saanuile meeneks F. Puksoo artikli “Raamatuharrastusest ja Jaan Roosist kui bibliofiilist” (*Eesti Kirjandus* 1939, nr. 1) ERÜ poolt kirjastatud faksiimileväljaanne.

Soovigem, et Friedrich Puksoo auhinna laureaatile tuleks lisa uute uurijate näol ja et teemadering laieneks, kuid ikka Puksood silmas pidades.

Merike Poljakov

ENESEKEHTESTAMINE RAAMATUKOGUS

Viimastel aastatel on organisatsioonilises tegevuses lisandunud rida uusi mõisteid, ühena neist on tulnud käibele sõna “enesekehtestamine”. Et sellest mõistest paremini aru saada, vaatleksime seda läbi kolme alateema:

- enesekehtestamine meeskonnatöös;
- enesekehtestamine suhetes kliendiga;
- enesekehtestamine meedia kaudu.

Sageli aetakse segamini mõisted “enesekehtestamine” ja “domineerimine”. Püüaksime lahti mõtestada, mida need mõisted tähendavad ja kas need mõisted on identsed või mitte.

Domineerimine on valitsemine, esirinnas või ülekaalus olemine. Domineerimine tähendab võimalust leida ühe inimese või inimgrupi poolt kuulekust teatud sisuga korralduste suhtes. Seega siis ühe või mõnede inimeste võimalus teiste üle võimu teostada ja neile mõju avaldada. Sellisele domineerimisele võidakse alluda väga erinevatel motiividel, alates nürist harjumusest kuni sihtratsionaalsete kaalutlusteni. Iga domineerimissuhete juurde kuulub teatud kuuletustahe, huvi alluda.¹ Domineerimine on sageli orienteeritud reeglitele ja tähendab ikkagi ülemuslikku suhtumist alluvasse.

Enesekehtestamine on mõiste, mis tähendab nii enese kui teise inimese väärtustamist. Enesekehtestamise osa sotsiaalsete suhete ja kultuurinähtuste mõjutamisel on oluliselt suurem kui esmapilgul tundub.

Enesekehtestav suhtumine on meelelaad ja hoiak, mis taotleb igasuguste inimsuhete puhul mõlemapoolset kasu, tagamaks maksimaalset üldist kasu. See on võitja-võitja põhimõte, s.t. mõlemad pooled on võitjad.²

Tõeline enesekehtestamine on domineerimisvaba, kus puuduvad võimusuhted. Seda võib võtta ka kui esindamist, kus or-

¹Weber, M. *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*. Tallinn, 2002, lk. 87

²Tschohl, J. *Teeninduskunst*. Tallinn, 1997.

ganisatsiooni üks või mitu töötajat tegutsevad ülejäänute nimel. Suhtes lugejatega esindab töötaja raamatukogu. Oma organisatsiooni esindame ka väljaspool oma töökohta — nii esinedes kui ka lihtsalt tuttavatele oma asutusest rääkides.

Olenevalt inimeste väärtusorientatsioonist võib niisiis püüda domineerida või kehtestada ennast, tundes suhtes võrdväärust. Raamatukoguhoidja puhul peaksime rääkima ikka enesekehtestamisest üksteist arvestaval tasandil — teise inimese käitumisele orienteeritud oma käitumist, kusjuures suhte mõte peaks põhinema vastastikusel kokkuleppel ja huvide tasakaalul.

Enesekehtestamine meeskonnatöös

Tänapäeval on meeskonnatöö muutumas eelistatuimaks töövormiks nii organisatsioonide sees kui ka erinevate koosluste ühistöös. Sama kehtib raamatukogu töö kohta. Suuremates raamatukogudes on see lausa paratamatu, sest ühe inimese töö on tihedalt seotud teise inimese tööga. Eriti tugev peaks olema meeskonnatöö teeninduses, kus ollakse veelgi enam üksteisega seotud, sest üsna sageli tuleb kolleegi asendada või abistada.

Maaraamatukogude töö tundub esmapilgul ja seda eriti võhikust kõrvaltvaatajale ühe inimese ainutegevusena. Suures osas ta seda muidugi ka on. Kuid lähemalt vaadatuna selgub, et seesama üksinda töötav raamatukogu juhataja peab asju ajama kohaliku omavalitsusega, keskraamatukoguga, piirkonna asutustega nagu kool ja lasteaed ning mitmete kohalike inimestega, ja mis kõige olulisem — klientidega, s.t. oma lugejatega.

Ja siin kerkibki küsimus: kuidas neis meeskondades end kehtestada? Millal ja kuidas olla juhi rollis, kuidas aga end kehtestada meeskonnas lihtliikmena?

Meeskonnatöö on juhtimise aluseks. Tõeline meeskond on pidevalt muutuv ja arenev koos töötavate inimeste rühm. Meeskonnaliikmed arutavad koos oma eesmäärke, hindavad ideid, teevad otsuseid ja ka töötavad püstitatud ühiste eesmärkide nimel.

Eduka meeskonnatöö olulisim eeldus on efektiivse meetodi saavutamine, s.t. erinevate mooduste leidmine tööülesannete lahendamiseks.³

Hea meeskonna **juht** peab alati meeles, et igal liikmel on midagi oma kollektiivile lisada. Esitatud arvamuste ja ettepanekute üle diskuteeritakse vabalt. Sageli võib esitatud mõttest areneda uus edasiviiv idee. Näiteks valitakse suuremates raamatukogudes toimkondadesse liikmeid enamasti lähtudes antud toimkonna spetsiifikast, et tagada parimat tulemust. Vahel võiks siiski sinna kaasata n.-ö. inimesi väljastpoolt, sest kõrvalt nähakse ja hinnatakse olukordi hoopis teise pilguga.

Niisiis, et luua tõhusat meeskonda, on vajalikud üksteise aktsepteerimine, koostöö ja ülesannete jaotus. Meeskonnatöös peaks alati juht olema autoriteediks.

Maaraamatukogudes kerkib ilmselt sageli üles küsimus raamatukogu ja omavalitsuse ühistööst ning suhetest selles. Kas raamatukoguhoidja on alati omavalitsuse töötajate silmis arvestatav autoriteet? Omavalitsusega suheldes tuleb püüda juba algusest peale endast hea mulje jätta. Raamatukoguhoidja ei peaks olema üleolev, kuigi tal võivad olla nii mõneski asjas suuremad teadmised. Hea on siiski näidata oma oskusi ja initsiatiivi.

Olles eestvedaja, peab kohe arvestama, et see on meeskonnasisene juhtimisalane tegevus, mis tagab tõhusa tegevuse ametlikku positsiooni kasutamata. Juhi tegevus põhineb mõjutamisel läbi veenmisprotsessi.

Mida tähendab ikkagi **enesekehtestamine meeskonnas**? Kõige olulisem on, et iga inimene võib julgelt avaldada oma arvamust, kartmata, et teda naeruvääristatakse või kritiseeritakse. Enesekehtestamine ei ole oma mõtete ja arvamuste dikteerimine, vaid just vaba võimalus avaldada oma ideid mingis valdkonnas. Avatud suhtlemine ja info vaba levik võimaldavad teadasaamist tegevusest meeskonnas.

Meeskonda luues mingi eesmärgi saavutamiseks või ürituse läbiviimiseks kerkib alati küsimus, keda valida oma meeskonda ja mis ülesandeid peaks enda kanda võtma. Milline **roll** kelle-

---

³Heller, R. *Meeskonna juhtimine*. Tallinn, 2000, lk. 5.

legi kõige paremini sobib? Sobivate isikute valimisel puhul oma meeskonda tuleks vastata eelkõige mõnele küsimusele: milliseid omadusi on vaja töö sooritamisel? kas on sobivaid inimesi? mis on nende arvestatavad tugevad küljed? kas mõningaid nõrku kohti on võimalik ületada? kas nende inimestega on meeldiv koos töötada? Lõpuks tuleb valida meeskonda inimesed, kes vastavad kõige enam esitatud nõuetele ja peaksid olema meeskonnatöös kõige kasulikumad.

Esmakordselt ja ka hiljem meeskondlikult kokku saades peaks juhil olema alati koosolek ette valmistatud. Meeskonna juht peaks ka alati leidma kiidusõnu tehtud töö kohta. Positiivne suhtumine ja kiitus hoiavad üleval meeskonna vaimu. Sama oluline meeskonnatöös on info pidev edastamine kaaslastele.

Meeskonnatöö üks häid vorme on **ajurünnak**, kus esitatakse võimalikult palju uusi ideid. Eriti hea on ajurünnakut rakendada probleemolukorra lahendamiseks. Kõik ideed tuleks üles kirjutada, ükskõik kui kasutud või utoopilised need ka tunduvad. Teostatavatest ideedest tuleks koostada nimekiri ja selekteerida, mida saaks kasutada parima idee või tegevusplaani leidmiseks.

Enesekehtestamine suhetes kliendiga

Eraldi ja raamatukogus ilmselt just peamisena tuleks vaadelda enesekehtestamist suhetes klientidega. Teenindaja ja kliendi suhe on kui elu ise, milles on nii head kui halba, mõistmist ja mittemõistmist. Enamik lugejaist on meeldivad inimesed, kellega on hea suhelda ja kes valmistavad meile rõõmu.

Milline on aga hea teenindaja ja millised on hea teenindaja tähtsamad oskused?

1. Aktiivne kuulamine.

Töötajapoolne aktiivne kuulamine on oskus küsida, aidata, selgitada või täpsustada lugeja soove. Sellega näitab raamatukogu töötaja, et ta on kontaktsaldis ja valmis lugeja soove rahuldama. Rahulolev lugeja aga ongi teeninduse eesmärgiks. Samas on rahulolev lugeja ka tunnustuseks heale teenindusele. Tunnustusvajadus on aga inimese üks loomulikest vajadustest, mida peab saama rahuldada.

2. Empaatiavõime.

Empaatiat on teise inimese, tema omaduste, seisundite ja käitumise tunnetamise viis, mis põhineb võimel sisse elada teise inimese sisemaailma, näha kõike tema seisukohast, teda mõista ja talle kaasa tunda.⁴

Teeninduses on väga oluline empaatiavõime, kus töötaja asetab ennast lugeja olukorda. Siis mõistab teenindaja paremini, mida temalt oodatakse, mis on lugeja probleemid ning miks lugeja näeb olukorda just sellises valguses.

3. Enesekehtestamine.

Ennastkehtestav käitumine taotleb sisuliselt kahepoolset kasu, olles orienteeritud nii lugeja kui ka raamatukogutöötaja vajaduste või huvide rahuldamisele. Töötaja peab olema kindel, et ta on andnud endast parima hea tulemuse saavutamiseks. Teadmine, et lugeja on saanud soovitu ja respektierib töötajat hea teenuse pakkujana, annab tööks vajaliku emotsionaalse rahulolu.

Arvatakse, et kui on olemas valmisolek teenindamiseks, siis erialaste oskuste arenedes jõuab eeskujuliku teenindustasemele, mis pakub rõõmu ja rahuldust nii raamatukogu töötajale kui ka lugejale. Töötaja on ennast kehtestanud lihtsalt olles professionaalne, abivalmis, kuid samas oma nõudmistes ja otsustes järjekindel ja nõudlik.

Oluline teeninduses on suhtlemine. Suhtlemine teeninduses on protsess, kus tuleb omandada vajalikud oskused, tehnikad ja võtted. Teenindaja igapäevane töö on väsitav ning sellega toimetulekuks on vaja eeldusi ja oskusi. Arvamus, et hea suhtlemisoskus ongi juba hea teenindus, pole päris õige. Suhtlemine on tõepoolest oluline valdkond, mis eeldab valmisolekut dialoogiks. Niipalju, kui on lugejaid, tuleks igaühele püüda personaalselt läheneda. Suhtlemise juures tuleb pidevalt arendada kuulamisoskust. Lisaks eelöeldule kuulub teenindaja tähtsamate isikuomaduste hulka ka koostöövalmidus.

Samas võivad mõnikord halb tuju, väsimus, tervisehäired või negatiivsed emotsioonid tekitada olukorra, kus kontroll situat-

---

⁴ENE. 2. kd. Tallinn, 1987, lk. 560.

siooni üle kipub käest minema. Kui on endal halb päev ja lugejagi juhtub olema meelestatud negatiivselt, on konfliktsituatsioon kerge tulema. Enesekehtestamise poolelt vaadates tuleks peatuda probleemolukordadel, konfliktsituatsioonidel.

Konfliktid tekivad enamasti ebaselgusest — kas teenindaja ei saa aru kliendi soovidest või väljendab klient end ebaselgelt. Palju arusaamatusi tekib olukorras, kus lugeja vaidlustab raamatu tagastamise kuupäeva ja viivise suuruse.

Olukorda peaks **selgitama** rahulikult ja vajadusel kindlasti vabandama. Probleem tuleb igal juhul lahendada häält tõstmata. Probleemsetes olukordades suudab professionaalne raamatukogu töötaja **ennast kehtestada**. Hea teenindaja ei hakka pahura kliendi iga nõudmise peale ennast õigustama, või veelgi halvem — kliendile kohta kätte näitama. Kena on, kui töötaja oskab vabandada, jäädes seejuures ennastkehtestavaks. Vabandamine ei tähenda enda süüdi tunnistamist, vaid olukorra selgitamispüüet. Teenindajapoolne vabandamine ja püüd lugejat aidata loob soodsa pinna asja rahulikuks lahendamiseks.

Vahel võiks probleemi üles tõstnud lugejal paluda lahendust endal esitada — kuidas tema ise antud olukorraga toime tuleks. Võimalik, et see paneks kliendi asju teisiti nägema. Kui lugeja poolt soovitud raamat on välja laenatud, tuleb selgitada, millel see tagastatakse või panna järjekorda või soovitada lähimat kohta, kust võiks raamatu saada. Selline käitumine näitab meie abivalmidust.

Loomulikult on raske rahulikuks jääda olukorras, kus esitatakse suisa võimatuid nõudmisi või nurisetakse põhjusetult. Siiski tuleb säilitada viisakus ja konflikt positiivselt lõpetada.

Probleemi positiivselt lahendades jääme olukorra peremeheks, suudame end kehtestada ja enamasti ka esialgse lüüasaamise enda kasuks pöörata. Arusaamatus tuleb lahendada nii, et lugeja ei solvuks. Samas peame ise olema kindlad oma nõudmistes.

Teenindaja on raamatukogu esindaja, kes pakub oma isiku kaudu teenust. Teenindaja ülesanne lisaks professionaalsetele oskustele on olla ka hea psühholoog. Lihtsaim ja põhilisem ree-

gel — tee teistele seda, mida tahad, et sulle tehakse; tähtsaim tulemus on rahulolu.

Raamatukogu töötaja peab väärtustama klienti kui isiksust, aga samuti ka iseennast. Nii ennast kui ka klienti väärtustades tagataksegi kvaliteetne teenindus ja rahulolu tööga.

Enesekehtestamine meedia kaudu

Enesekehtestamist võib vaadelda ka kui viisi oma maine tõstmiseks, eelkõige info levitamiseks väljapoole oma raamatukogu. Infoühendus raamatukogu ja ka väliste toetajatega või lihtsalt avalikkuse tähelepanu tõmbamiseks on vajalik edu saavutamiseks.

Raamatukogu maine on suur väärtus, mida peame eelkõige ise tõstma; endast teada andmine meedia abil ongi üks võimalus selleks. Jäljed, mis meedias olemisest lugejate-kuulajatevaatajate mälus säilivad, on üpris kauaaegsed. Kestuseks arvatakse olevat keskmiselt kolm kuud, aga kui selle aja jooksul liisandub midagi uut, siis kerkib ka eelmine jälg taas esile.

Ei saa jätta mainimata, et meediat huvitab eelkõige negatiivne info. Seetõttu on alati kasulik sellest, mis pahasti ja millest võib arvata, et meedia kinni haarab, kohe ja argumenteeritult ise kirjutada. Ise infot edastades ei tohiks jätta midagi olulist rääkimata, eeldades, et seda teavad nagunii kõik. Siis võib juhtuda, et lehes avaldatu ei vasta meie ootustele. Siin kehtib reegel: kui on antud võimalus rääkida, siis tuleb seda ka kasutada.

Arvestatav võimalus on enda pikaajaline ja planeeritud esitamine meedias. Väart sõnumi väljaütlemisest võidab raamatukogu kindlasti. Ja raamatukogudes toimub ometigi palju huvitavat, millest kirjutada. Seega on infoühendus meeskonna, ülejäänud organisatsiooni ja avalikkuse vahel edu saavutamise üks olulisi osi. Avatud suhtlemise puudumine takistab koostööd.

Enne info laialijagamist tuleb aga veenduda, et edastatav info on täpne — kontrollida üle kõik andmed; teha kindlaks, kes seda infot vajavad — teavitada pigem rohkem, kui liiga vähe inimesi; selgitada, kuidas saavutada parem kontakt — töötada infomaterjal komplekselt läbi; määrata inimene, kes info edastab — soovivatult alati üks kindel isik; jälgida, kas on vajalik mingi

järgnev toiming — teadvustada info edastamise otstarve. Lõpuks teha kindlaks, kas on vaja lisainfot ning määrata lisainfo edastamise tähtaeg. Kõiki komponente jälgides ja meediaväljaannetega pidevat koostööd tehes võib saavutada märgatavaid tulemusi.

Meedia eest pole võimalik end varjata, sest lugu kirjutatakse valmis sõltumata sellest, kas intervjuud või kommentaari saab.

MEEDIAS OLEMISE PLUSSID

INFO ANDMINE ESMAALLIKAST;
JUHTIDE ISIKLIKU TUNTUSE SAAVUTAMINE;
JUHI KUI ARVAMUSLIIDRI ROLLI SAAVUTAMINE;
OLULISE SÕNUMI VÕIMENDAMINE;
ESIMESENA SÕNA SAAJA LOOB TRENDI;
FIRMA TUNTUSE SAAVUTAMINE;
TUNTUD INIMESEL ON VÕIMUKORIDORIDES LIHTSAM;
TUNTUD ASUTUSEL EI LÖÖ ÜHEKORDNE LIBASTUMINE JALGU ALT.

MEEDIAS OLEMISE MIINUSED

HALVAD UUDISED JUHI KOHTA AVALIKKUSE LUUBI ALL;
HALVAD UUDISED ASUTUSE KOHTA AVALIKKUSE EES;
NEGATIIVSE INFO PIKAAJALINE MÕJU;
STRESS PIDEVAST AVALIKKUSE TÄHELEPANUST;
UUT MEEDIAS OLIJAT LÖÖB NEGATIIVNE INFO VALUSAMALT.

Kui juhil on midagi öelda, ei maksa seda jätta ainult omade ringi, vaid teatada meedia vahendusel.⁵

Seega on raamatukogus mitmeid võimalusi enesekehtestamiseks. Mida paremini me end kehtestada suudame, seda paremad on meie tulemused, tööga rahulolu ja tõuseb ka raamatukogu maine.

---

⁵Karjatse, M. Miks klient rahul ei ole?: kuidas meeldida eesti kliendile. Tallinn, 1998. 92 lk.; Sal-Saller, H. Meedia eest pole võimalik end varjata. // Äripäev (2002), 10.09., lk. 10.

ERIRAAMATUKOGUD

Maie Thal

EESTI KAITSEVÄE RAAMATUKOGUDEST

Eesti kaitseväge raamatukogud eriraamatukogudena kuuluvad väeosade allstruktuuri. Nende asutamist ja tööd ei ole taasiseseisvunud Eestis seni uuritud. Eesti kultuuriloos puudub informatsioon kaitseväge raamatukogudest ja nende tegevusest. Nii teab avalikkus neist üsna vähe. Kaljo-Olev Veskimäe raamatus *Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi* on vaid kaherealine viide: “Korralikke raamatukogusid oli valitsusasutustel ja sõjaväel — Kaitseväge Staabil oli 27 000 ja Sõjaväe Ühendatud Õppeasutustel Tondil 72 000 köidet”.¹

Esimene informatsioon kaitseväge raamatukogu asutamisest taasiseseisvunud Eestis ilmus Võru maakonna ajalehes *Võrumaa Teataja*. Artiklis “Lugemisvara sõdurpoistele” kutsuti inimesi annetama raamatuid loodavale Kuperjanovi Üksik-jalaväepataljoni raamatukogule.²

Kaitseväge raamatukogud 1919–1940

Kaitseväge raamatukogud tekkisid Vabadussõja ajal ühes Eesti kaitseväega.

Esimene teade sõjameeste viletsas seisukorras raamatukogust ilmus ajalehes, kus Eesti Sõjameeste Kodu raamatukoguhoidja pöördus üleskutsega “Palve seltskonna poole”³, et inimesed kingisid sõduritele sobilikku lugemisvara.

Vene Mereväe Ohvitseride Klubi raamatukogust (asus Tallinnas, Lai tn 28) jäi 1918. a. veebruaris, Vene mereväelaste

---

¹Veskimägi, K.-O. *Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi: Eesti raamatukogude ajalugu*. Tallinn, 2000, lk. 341.

²Valper, L. Lugemisvara sõdurpoistele // *Võrumaa Teataja* (1993) 21.10., lk. 1.

³Palve seltskonna poole // *Sotsialdemokrat* (1917) 4.(17.)12, lk. 4.

ja sõjaväelaste Tallinnast taganedes, maha mitmes keeles üle 15 000 raamatu. 1847. a. oli asutatud Ohvitseride raamatukogu, nn. Mereraamatukogu. Sinna anti üle ka Sadama Valitsuse raamatukogu, mis oli asutatud 18. sajandi lõpul. Mereraamatukogust kujunes Tallinna parim venekeelne, sisult universaalne (ka ilukirjandus) kogu. Tasu eest oli see avatud ka eraisikutele.⁴ Eesti Vabariigi Valitsus otsustas selle raamatukogu üle anda Kindralstaabi valitsusele.⁵ Mereraamatukogust sai alguse Kaitseväe Staabi raamatukogu (1. juunini 1929 Kindralstaabi), mis asutati 8. augustil 1919. a. ja avati lugejaile 1. detsembril aadressil Pagari tn 1. “Raamatukogu lugemislaud sõjaväelastele Tallinnas avatud” — nii pealkirjastas ajaleht teate.⁶ Artiklist selgub, et Eesti sõjaväe raamatukogud olid veel korraldamata, kuid midagi oli juba tehtud. Pärast mittetarviliku kirjanduse (usu-, pedagoogika-, mõtteteaduse, lastekirjanduse ja perioodika) üleandmist Riigiraamatukogule ja Mereväe raamatukogule (merendus), algas kogude täiendamine uue kirjandusega ettenähtud eelarve korras ning ka annetuste näol, mida saadi Poolast, Rootsist, eestlastelt ja mujalt. Kaitseväe Staabi raamatukogu hakkas koordineerima teisi moodustatavaid raamatukogusid ja ta määra-
 rati hiljem kaitseväe keskraamatukoguks. Merejõudude Staabi raamatukokku komplekteeriti peamiselt merendusala-
 ne teaduskirjandus. Mereväes olid raamatukogud igal laeval, sõdurite raamatukogud igas merekindluses ja saarel, neid külastati sageli.⁷

Väeosades asutati raamatukogud kohe pärast sõja lõppu, 1920. aastal ja ka hiljem, sest nende järele tunti suurt vajadust.

Kaitseväe raamatukogudele panid aluse ohvitserid. Algatajad olid peamiselt kompanii- ja pataljoniülemad ning inimesed, kes annetasid raamatuid või raha nende ostuks. Väeosad hakkasid korraldama peoõhtuid, mille sissetulek läks raamatukogude täiendamiseks. Hiljem hakati kirjandust muretsema sõdurite poodide, spordiringide, kingituste ja riigitoetuste summa-

⁴Veskimägi, lk. 104–105, 174, 357.

⁵Vene mereväe klubi raamatukogu on Vabariigi Valitsus otsustanud üle anda Kindralstaabi Valitsusele // *Vaba Maa* (1919) 9.08., lk. 1.

⁶Raamatukogu lugemislaud sõjaväelastele Tallinnas avatud // *Päeva-leht* (1919) 3.12., lk. 4.

⁷*Sõdur* (1927) nr. 35/36, lk. 816–817.

dest. Suurem osa annetatud ja hangitud trükistest oli eestikeelne sõja- ja ilukirjandus.

Vabadussõja ajal ja pärast sõda asutatud raamatukogude seisukord oli korraldamise mõttes väga erinev ja raske, sest kõikjal valitses üleüldine puudus ja viletsus. Ei olnud juhiseid, ega ka eriharidust saanud raamatukoguhoidjaid. Raamatukogu oli igas väeüksuses, peale selle ka Ohvitseride Kodudes. 1926. a. oli raamatukogusid kokku 22. Need olid mõeldud ohvitseridele eneseharimiseks ja õppeotstarbeks.⁸

Ülevaate saamiseks sõjandusteaduses ilmunud väljaannetest hakkas Kaitseväge Staabi raamatukogu 1925.–1940. aastani järjekindlalt koostama kaartkataloogide alusel kirjanduse nimestikke. Ajakirjas *Sõdur* tutvustati ja propageeriti kaitsevägejuhtidele välisriikide paremat sõjakirjandust. Raamatute nimestikud “Sõjakirjandusest” ja “Bibliograafia” olid sõjanduseriala spetsialistide poolt asjatundlikult annoteeritud ja kommenteeritud. Põhjalikult retsenseeriti ja tutvustati Poola, Saksa, Vene, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Šveitsi ja teiste maade kirjandust.⁹

30. jaanuaril 1926. a. määrati ajakirja *Sõdur* vastutavaks toimetajaks kolonelleitnant August Traksmäe (a-ni 1935 Traksmann).¹⁰ Sealt peale laiendas ajakiri ülevaadet välisriikide militaarkirjandusest ja perioodikast.

Kaitseväge raamatukogud tegutsesid üksikult, võideldes ühete ja samade raskustega. Vajati keskorganit, mis koordineeriks raamatukogude tööd. Nende puuduste kõrvaldamiseks korraldati 1926. aasta 14. septembrist kuni 20. oktoobrini Kindralstaabi VI osakonna juures kursus 45 raamatukoguhoidjale-üleajateenijale ja teine kursus 21 ohvitserile. Kaitseväge VI osakonna ülesanne seisnes sõjaväe väljaõppes ja kasvatustöös, sõjandusala kirjanduse avaldamises ning koolinoorte riigikaitse õpetuse ja kasvatuse juhtimises. Loengud ja praktilised tunnid mõlemale kursusele korraldati Tallinna Linna raamatukogus ja Kindralstaabi raamatukogu ruumes. Lektoriteks olid Kindralstaabi VI osakonna ülem August Traksmäe, Tartu Ülikooli

⁸ *Sõdur* (1927) nr. 4, lk. 74–78.

⁹ *Sõdur* (1925) nr. 11, lk. 226–227.

¹⁰ Öun, M. *Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid*. Tallinn, 1997, lk. 112–114.

raamatukogu juhataja Friedrich Puksoo (a-ni 1935 Puksov),¹¹ Tallinna Linna Avaliku Raamatukogu juhataja Aleksander Sibul¹² ja Tartu Linna raamatukogust Linda Ploompuu, kes oli hilisem riikliku bibliograafia süsteemi väljakujundaja Eestis.¹³ Koostöö ja toetus nendelt raamatukoguhoidjatelt oli hindamatu.¹⁴

Raamatukogutöö paremaks korraldamiseks ilmus 1926. a. August Traksmaa juhtimisel käsiraamat *Raamatute nimestik sõdurite raamatukogudele ja juhendid raamatute liigitamiseks kaitseväe raamatukogudes*. Raamatu esimeses osas on detailsete andmetega nimekiri asjatundjate valitud raamatuist. Märgitud on raamatute soovitatavuse järjekord I–IV astmeni. Selline nimestik aitas raamatukoguhoidjal raskusteta valida kirjandust raamatuturult. Teises osas käsitletakse raamatute liigitamist kaitseväe raamatukogudes. Liigitus põhines kümnendsüsteemil, mida kasutasid rahvaraamatukogud. Esimene õpetus liigitusest kaitseväe raamatukogudele ilmus Nigol Hindolt (ka Nikolai Hindov).¹⁵ Lisaks hakati välja töötama kaitseväe raamatukogude põhikirja, kuid viiteid selle ilmumise kohta ei leidu.¹⁶

Eesti esiraamatukoguhoidja Aleksander Sibul esitas artiklis “Sõdurite raamatukogudest ja nende ülesannetest”¹⁷ küsimuse: “Mis oleks siis sõdurite raamatukogude ülesanne?” “. . . Iga raamatukogu, kui ta on õieti organiseeritud ja töötab korralikult, on vaimse vara levitaja. Seni oleme me sõdurite vaimsete ja moraalsete omaduste väljaarendamisele pannud võrdlemisi vähe rõhku. Vaimset arengut ei saavuta meie mitte ainult kõnede ja loengutega, vaid siin on tingimata tarvilik hea raamat, mis aitab sõdurkonda kasvatada ja arendada isamaalises vaimus. Sõjaväeline

¹¹Friedrich Puksoo 1890–1969: [kogumik]. Tartu, 1990. 112 lk.

¹²Jürman, H. Aleksander Sibul ja tema kirjutised // *Raamatukogu* (1985) jaan., lk. 7–15.

¹³Püss, L. Riikliku bibliograafia kujunemine Eestis // *Raamatukogu* (1983) nr. 4, lk. 19–22.

¹⁴Raamatukoguhoidjate kursused // *Sõdur* (1926) nr. 43/44, lk. 957.

¹⁵Hindov, N. Kaitseväe raamatukogu korraldamine // *Sõjateadlane* (1925) nr. VIII–XII, lk. 47–80.

¹⁶*Sõdur* (1926) nr. 43/44, lk. 957.

¹⁷*Sõdur* (1927) nr. 3, lk. 58–60.

väljaõpe üksi ei anna sõdurile seda tugevust ja vastupidavust, mis on tal siis, kui sellega seltsib tugev moraalne ja intellektuaalne tunne. Oskus orienteeruda, leida ja ennast aidata igasugustes olukordades on omane vaimselt arenenud inimesele. See tõstab enesetunnet. . .”.

Ajakirjas *Sõdur* arutletakse teemal “Isiku väärtus ühiskonnas ja sõjaväes”.¹⁸ Küsimusteks on: kui palju tähelepanu pühendab nüüdisaja sõjaväe kasvatus sõduri isiku arenemisele? Kuivõrd hinnatakse sõduri individuaalseid omadusi ehk isikut kui tervikut ja inimest sõjaväes? Isik viib edasi ajalugu ja isik on ka suurim tegur lahinguväljal võidu saavutamiseks. Kaitseväes pandi suurt rõhku sõdurite harimisele ja arendamisele. Igas väeosas töötasid kultuur-selgitustöö instruktorid, kes korraldasid sõdurite kultuurielu.

1927. aastal avaldati Nigol Hindo *Käsiraamat kaitseväe raamatukogude sisemiseks korraldamiseks*.¹⁹ Raamat on koostatud pikaajalise praktilise töö alusel. Selles on palju vajalikke nõuandeid, näiteid, tabeleid ja jooniseid ohvitseride, sõdurite ja suuremate kaitseväe raamatukogude töö korraldamiseks. Raamatus leiavad hoolikat käsitlemist kõik tähtsamad tööd: liigitamine (liigituskava seletustega), märksõnade nimestik, põhinimestik, raamatute nimestik (koostamisjuhistega), köitmine, laenamine, asjaajamine. Sõjateadus on liigitatud indeksitega 1–9. Ülejäänud kirjandusliigid on jaotatud indeksitega 91–94, 0 alla kuulub ilukirjandus. Käsiraamat sai hea hinnangu Tallinna Linnaraamatukogu ja Tartu Ülikooli raamatukogu töötajatelt.

Kaitsevägede Staabi raamatukogu ei suutnud enam üksi rahuldada väljaspool Tallinna garnisoni asuvate kaitseväelaste nõudeid sõjakirjanduse hankimiseks. Seetõttu loodi 1934. aasta detsembris Tartu, Võru-Petseri ja Valga kaitseringkondades tugevad raamatukogud, kust ohvitseridel oli võimalik saada sõjateaduslikku kirjandust. Sõdurite raamatukogud väeosades olid komplekteeritud noorte lugejate vajadustele ja huvidele vastava kirjandusega. Raamatute ja ajakirjade hankimine toimus sääs-

¹⁸*Sõdur* (1927) nr. 22/23, lk. 526–527. — A. J.

¹⁹Hindo, N. *Käsiraamat kaitseväe raamatukogude sisemiseks korraldamiseks*. Tallinn: Kindralstaabi VI. osakonna väljaanne, 1927. 215 lk.

tusummade arvelt. Sama aasta detsembris korraldati taas uutele raamatukoguhoidjatele-ohvitseridele viiepäevane kursus Kaitseväge Staabi raamatukogus.

Kolonel A. Traksmaa artiklist “Meie kaitseväge raamatukogudest”²⁰ nähtub, et väeosade raamatukogud on jäänud ikka nõrkadeks ja ei suuda rahuldada ohvitseri maailmakirjanduse parimate teostega. Raamatukogudes puuduvad alalised ja asjatundlikud töötajad, mistõttu ei ole neis töökorraldus nõuete kõrgusel. Kolonel nägi väljapääsu tugevates kaitseringkonna raamatukogudes.

1935. aasta oli Eesti Raamatu Aasta — esimese eestikeelse raamatu ilmumisest möödus 400. aastat. Selle suure tähtpäeva puhul kirjutas Kaitseväge Staabi raamatukoguhoidja (aa. 1930–1940) major Karla-Evald Liivola põhjaliku artikli “Ülevaade meie kaitseväge raamatukogudest”.²¹ Igal aastal osteti raamatukogudele keskmiselt 2500 raamatut. 1. juuli 1935. a. seisuga oli 64 kaitseväge raamatukogus kokku 219 598 raamatut. Suuremad kogud olid Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused 72 853 köidet, Kaitseväge Staabi kogu 25 848 eks., Soomusrongide rügement 9320 köidet, Tallinna garnisoni komandatuur 6860 köidet ja Võru-Petseri kaitseringkond 5561 raamatut.

Kapten Peeter Saidlalt ilmus “Eesti sõjakirjanduse nimestik”,²² mis on bibliograafia vallas oluline, seni puuduski sõjakirjandusest ülevaade. Koostaja eesmärgiks oli anda pilt ajast enne riiklikku iseseisvust kuni 1. jaanuarini 1936.

Viimased teated Sõjavägede Staabi raamatukogust on avaldatud 1939. aastal ajakirjas *Raamatukogu*.

Pärast Eesti okupeerimist võttis Eesti NSV Rahvakomissariide Nõukogu 29. augustil 1940 vastu otsuse kaitsejõudude likvideerimise kohta. Tegelik üleminek Punaarmee koosseisu algas 13. septembril, eestlased saadeti 22. territoriaallaskurkorpusesse.

²⁰Sõdur (1935) nr. 21/22, lk. 509–511.

²¹Sõdur (1935) nr. 35/36, lk. 809–818.

²²Saidla, P. *Eesti sõjakirjanduse nimestik*. Tartu: P. Saidla, 1936. 48 lk.

Okupeeritud Eestis oli Riigiraamatukogu (praegune Eesti Rahvusraamatukogu) sunnitud vastu võtma kõikide likvideeritavate asutuste ja organisatsioonide raamatukogud. Tähelepandavalt suure osa sellest moodustas sõjaväe raamatukogude kirjandus, mis hiljem kuulus osaliselt hävitamisele.

Sõjaministeeriumi ja sõjaväe väeosade ning asutiste likvideerimise Peakomisjoni esimees kindralmajor Rudolf Reiman saatis ringkirja nr. 207, 2. oktoobril 1940. a. likvideeritavate väeosade ja asutiste likvidatoritele teadmiseks ja täitmiseks.²³

Riigiraamatukogu lauajuhendist 1940 selgub, et septembrist kuni detsembrini 1940 saabusid raamatukokku peamiselt Eesti Vabariigi ligi 40 sõjaväeüksusele kuulunud raamatukogud, mis anti üle nimekirjade järgi.²⁴

Eesti Riigiarhiivis Tallinnas hävis 1944. a. 9./10. märtsi pommitamise tagajärjel 1071,91 jooksvat meetrit kaitseväge ja Kaitseliidu korrastatud arhivaale. Kahjustada said kõige enam Tartumaa ja Kagu-Eesti väeüksuste materjalid.²⁵

Sõjavägede allesjäänud raamatuvara on koondunud põhiliselt Eesti Rahvusraamatukokku ja Eesti Hoiuraamatukokku. Rahvusraamatukogus on nad reservkogus, nende vastuvõtmise kohta akte ei leidu. Selles läbitöötamata kogus on raamatute tähestikuline kataloog kuni 1941. aastani. Kõige enam leidub seal ses varukogus Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste ja Kaitseväge Staabi raamatukogule kuulunud raamatuid.

²³ERA, f. 2362, nim. 1, s. 1, l. 67.

²⁴ERR, f. 363, nim. 1, toimik 7; Ainz, A. Eesti Rahvusraamatukogu varukogu raamatute provenientsist // *Tsensor Eesti raamatukogus: uurimusi Eesti raamatukogunduse ajaloost*. 3. Tallinn, 1991, lk. 129–130. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised; 2.)

²⁵Rohmann, V. Kaitseväge ja Kaitseliidu arhivaalid sõjatules // *Sõdur* (1993) nr. 1, lk. 23–24.

Kaitseväe raamatukogud 1992–2002²⁶

Enamik Eesti Vabariigi taasloodud kaitsejõudude väeüksusi on formeeritud 1992. ja 1993. aastal.²⁷ Sellele on järgnenud üsna pea väeosade juhtiva koosseisu poolt raamatukogude loomine. Samaaegselt väeüksusega on loodud raamatukogud Viru Üksik-jalaväepataljonis (1992) ja Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes (1995). Üksik-vahipataljon moodustati 1993. a., siis avati ka lugemistuba, raamatukogu aga alles 2000. aastal.

Antti Oolo artiklis “Valmib kaitsejõudude kultuuriprogramm”²⁸ teatatakse, et Kaitsejõudude Peastaabi avalike suhete ja pressiosakond koostöös kultuuri- ja kaitseministeeriumiga töötab välja kaitsejõudude kultuuriprogrammi. See kava kahjuks ei teostunud. Kõik väeosad korraldavad senini kultuuritööd ja üritusi omaette ning oma võimaluste piires. Raamatukogude arengust kaitseväes puudub kindel visioon, sest see ei ole prioriteet.

19. aprillil 2000. aastal avalikustasid ajalehe *Postimees* ajakirjanikud Kaarel Kaas ja Toomas Sildam Eesti kaitseväe raamatukogude viletsa olukorra. Üksik-sidepataljoni ja Üksik-vahipataljoni raamatukogude raamatuvara koosnes suures osas nõukogudeaegsest kirjandusest. Uute raamatute ostu on takistanud raha nappus. Hankida oli võimalik vaid mõningaid odavaid raamatuid.

Ajakirjanikud kutsusid Eesti elanikkonda koguma parimaid raamatuid sõduritele. Aktsiooni eesmärk oli ajateenijatele väärt ja vajaliku lugemisvara pakkumine. Kampania “Kingi sõdurile raamat!” lõpuks, 31. maiks, kogunes raamatuid ligi 40 000 eksemplari ja need jagati 16 väeosa vahel.²⁹

²⁶Andmete aluseks on autori koostatud küsimustiku “Eesti kaitseväe raamatukogud aastatel 1992–2001” vastused.

²⁷Otsus kaitsejõudude moodustamise kohta // *Riigi Teataja* (1991) nr. 30, art. 355, lk. 682; Otsus Kuperjanovi Üksik-jalaväepataljoni taasloomise kohta // *Riigi Teataja* (1992) nr. 11, art. 176, lk. 279.

²⁸Oolo, A. Valmib kaitsejõudude kultuuriprogramm // *Sõdurileht* (1997) nr. 18, lk. 2.

²⁹Kaas, K.; Sildam, T. Postimees kutsub: kingi sõdurile raamat! // *Postimees* (2000) 19.04., lk. 1, 2, 16; Kaas, K. Sõdurid said Postimehe abil 40 000 raamatut // *Postimees* (2000) 1.06., lk 2.

Käesolevaks ajaks töötab kaitseväes kokku üheksa raamatukogu. Rahuoperatsioonide Keskuse raamatukogu teenuseid kasutavad ka Scoutspataljoni kaitseväelased. Samamoodi on Mereväe Staabi raamatukoguga, kus on lugejateks ka Mereväebaasi mereväelased. Mõnes väeosas, nagu Pärnu ÜJP, Kalevi ÜJP, Õhutõrjedivisjon, Suurtükiväegrupp ja Lennubaas, on ainult lugemistuba, mis asub sõdurikodus. Ajateenijad võtavad lugemisvara kaasa ja hiljem tagastavad.

Kaitseväe raamatukogude raamatukoguhoidjad on haritud: üheteistkümnest töötajast on kõrgharidusega kaheksa ning kaks taotleb seda. Raamatukogude algusajast kuni 2002. aastani on töötanud kolmes raamatukogus — Rahuoperatsioonide Keskus, Mereväe Staap ja Viru ÜJP — raamatukoguhoidjad.

Keskmiselt on väeosade raamatukogudes 4300 trükist, sellest 1060 eks. teaduskirjandust, 7 ajakirja ja 5 ajalehte. Sõjandusajakirjad *Sõdur* (ilmub taas 1992. a-st) ja *Kaitse Kodu* (taasilmuv 1993. a-st) on heal tasemel väljaanded, mis on tellitud igasse väeüksusesse. Nad sisaldavad sõjandusalaseid ja kaitseväega seotud artikleid, kuid kirjanduse tutvustusi esineb harva.

Teavikute komplekteerimissummasid on jätkunud kuuel väeüksuse raamatukoguhoidjal, kuid rahaeraldisi napib Rahuoperatsioonide Keskuse ja Kuperjanovi ÜJP raamatukogudel. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste raamatukoguhoidjad on olnud komplekteerimissummadega rahul alles 2001. aastast. Teavikute kohta info hankimise üle ei kurda ükski raamatukoguhoidja.

Nüüdseks on parimad tingimused raamatukogutööks loodud Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ja Kaitseministeeriumi raamatukogus, mis on automatiseeritud. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste raamatukogu on õppe-teadustööd tagav allstruktuur, mis teeb koostööd Tartu Ülikooli Raamatukoguga. See asutus on ainus Eesti rakenduslik kõrgkool, kus valmistatakse ette juhte kaitseväe ja teiste sõjaliselt korraldatud asutuste jaoks. Ohvitserid on need, kes oskavad suunata ja õpetada noori elus edasi jõudma, õigeid valikuid tegema ning väärtustama kaitseväge kui kasulikku kogemust terveks eluks.

Kaitseministeeriumi rikkaliku perioodikavalikuga teadusraamatukogu teenindab ainult asutuse töötajaid, kuid vajaduse

korral saab sealt abi ja nõu. Rahuoperatsioonide Keskuse raamatukoguhoidja Triinu Vaim on koostanud raamatukogutöö andmebaasi MS Accessis, mis õigustab end.

Kaitseväe Lahingukooli raamatukogu on tähelepanndav järjekindlalt muretsetud uue väärtkirjanduse pärast. Lahingukool on Eestis ainus sõjaväeline õppeasutus, kus koolitatakse allohvitseride. Nad moodustavad kaitseväe selgroo, mis peab olema tugev, paindlik ja vastupidav.

Kaitseministeeriumi raamatukogu planeerib üleminekut DOSi-põhiselt raamatukogusüsteemilt *Windows*-keskkonda, et tööarvuteis saaks näha raamatukogu varasid, edaspidi ka Kaitsekolledži kogu. 1998. a. loodud Balti Kaitsekolledž on Balti riikide esimene ühine õppeasutus, kus antakse Eesti, Läti ja Leedu ohvitseridele ühtne kõrgem sõjaline haridus, põhiliseks eesmärgiks on vanemohvitseride koolituse korraldamine (<http://www.bdc0l.ee>). Kolledži raamatukogu teenindab peale oma kooli Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ja Tartu Ülikooli isikkoosseisu. Raamatukogu kataloog on kättesaadav Eesti teadusraamatukogude ühisel kataloogis ESTER (<http://www.utlib.ee/ee/index.php?cat=ester>).

Projekti “VAATA MAAILMA” raames on kaitseväe väeüksustes 2001. aasta sügisest avatud ajateenijatele AIP (Avalik Interneti Punkt). See on isikkoosseisule soodus võimalus saada teadmisi ja informatsiooni. Selle projekti raames said üheksa väeosa kokku 39 arvutit (Viru ÜJP, Kuperjanovi ÜJP, Pärnu ÜJP, Suurtükiväegrupp, Üksik-vahipataljon, Üksik-sidepataljon, Rahuoperatsioonide Keskus, Mereväebaas ja Lennubaas).³⁰

Seni on kaitseväe raamatukogud töötanud igaüks omaette ja võidelnud ühesuguste raskustega. Põhiliseks mureks on raha puudus ja ruumikitsikus. Kaitseväe raamatukogude olukord ei ole siiski nii lootusetu. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste raamatukogu hakkab täitma kaitseväe keskraamatukogu kohta pärast liitumist Balti Kaitsekolledži koguga. Esialgu on infovajajatel võimalik kasutada õppeasutuse kodulehekül-

---

³⁰Kaitseväe väeosad said internetipunktid // *Sõdurileht* (2002) 1.02., lk. 3.

ge (<http://www.ksk.edu.ee>) ja INNOPAC-andmebaasi ning saada erialast nõu.

Võrdluseks põgusalt Soome kaitsejõudude raamatukogutöö korraldusest. Soome Riigikaitsekõrgkooli Raamatukogu korraldas 6.–7. novembril 2002 kaitsejõudude ja piirivalve 7. raamatukogupäevad Santahaminas. Kaitseväge 2002. aasta raamatukogutöörühma projektis käsitleti vajadust kaitsejõudude raamatukogutegevust koordineeriva ja ettevalmistava organi järele. Kaitsejõud vajavad ühtset raamatukogusüsteemi (tarkvara), mis ühilduks muu ühiskonna ja ka välismaa tähtsamate raamatukogusüsteemidega. Siis võiks kataloogimist, mis on raamatukogu kalleim etapp, teostada rahvusvahelise ideaali järgi — iga teavik kataloogitakse vaid üks kord — oma sünnimaal. Kellel on vaja, need kopeerivad faili oma programmi. Riigikaitsekõrgkooli raamatukogu vastutuse alla kuulub kaitsejõudude raamatukogutöö üleriigiline arendamine. Olukorra teeb raskemaks see, et osal kaitseväge raamatukogudest ei ole tõelist raamatukogusüsteemi, koolitatud täiskohaga personali ega oma sihtfinantseeringut. Nad tegutsevad oma väeosa eritlemata ressurside varal. Laenutusi registreeritakse kohati isegi materjalide raamatupidamissüsteemi abil. Raamatukogude katalooge ei saa veel Internetis sirvida. Kaitsejõudude märksõnastiku kasutamine kõikide kaitseväge raamatukogude sisukirjelduses hõlbustaks infootsingut ja võimaldaks edaspidi samaaegset otsingut mitme eri raamatukogu varadest. Kõrgkooli täienduskoolituskeskus pakub 34 kursust 800 õppijale. Seal loodavad uusi teadmisi ja koolitust saada ka raamatukoguhoidjad. Termin “raamatukogu” on vananemas, kuigi enamus informatsioonist on veel traditsioonilise raamatu kujul. Kas uueks nimetuseks võiks olla “teabeteeninduskeskus”?³¹

Praegu toimuvad Eesti kaitsejõudude struktuuris ümberkorraldused. Kas sellega kaasneb ka kultuuri ja raamatukogude osatähtsuse kasv, seda näitab aeg.

---

³¹Stigell, A. [Biblioteek, infoteek või teabeteeninduskeskus?] // *Maanpuolustuskorkeakoulu* (2003) nr. 1, lk. 50–53.

Kristel Varm

RAAMATUKOGUD EESTI VANGLATES

Üldine taust: vanglad ja kinnipeetavad

Eestis tegutseb üheksa vanglat, neist Tallinnas ja Harju maakonnas kuus, ülejäänud kolm vastavalt Viljandis, Pärnus ja Tartus. Raamatukogu on olemas kaheksas kinnist tüüpi vanglas. Väikeses Rummu Avavanglas eraldi raamatukogu ei ole, sest avavangla kinnipeetavatel on lubatud väljaspool vanglat liikumine. Soovi korral saavad nad alati külastada üldkasutatavaid raamatukogusid.

2003. aasta jaanuarikuu lõpu seisuga viibis Eesti vanglates 4454 kinnipeetavat, neist 1287 eluurimisalust isikut ehk vahistatut. Miks tehakse üldse vahet süüdimõistetutel ja vahistatutel raamatukogundusest rääkides? Vahe on selles, et süüdimõistetu saab vastavalt päevaplaanile külastada ise raamatukogu, vahistatutel aga on kontaktid kaaskinnipeetavatega kuriteo uurimise huvides keelatud ning nemad saavad ajakirjandust ja raamatuid kambrisse tellida, ise raamatukoguruumidesse pääsemata.

Kinnipeetavatest 96% on mehed, ligikaudu 65% vanuses 21–40 eluaastat, alaealisi 2%, eestlasi 40%, vene keelt kõnelevaid isikuid 57%, kodakondsuseta isikuid 46%. Keskmine karistusaeg on neli aastat. Üle poolte kinnipeetavatest on omandanud vaid alg- või põhihariduse. Vanglas tegeleb üldharidus- või kutseõpingutega ligikaudu 26% kinnipeetavatest.

Raamatukogutöö alusdokumendid

Vangistusseadus ei räägi otseselt raamatukoguteenindusest vanglas. Seadus sätestab väga lakooniliselt vaid vangla kohustuse tagada kinnipeetavale võimalus lugeda üleriigilisi päevalehti ning ajakirju (§ 30) ja teha vahistatutele kättesaadavaks üleriigilised päevalehed ning raamatukogus hoitavad raamatud ja ajakirjad (§ 93). Kogusid ja töökorraldust puudutavates küsimustes saab paljuski juhendada Rahvaraamatukogu seadusest ja selle alusel välja antud määrustest. Lisaks saab juhendada

kahest rahvusvaheliselt soovituslikust dokumendist: Rahvusvahelise Raamatukoguühingute ja -institutsioonide Liidu juhendmaterjal raamatukoguteeninduse korraldamiseks vanglas (*IFLA Guidelines for Library Services to Prisoners*) ja Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitused R (89) 12 “Haridusest vanglas”.¹ Komplekteerimispõhimõtted on üldiselt sarnased rahvaraamatukogudele, kuid oluline on, et lisaks tavapärasele teavikute valikule leiduks vangla raamatukogus piisavalt kinnipeetavate õigusi ja vastutust kajastavaid seadusandlikke materjale, samuti inimsuhteid ja elamisoskusi käsitlevat kirjandust.

Vanglasüsteemi missioon ja raamatukogu tegevuse põhimõtted Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovituste kohaselt

Eesti vanglasüsteemi missiooniks on tagada kinnipeetavate reotsialiseerimine ja ettevalmistamine vabanemiseks, et luua eeldused nende edukaks kohanemiseks ja toimetulemiseks ühiskonnas. See on ka vangla raamatukogu missiooniks.

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus R (89) 12 “Haridusest vanglas” käsitleb haridust selle sõna laias tähenduses, hõlmates nii traditsioonilist üld- ja kutseharidust kui ka sotsiaalsete oskuste õpetamist, kultuuri, sporti ja raamatukoguteenuseid. Euroopa Nõukogu soovitustes nähakse raamatukogu rolli üld- ja kutsehariduse omandamise toetamisel, õppeja klassivälise kirjandusega varustamisel. Samas märgitakse, et raamatukogudel on tähtis koht õppekavavälise hariduse pakku-mise seisukohast. Raamatukogu kasutavad tihti ka need kinnipeetavad, kes ei osale muus hariduslikus tegevuses või kursustel. Raamat ühendab kinnipeetavat väljaspool vanglamüüre asuva maailmaga, kuid pakub ka võimalust privaatsuseks, enesega olemiseks, mis vangla ühiselamulaadsetes tingimustes on väga oluline.

---

¹Council of Europe. Committee of Ministers. *Education in prison: recommendation No R (89) 12, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*. Strasbourg; Croton; N.Y., 1990. 64 lk.

Iga raamatukogu peab rajama oma teenused nende inimeste huvidele ja vajadustele, keda ta teenindab. Kinnipeetavate puhul tähendab see sageli suurt hulka kergesisulisi raamatuid, ajakirju ja isegi koomikseid. Hea raamatukogu püüab ka arendada ja laiendada lugejate maitset ja huvisid, toimides seega kultuurilise mitmekesisuse edendajana. Vanglates on kaks kinnipeetavate rühma, keda tuleks kogude komplekteerimisel eriti arvesse võtta. Esiteks, suhteliselt suur hulk puuduliku või vähese luge-miskogemusega isikuid, keda tuleb nõustada ja julgustada piisava hulga lihtsate raamatute, pilkupüüdvate “kohvilauaraamatute” (s.t. suure hulga piltidega raamatute), “rääkivate raamatute” jne. abil. Teiseks peaks raamatukogus pakutavad materjalid kajastama vanglasolijate multikultuurilist koosseisu. (“Haridusest vanglas”, 1989.)

Raamatukogundus vanglas — eile, täna, homme

Kuni 2002. aasta alguseni võib olukorda kirjeldada lühidalt järgmiselt: raamatukoguhoidjad töötasid vaid kolmes suuremas vanglas. Ka ülejäänud vanglates oli olemas ruum, kus asusid raamatud ja mida nimetati seetõttu raamatukoguks. Raamatukogus toimetas kinnipeetav, kes oma parima äranägemise järgi paigutas raamatud riulitele ning laenutas raamatuid kaaskinnipeetavatele. Vanglates, kus puudus raamatukoguhoidja, ei toimunud sihipärast raamatukoguteeninduse ja kogude arendamist. Peaaegu täielikult puudus ka finantseerimine, mis on mõneti mõistetav, sest finantseerida saab ainult sellist “projekti”, millel on selgelt sõnastatud eesmärk, tegevuskava ja eelkõige ka vastutaja.

2002. aasta löi eeldused raamatukogunduse jõudsaks arenguks vanglates. Nimelt loodi kõikide kinniste vanglate sotsiaalosakondade koosseisus raamatukoguhoidja ametikohad. Et soodustada ühtse meeskonnatunde tekkimist, võimaldada töökogemuste vahetamist ning edastada ametialast informatsiooni, siis alustati vanglate raamatukoguhoidjate teabepäevade korraldamist. Järgmine loogiline samm oleks kindlasti sidemete loomine kolleegidega “tavaraamatukogudest”. Loodud on head koostöösidemed Kultuuriministeeriumi ja Justiitsministeeriumi va-

hel. 2003. aastast on vanglate eelarves ajakirjanduse ja raamatute soetamiseks nn. pearaha (ca 50 kr kinnipeetava kohta). Lisaks saadi vanglate eelarvest sihtotstarbelisena noortevanglatele eesti- ja venekeelse laste- ja noortekirjanduse soetamiseks 24 000 kr ja Euroopa Liidu *Phare* programmist 842 400 kr raamatute (teatmeteosed, sõnaraamatud, keeleõppematerjalid, psühholoogiline eneseabikirjandus kinnipeetavatele, õiguslane kirjandus jne.) soetamiseks kõikidele vanglatele.

Aastatel 2003–2004 on plaanis vanglate raamatukoguteeniduse ühtse kontseptsiooni väljatöötamine, raamatukogude varustamine kaasaegsete infotehnoloogiavahenditega ning vanglاراamatukogu vajadustele vastava infosüsteemi väljatöötamine ja rakendamine. Uuendusena on kavas kinnipeetavatele võimaldada piiratud kasutusõigusega juurdepääs mõningatele veebiaadressidele: elektrooniline *Riigi Teataja*, Õiguskantsleri Kantselei kodulehekülg, üleriigilised päevalehed. Turvalisuse tagamise eesmärgil on Interneti vaba kasutamine kinnipeetavatele keelatud (e-posti saamine-saatmine, jututoad jne.).

Tulevikku tuleb vaadata realistlikult ja optimistlikult. Raamatukogude olukord vanglates ei ole täna veel kiita. Probleemid, mis ka kõrvaltvaatajale esmajoones silma hakkavad, on seotud ruumipuuduse, nende kehva seisundi ja vananenud kogudega. Probleemiks on ka personali vähene väärtustamine (töötingimused ja -tasu, täiendkoolitus). Olulisimaks, mille kallal tuleb esmalt vaeva näha nii raamatukoguhoidjatel vanglas kui ka nende töö koordineerijatel ministeeriumi tasandil, on raamatukogu kui institutsiooni rolli ja võimaluste selgitamine vanglasüsteemile tervikuna, sh. vanglajuhtidele. Võib tunduda inimlikult ebaõiglane, et töökohad on ju loodud, raamatukogu tegutseb, milleks peab veel vaeva nägema enesekehtestamisega!? Vastus peitub asjaolus, et vangla on ajaloo vältel olnud jäikade normidega range režiimiga (militaarne) karistusasutus, kus alles viimase kümne aasta jooksul on hakatud omaks võtma märksõnu nagu *areng, avatus, resotsialiseerumine*. Alles viimase 5–7 aasta jooksul on järelevalve- ja julgeolekutöötajad harjunud kolleegidena nägema sotsiaaltöötajaid, psühholooge, kaplaneid. Nüüd on neile lisandunud huvijuhid, sotsiaalpedagoogid, õppenõustajad ja

nagu nimetatud, siis valdavalt alles eelmise aasta jooksul ka raamatukoguhoidjad. Psühholoogidel, kaplanitel ja sotsiaaltöötajatel on tulnud enesekehtestamise protsess läbida ja nad on seda edukalt teinud. Optimismiks annab põhjust ka asjaolu, et uute vanglate ehitamisega (Tartu, tulevane Jõhvi) ja vanade sulgemisega (Keskvangla) või renoveerimisega paraneb ka raamatukogude füüsiline olukord selles süsteemis.

Lõpetuseks

Ülalkirjutatu on väga üldistav lühikokkuvõte vanglate raamatukogudest. Nii nagu vanglat võib vaadelda kui ühte asutusse kokkusurutud väikest riiki, nii on ka raamatukogutöö vanglas väga mitmetahuline. Eraldi võiks puudutada veel komplekteerimist; raamatukogu kui kultuuri- ja infokeskust; raamatukoguhoidja tööd erinevate kliendirühmadega (näiteks alaealised; hariduslike või muude erivajadustega kliendid; narkomaanid; raskeid kuritegusid toime pannud isikud jne.); vangla turvarežiimist tingitud piiranguid lugejateeninduse arendamisel või koostöövõimalusi kolleegidega vanglas (pedagoog, huvijuht, sotsiaaltöötaja) ja väljaspool vanglat (kohalikud rahvaraamatukogud, ERÜ) jne. Loodetavasti suudab see kirjatükk teadvustada lugejale üht seni veel suhteliselt vähetuntud raamatukogu tüüpi. Suurema huvi korral leiab vanglate raamatukoguhoidjate kontaktandmed Justiitsministeeriumi Interneti kodulehelt — <http://www.just.ee>.

VAADATES AASTATE TAHA

Toomas Liivamägi

200 AASTAT TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Ühe korraliku ülikooli juurde kuulub kindlasti ka üks korralik teadusraamatukogu. See on heaks tavaks ja standardiks vähemalt selles osas maailmast, mida me endale eeskujuks tavatseme seada.

Millisel alusel seisab, kust on pärit Tartu Ülikooli raamatukogu

19. sajand on teaduste arenemise sajand, tekkisid uued teadusharud, teadustulemused hakkasid otseselt mõjutama igapäeva-elu. Toimus intensiivne teadusinfo vahetus, teadus oli tõeliselt internatsionaalne ja Saksamaa, mille osaks oli ka tollane Liivimaa, oli teaduste avangardis. 19. sajand oli ülikooli sajand, just ülikoolides tehti tippteadust.

Taasavatud Tartu Ülikooli ja tema raamatukogu vaimseks aluseks oli kaheldamatult saksa valgustus ja sellega kaasnenud mõttemaailm. Maailm, mis raamatukogus kehastus Morgenster- ni isiku kaudu. Ajalugu on näidanud, et see on olnud raamatukogule heaks aluseks.

Paljudele kaasaegsetele, kes Morgenster- ni lähemalt ei tund- nud, mõjus ta oma põhjalikkuse, kõrgelennulisuse ja kohatise edevusega mõneti kummaliselt. Kaasaegsete mälestustes on kir- jutatud:

“... peaaegu kõik inimesed, kellega ta oli kokku puutunud, teadsid temast enam või vähem kummalisi lugusid jutustada. . . ” või “. . . tegelikult olid tema püüdlused väga lugupidamisväär- sed ja jätsid mulle sealsetes tingimustes kosutava mulje, kõnelustes temaga ei kerkinud esile midagi tavalist, argipäevast”.

Seesama püüe tegelikkusest kõrgemale tõusta on jäänud ka ülikooli raamatukogu olemusse.

Millisesse olustikku selline raamatukogu asetus

Rõhutamaks raamatukogude ajatust on tollased probleemid kummalisel kombel sarnased tänastega.

Esimene Keiserliku ülikooli eelarve 1799. aastal sätestab raamatukogu osaks 3000 rubla, selle osa ülikooli kogueelarvest on üsna täpselt sama, mis praegu.

Korralik raamatukogu on alati kallim kui haridusametnikud seda ette kujutavad — raamatukogu asutamiseks oli 1802 kulutatud ligi 15 000 assignaatrubla, mis oli kaks korda enam kui kuratooriumi ette nähtud norm. Raamatukogu asutamist kureerinud parun Ungern-Sternberg pidi ülekulutuste eest vastutust kandma, aga pääses karistusest.

1828. aastal kirjutab Saksamaalt Tartusse ümberasunud keemiaprofessor F. Goebel abikaasale: “Ka ülikooli raamatukogu on rikkalikult varustatud. Ma leian siin keemia ja teiste loodusteaduste alalt rohkem kirjandust kui Jenas.”

Samal aastal ütleb tuntud ajaloolane Leopold v. Ranke kutse Tartusse ära muuhulgas sellepärast, et raamatukogu Tartus on väike ja puudulik.

Puudulikku komplekteerimisraha mainitakse esmakordselt 1807. aasta aruandes ja 1811. aastal tekivad raamatukogul esimest korda eelarvevõlad.

1862. a. pahandab rahvahariduse ministri asetäitja, et liiga palju raha kulutatakse teaduslikule perioodikale, selle asemel et muretseda põhiteoseid, õpikuid ja teaduslikke monograafiaid.

Vaidlus selle üle, kui palju töötajaid oleks raamatukogus tarvilik ja milline peaks olema nende kvalifikatsioon, on sama vana kui raamatukogu. Alguses töötasid raamatukogus ka üliõpilased-aksessistid, kes said selle eest ka kõrgemat stipendiumi. Mõned nende hulgast olid korralikud, näiteks K. E. v. Baer, suur osa aga lohakad, mille tõttu teeb Morgenstern 1816. aastal ettepaneku asendada osa üliõpilasi tähtajatu töölepinguga raamatukoguhoidja abiga. Siinkohal tuleb küll öelda, et tänapäeva üliõpilased on oma 19. sajandi seltsimeestest korralikumad. Üliõpilasi on aga raamatukogus töötanud tegelikult kogu aeg.

Raamatukoguhoidja palgaga on sama lugu, mis poolteist sajandit tagasi — ikka peab selgitama, miks see töö niisama lihtne pole ning suuremaid oskusi ja kompensatsiooni eeldab. Näiteks on 1844. aastal tehtud raamatukoguteenijate, see tähendab abipersonali palkade tõstmise ettepanekus öeldud, et nende töö nõuab erilist osavust ja tähelepanu ning tuleb tunda tähti erinevates keeltes, samuti araabia ja rooma numbreid.

Kui võrrelda Tartu Ülikooli ja teiste Venemaa ning Saksamaa ülikoolide raamatukogude eelarveid, on siin läbi aegade tehtud väiksema raha eest rohkem tööd.

Ka raamatukogu uue hoone vajadus oli võrdlemisi kaua teadvustatud. 1852. aastast pärineb esimene ettekanne selle kohta, et Toomkiriku varemed on raamatukogule kitsaks jäänud nii, et ehituskonstruksioonid ei pea enam raamatute raskusele vastu. Möödub üsna täpselt 130 aastat ja raamatukogu uus maja avab oma ukseid mõnesaja meetri kaugusel ajaloolisest kodust. Võrdluseks võib öelda, et ülikooli arstiteaduskonna õppehoone, *Biomedicum*, valmib Maarjamõisa väljal 95 aastat pärast esimesi ülikooli jaoks sinna ehitatud kliinikute hooneid. Ilmselt tuleb leppida asjaoluga, et akadeemiline ajaarvamine erineb teatud määral harjumuspärasest.

Kokkupuutepunkte tänasega leiab ka eelmisest sajandist. 1936. aastal annab rektor Puksoole korralduse ja loa üle vaadata õppetoolide ning instituutide kogud, et arvele võtta ja kataloogi kanda sinna mitmel viisil kogunenud kirjandus. *Nil novi sub sole*.

Küsimusele, milline siis ikkagi on üks hea teadusraamatukogu, pole lihtne vastust leida ka tänapäeval

Hiljaaegu ütles üks mu humanitaarist sõber, et läheb kolmeks nädalaks Uppsalasse, et seal ülikooli raamatukogus töötada. Tema puhul oli teada, et tema uurimisteema põhineb just sealsetel materjalidel ja muud võimalust tal neid kätte saada polegi.

Üsna sageli on uurimisasutuste ja ülikoolide töötajate välislahetuse üheks sihtmärgiks lihtsalt töötamine mõnes raamatukogus sealsete materjalide ja andmebaasidega.

Kui mu tuttavad on nimetanud oma välismaale sõidu põhjuseks sealsetes raamatukogudes töötamist, olen igal sellisel juhul

küsinud, kas ta Eesti raamatukogudest on otsinud. Elektronkataloogist järele vaadates on alati olemas olnud vähemalt mõni otsitav raamat ja mitmel juhul on tulemus olnud peaaegu rahuldav.

Samavõrra raske kui täita mitmekümne aastaga tekkinud tühikut ja suuta osta rahuldavat hulka kaasaegset teaduskirjandust, on taastada usaldust kogude vastu.

Ikka käiakse lähetuses, et lugeda paari raamatut, ja kuigi need väljaanded, mida siis lõpuks loetakse, on tunduvalt odavamad kui lähetus ise, on raskesti mõõdetav see kasu, mis neid paari väljaannet korralikust raamatukogust sadade omasuguste seast otsides saadi. Aga raamatukogu rahastajatele jääb ikka väike kahtlus, milleks need ülejäänud mitusada raamatut seal riulis seisavad, kui neist tegelikult ainult mõnda tarvis läks.

Erinevate teadusvaldkondade inimestele on trükitud raamatu kui raamatukogu tähendus erinev. Loodusteadlane loeb oma ajakirja laborinurgas läbi või heal juhul salvestab elektroonilisest andmebaasist mõned artiklid, ja tõenäoliselt niimoodi ülevaadatud materjali kunagi rohkem ei tarvitata. Humanitaarile on aga raamat või raamatukogu ise selleks laboratooriumiks, milles või millega ta töötab.

Kogu terviklikkus ja järjepidevus on kindlasti teadusraamatukogu üks väärtustest. Kuigi paljud teadusvaldkonnad arenevad pöörase kiirusega, tekib üha sagedamini käsimusi laadis — “miks nad niimoodi mõtlevad” või “kuidas nad selleni jõudsid”, ja siis on abiks võimalus läbi vaadata viimase 10–15 aasta materjalid selles vallas.

Eriti kiiresti arenevates teadusharudes, näiteks biomeditsiinis või mitmes tehnoloogiavaldkonnas võib artikkel vananeda mõne nädalaga. Teinekord läheb siiski tarvis näiteks Novosibirski Ülikooli 1956. aastal avaldatud toimetisi. Heas teadusraamatukogus on need olemas.

Lisaks kogude universaalsusele on oluline ka nende integraalsus. See on eriti oluline tänapäevases, oma uurimisteedesse lahterduvas teadusmaailmas. Kusagil peab kättesaadav olema ka valdkondadevaheline ja üldisem informatsioon, väljaanded, mida teadlane oma teadusteema rahade eest üldjuhul ei osta.

Tänapäeva teadusinformatsioon on elektrooniline

Eestisse tellitud ajakirjade põhjal võib öelda, et ca 85% loodus- teaduslikel väljaannetel on olemas ka elektrooniline versioon. Humanitaar- ning sotsiaalteaduslikel ajakirjadel läheneb nende osa 2/3-le. Mitteengliseelsetest väljaannetest on e-versioon kaasas umbes pooltel.

Elektrooniline informatsioon on oma töölaualt kättesaadav 24 tundi ööpäevas, selle kättesaadavust ja kasutusmugavust on raske alahinnata. Teatud osa elektroonilisest informatsioonist on võrgus vabalt kättesaadav, suurem osa olulistest võrguväljaannetest aga müüakse pakettidena ja nende eest tuleb maksta küllalt suuri summasid. Olen kuulnud väidet: milleks mulle raamatukogu, ma kasutan *Science Direct*'i. Nimetatud “Elsevieri” kirjastuse ajakirjade täispaketi hind on võrreldav ülikooli raamatukogu aastaeelarvega.

Elektrooniliste andmebaaside ja muude materjalide kasutamine nii Tartu Ülikoolis kui Eestis tervikuna on suhteliselt väljakujunenud ja küllaltki intensiivne, olles elanike arvuga võrreldes konkurentsitult suurem kui teistes Ida-Euroopa ja muudes üleminekuriikides. Elektrooniliste andmebaaside kasutusstatistika Eestis on üsna sarnane arenenud riikidega. Riiki ostetud andmebaase on muidugi tunduvalt vähem.

Teisest küljest tähendab elektrooniline keskkond vaid juurdepääsu renti, mitte informatsiooni omamist, mis omakorda eeldab väga stabiilset finantseerimist ja samas suurt integreeritust nii teadus- kui kõrgharidusmaailma. Kahtlusteta on selge, et kohapeal peab olema kättesaadav piisav teadus- ja arendustegevust toetav informatsiooni hulk, see on igale riigile strateegilise tähtsusega. Rääkides teaduse infrastruktuuri toetamisest, siis investering teadusraamatukogusse on selles vallas igal juhul mõistlikumaid.

Ning siin tahab Tartu Ülikooli Raamatukogu olla nii ülikoolile kui riigile laiemalt hea strateegiline partner.

Ruth Michelson

KUIDAS TARTUS VANASTI KATALOOGE TEHTI

21. sajandi algusaastatel, kui oleme otsustavalt selja pööranud endisaegade raamatukogunduslikele süsteemidele paberkandjatel, oleks ehk põhjust hüvastijätuks meenutada meie eellaste tegemisi. Seda enam, et vahendite/viiside otsingud on kestnud pikka aega, kogenud edu kõrval ka tagasilööke, lõpptulemusena ometi teeninud tänapäevast tegijatelt tähelepanu ja hindamist.

1802. a. taasavatud Tartu ülikool on peaaegu sajandi vältel suunanud oma pilgu Saksamaa poole, sama suundumus on iseloomulik olnud ka raamatukogule. Paraku olid seal eelmiste sajandite ja jätkuvad sõjad, ka ülikoolide sulgemine ja uute asutamine, kloostrite varade sekulariseerimine põhjalikult segi paisanud paljude raamatukogude varad ega soodustanud ka lähitulevikus nende praktilist tegevust või teoreetilise mõtte arengut.¹ Puudus erialane kirjandus, raamatukogude tegevus hakkas juhuslikult ja lünklikult kajastuma perioodikas alles 19. sajandi keskpaiku, teave teiste saavutustest levis peamiselt isiklike kontaktide kaudu. Sestap ongi huvi pakkunud Tartu ülikooli raamatukogu peakataloogide kujunemislugu nii metoodiliselt kui ka tehniliselt teostuselt, mis põhijoontes ometi järgib, kord hilinenult, paiguti edestavalt, sama protsessi Saksamaa ülikoolides.

Siinse raamatukogu esimeseks direktoriks (*Bibliothekar*) valitud Halle ülikoolis filoloogilise hariduse omandanud prof. Karl Simon Morgensternil (1770–1852)² oli uude ametisse kaasa võtta peamiselt oma õpinguteaegsed kogemused ja vaid üksainus tolle aja kohta asjalik käsiraamat.³ Isegi järgmine, spetsialistide poolt tagasihoidlikult tunnustatud M. Schrettingeri jätkuv ja

¹Vorstius, J. *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Leipzig, 1936, lk. 36–40.

²Levickij G. V. *Biografičeskij slovar' professorov i prepodavatelej I. Jur'evskogo, byvšego Derptskogo, universiteta za sto let ego suščestvovanija (1802–1902)*. Jur'ev, 1902, 2, lk. 453–458.

³Kayser, A. Chr. *Ueber die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse*. . . Bayreuth, 1790.

mitte just süsteempärane abivahend⁴ nägi trükivalgust siis, kui raamatukogu kataloogid olid juba valmimas. Rääkimata raamatukogunduse ajaloos jäädvustunud Fr. A. Eberti teostest,⁵ mis ilmusid siis, kui Morgenstern oli oma tegevuse põhiprintsiibid juba loonud ja neid mõnda aega ka rakendanud. Nagu näitavad arvukad pliiatsimärkmed raamatute lehekülgedel, on ta neid ja järgnevaidki raamatuid lugenud tähelepanuga ning korduvalt.

Raamatufondi suurus kogu ümberpaigutamise aegu 1806. a. oma uude asukohta Toomemäel on arvatud olevat üle 13 000 köite, mida juurdekasv 1808. a. lõpuks, s.o. kataloogide lõpliku vormistamise algul, on suurendanud enam kui 23 000 köiteni.⁶ See kogus näikse olevat üsnagi sobiv Morgensterni tõekspidamiste järgi plaanipäraste ja kasutajatele otstarbekate kataloogide koostamiseks ainealade peaaegu universaalses haardes, arvukuselt aga ülekaalukalt humanitaaralade kasuks. Lisandus vajadus kogu arvelevõtmiseks ka inventarina, mida omaaegsetes raamatukogudes mõnikord piisavalt ei tähtsustatudki. Morgenstern püüdis ülesandeid ühendada, andes loodavatele kataloogidele ühtaegu inventariregistri funktsioonid, mis on leidnud nii aktsepteerimist kui ka omaaegseid etteheiteid riigivarade vastutustundetu haldamise pärast.⁷ Tema põhieesmärgiks oli aga eelkõige kataloogide võimalikult kiire koostamine, mille lõpliku vormistamiseni kulus 5–10 aastat, mõnel juhul isegi rohkem.

Paarikümnetuhandalise raamatufondi läbitöötamine, olgu või esialgne, polnud raamatukogu personalile jõukohane. Saksa maalgi oli kataloogide koostamine erilaadseks tööloiguks üldse, sageli eraldi tasustatav, ja puhuti näib olnud kehtinud isegi omalaadne “autoriõigus” — nimelt olla esinenud juhuseid, kus kata-

⁴Schrettinger, M. *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothekswissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekärs*. H. 1–3. München, 1808–1810.

⁵Ebert, Fr. A. *Ueber öffentliche Bibliotheken besonders deutsche Universitätsbibliotheken, und Vorschläge zu einer zweckmäßigen Einrichtung derselben*. Freyberg, 1811; Ebert, Fr. A. *Die Bildung des Bibliothekärs*. 2. Aufl. Leipzig, 1820.

⁶Vigel, E. *Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastatel 1802–1839*. Tartu, 1962, lk. 44; EAA, f. 402, nim. 10, s. 15, l. 1p.

⁷EAA, f. 402, nim. 4, s. 219, l. 31; EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 111p.

loogi koostanu oli töölt lahkudes selle justkui isikliku omandi kaasa võtnud.⁸ Ülikoolide raamatukogudes kasutati selles tööloigus laialdaselt üliõpilaste abi ja ei saanud see olla teisiti Tartuski. Raamatukogu personal koosnes peale professorist direktori (*Bibliothekar*) ja tema asetäitja (*Vice-Bibliothekar*) vaid kahest töötajast: sekretärist ja kantsellistist ehk kirjutajast. Abidena olid tegevad, peale mõnede üliõpilaste, ülikooli juurde rajatud pedagoogilise seminari (valmistas ette õpetajaid gümnaasiumidele ja kreiskoolidele) kuulajad ametinimetusega aktsessistid (seminari direktori prof. Morgensterni valikul), ette nähtud koguni ülikooli 1803. a. statuudis.⁹ Kõrgendatud stipendiumi eest oli nende kohustuseks raamatukogu lahtioleku aegadel otsida välja soovitud raamatuid ja valvata korra järele.¹⁰ Hea tahte avaldusena ja võimete piirides aitasid mitmed neist kaasa kirjanduse esialgsel selekteerimisel ja ehk ka nimestike koostamisel, koguni liigitamisel ja mõnel juhul isegi kataloogi koostamisel. Mõistagi ei saanud tulemused olla läbinisti edukad, sest isegi pealiskaudne orienteerumine raamatute sisus eeldas mõningast eruditsiooni ja orienteerumist teaduste valdkonnas, veel enam aga keelteoskust, mis toonaste haritlaskandidaatide hulgas oli küll tunduvalt kõrgem praegusest. Seadusandlikult olid siinkohal abiks ülikooli erinevate keelte lektorid,¹¹ oma panuse andsid mõistagi ka õppejõud.¹² Ka raamatukogu esimene sekretär Karl Petersen (1775–1822), õppinud Jena ja Halle ülikoolis teoloogiat ja üldist kirjanduslugu, oli samal ajal saksa keele lektoriks ja tsensuurikomitee sekretäriks.¹³ Raamatukogusse tööle oli ta asunud selle algaastatest peale ja täitis siin tegelikult raamatukoguhoidja abi ülesandeid. Tema õlul on lasunud kogu süstemaatilise kataloogi ettevalmistustöö ja teostamine, küll aga Morgensterni, nagu ta

⁸*Handbuch der Bibliothekswissenschaft* / Hrsg. v. F. Milkau. Bd. 3: *Geschichte der Bibliotheken*. Leipzig, 1940, lk. 567. — Edaspidi: Milkau, 3.

⁹*Statut der Kaiserlichen Universität zu Dorpat*. [Dorpat], s.a., lk. 25.

¹⁰EAA, f. 402, nim. 10, s. 1, l. 5–7.

¹¹*Statut*. . . , lk. 25.

¹²Vigel, lk. 89; Dubjeva, L. Liigituse arenguloost Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995*. Tartu, 1996, lk. 109.

¹³Levickij G. V., 2, lk. 619.

on korduvalt väitnud, juhendamisel ja järelvalvel (*unter meiner Anleitung und Aufsicht*).

Nagu omaaegsetele teistele raamatukogudele, on ka Morgensternile eeskujuks olnud Göttingeni ülikooli raamatukogu (1737) arenenud ja paljukiidetud korraldus eeskätt kataloogide süsteemiga, mida ta täht-tähelt siiski ei järginud. Göttingeni kuulsus rajaneski suuresti omaloodud klassifikatsiooniga süstemaatilisel kataloogil, mille täpne vormistus ja range järjepidevus ahvatles jäljendamisele enam kui sajand edasi, nii et süstemaatilist kataloogi on hakatud pidama ainuomaseks nähtuseks Saksamaale.¹⁴

Kaanoniks oli siis ja pikka aega jätkuvalt kogemuslik tõdemus, et kataloog peab olema raamatu kujuline (sellega välditakse lahtiste sedelite kadumist) ja soovitatavalt foolioformaadis (mida suurem lehe pind, seda rohkem kirjeid, seega ülevaatlikum).¹⁵

Isegi veel 20. sajandi alguse raamatukogunduslik käsiraamat on andnud põhjalikke juhiseid raamatkataloogi vormistamiseks.¹⁶

Esimene süstemaatiline. . .

Seni on täpsustamata millal ja kelle poolt¹⁷ on otsustatud Tartus kataloogi klassifikatsiooni aluseks võtta mõne aasta eest ilmunud Schütz-Hufeland-**Erschi** nimede järgi tuntuks saanud bibliograafiline süsteem,¹⁸ mis printsiibilt dihhotoomilise (s.o. kaheks jagunemise) jaotusvõtte abil pürgis küll teaduste omaaegse taseme täiusliku liigenduse poole, oli aga üliarendatud detailsusega lõppkokkuvõttes isegi desorienteeriv.

Kataloogide koostamise meetodilised võtted polnud 19. sajandi algul veel kuigivõrd efektiivsed. Järjest enam läbi lööv kirjete

¹⁴*Handbuch der Bibliothekswissenschaft* / Hrsg. v. F. Milkau. Bd. 2: *Bibliotheksverwaltung*. Leipzig, 1933, lk. 274 = Milkau, 2.

¹⁵Milkau, 2, lk. 88.

¹⁶Graesel, A. *Handbuch der Bibliothekslehre*. Aufl. 2. Leipzig, 1902, lk. 225–240.

¹⁷Vt. ka: Vigel, lk. 88.

¹⁸*Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1791 bis 1795*. 1–2. Weimar, 1799–1800; Dubjeva, L. Liigituse. . . , lk. 107–108.

kandmine sedelitele ning sedelite liigitamine/järjestamine soovitud süsteemi kuulus sellal reeglina vaid ettevalmistustööde etappi. Nii oli õpetanud ka Kayser.¹⁹

Raamatukogu arhiivis leiduvad rohked ettevalmistamise käiku kajastavad materjalid²⁰ näitavad, et siin oli valitud hoopis töömahukam, vaevalisem ja ehk ka suuremat ajakulu nõudev moodus. Leidub hulgaliselt erinevate käekirjadega ja erineval tasemel lühemaid/pikemaid raamatute loendeid (aktsessistidelt?), mille najal on juba asjatundlikuma käega koostatud üldjoontes teadusharude kaupa ja provisoorselt nummerdatud kirjanduse nimestikud. Oletatavasti olid need tingitud vajadusest võtta raamatud kiiresti arvele, sest neid laenutati kogu kataloogitööde ajal.

Edasine on valdavalt olnud sekretär Peterseni pärusmaa: tulevaste pealiikide kaupa hõredalt välja kirjutatud klassifikatsiooni skeemi jaotustesse on ta esialgsetest nimestikest märkinud vastava trükise numbri, autori ja/või pealkirja esimesed sõnad nii, et kujunes omapärane register, mis süstematiseeritult registreeris olemasoleva kirjanduse.

Niisuguse registri põhjal on kirjutatud tulevaste kataloogide (mustand)variandid, nende järgi numereeriti ja järjestati riiulitel ka raamatud. Kirjeid on siin rohkesti redigeeritud, näit. Morgensterni enda poolt, et venekeelne tiitel tuleb anda vene, mitte ladina tähtedega jms.²¹

Kirjete täpsuse kõrget nõuet tunnistab Peterseni juhend ajalookirjanduse registri ümberkirjutajale: kirje andmed peavad olema antud trükikirja järgi (gooti või ladina tähtedega), autori või väljaandja nimi peab olema alla kriipsutatud, pealkirjad tuleb kirjutada katkestamatult lõpuni, andmed pealkirjade järel peavad olema kindlas järjekorras: köidete arv, ilmumiskoht, -aasta, trükise formaat (Fol., 4°, 8°, 12°), antakse ka erikeelsed lühendid köidete märkimiseks. Erimärgistusega kirjed tuli anda lühendatult ja viitega numbrile, mille juures raamatu täielik kirje (sel

¹⁹Kayser, lk. 64.

²⁰TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 448–467.

²¹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 449, l. 1.

moel avati/registreeriti kogumike/konvoluutide sisu!).²² Esmas-
sed (?) kirje koostamise reeglid olid esitatud ka Kayseri käsiraa-
matus,²³ kuid raamatukogudes neist enamasti kinni ei peetud
või neid lihtsalt ei tuntud.

Suurem osa mustandkataloogidest kannab märget: *Ausge-
arbeitet von K. Petersen* või mõnel juhul *Mitgearbeitet von...*,
mis tunnistab vaieldamatult tema osa kirjanduse lõplikul süs-
tematiseerimisel. Väljaspoolt raamatukogu on selles osalenud
mõned üliõpilased/aktsessistid (õigus- ja teoloogiakirjandus),
ka näit. kandidaat Neumann (riigiteadused, mille omakorda on
ümber töötanud Petersen).²⁴ Matemaatilisi alasid on liigitanud
prof. J. W. A. Pfaff, kelle tööd Petersen pole aga kasutanud.²⁵
Eritasu eest on “kauni kõnekunsti” (*Schöne Redekünste*) ette val-
mistanud Morgensterni soovitusel literaat U. Böhlendorff ja kogu
“kaunite kunstide” liigi (*Schöne Künste* — kujutav kunst, muu-
sika, ka teater) on visandanud Morgenstern ise, kuid lõplikult
viimistlenud taas Petersen.²⁶

Süsteemaatilise kataloogi pealiigid on vormistatud eraldi foo-
liokõidetena, kirjutatud (*Reinschrift*) eritasulise kopisti, osalt ka
raamatukogu kantsellisti J. Th. Leibnitzi (töötas 1802–1836)
poolt. Erschi klassifikatsioonil on ka edasi arendatud, seejuu-
res laiendatud lokaalse tähendusega trükiste eristamiseks. Vii-
mast on tähtsustanud Morgenstern ja omaette allrubriikidesse
on selekteeritud Balti provintsidega seonduvad väljaanded aja-
loos, aga ka filoloogias, õiguskirjanduses, võimalik, et ka kiriku-
loos, kuivõrd see on kataloogi tiitellehe andmetel valminud Mor-
gensterni enda juhendamisel.²⁷

Edaspidi rooma numbritega tähistatud pealiigid (*Fach*; 20. sa-
jandil nimetatud — osakond) moodustusid järgmiselt: I Tea-
dus. Teaduslugu (*Wissenschaftskunde*), II Filoloogia (*Philolo-
gie*), III Teoloogia (*Theologie*), IV Õigusteadus (*Jurisprudenz*),

²²EAA, f. 402, nim. 10, s. 2, l. 34.

²³Kayser, lk. 15.

²⁴TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 454–455.

²⁵TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 457, l. 78.

²⁶TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 461–462.

²⁷TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 433, l. 1.

V Meditsiin (*Medizin*), VI Filosoofia (*Philosophie*), VII Pedagoogika (*Paedagogik*), VIII Riigiteadus (*Staatswissenschaft*), IX Sõjandus (*Kriegswissenschaft*), X Looduslugu (*Naturkunde*), XI Tehnika (*Gewerbskunde*), XII Matemaatika (*Mathematik*), XIIIa Geograafia (*Geographie*), XIIIaa Atlased. Kaardid (*Kartenverzeichniss*), XIIIb Ajalugu (*Geschichte*), XIV Kaunid kunstid (*Schöne Künste*), XV Kirjanduslugu (*Literärgeschichte*), XVI *Varia* (*Vermischte Schriften*).

Klassifikatsiooni skeem on antud iga pealiigi kõite alguses sisukorra (*Index*) näol, mis puhuti on pinnapealsem kataloogi tegelikust liigendusest. Järgnev astendus (liigid, all-liigid, rubriigid, allrubriigid) on tähistatud nii suur- kui ka väiketähtedega alfabeedis, edasi vajadusel ka araabia numbritega, moodustades kataloogiindeksid Erschi bibliograafia eeskujul. Iga alljaotuse juures on antud vastavate kirjete järjenumbrid, samuti leheküljenumbrid kataloogi kõites. Olgu sisukorras või kirjete loendites pole jäetud vaheruumi edasiseks täiendamiseks; seega on kataloog(id) määratud raamatufondi peegeldava(te)na hetkeseisus, s.o. erialati aastatel 1807–1813(18) ja täitsid nii ka fondi inventariraamatu(te) funktsiooni.

Kirjed on paigutatud eenduva autorinime või pealkirja algusõnaga, edasine taandunud vertikaalis ja vähemalt autori nimi on alla kriipsutatud. Kirje koostiselementidest puuduvad andmed väljaandjate, illustratsioonide, paginatsiooni, täiendpealkirjade jms. kohta, mida neil aegadel ja jätkuvalt hiljemgi ei tähtsustatud. Järjestus rubriigi piires näikse olevat suvaline, kuid kirjed on nummerdatud kogu pealiiki läbivas jooksvas numeratsioonis. Konvoluudid, mida tollal esines rohkesti, on avatud (liigitatud esimese trükise järgi), kuid registreeritud ühe numbriga all.

Kujunduslikult on valminud kataloogid väga kaunid. Kõited on ühtlased, nahkselgadega, tekstiosa kirjutatud vastupidavale käsitöönduslikule (?) kaltsupaberile kalligraafilises kirjas, olgu tegemist ladina, gooti, kreeka, slaavi või idamaiste kirjadega.

Kahtlemata oli valminud süstemaatiline kataloog oma aja kohta märkimisväärne saavutus juba seepärast, et hõlmas ühtse tervikuna kogu tollast raamatukogu fondi. Morgenstern on 1817. a. sellest teavitanud ka äsja ametisse astunud kuraator

K. von Lievenit ja taotlenud trükkimise võimaldamist. Ilmselt oli kavatsus ebaõnnestunult ajastatud (kas ainult?), sest Napoleoni sissetungi järgsel Venemaal oli tegemist olulise majanduslangusega, mis kajastus ka ülikooli ainelises kitsikuses.²⁸ Ohtralt jaगतatud tunnustus ja kiitus nii Morgensternile endale kui ka töö tegelikele teostajaile, sekretär Petersenile ja kantsellist Leibnitzile vaevalt et korvas toetusest keeldumist, mida leevendasid vaid ebamäärased lootused paremale tulevikule “kuni seda lubab ülikooli sissetulekute oodatav paranemine”.²⁹

Kavatsatud oli trükikataloog 4-köitelisena “suures” oktavformaadis ja alfabeetiliste registritega. Trükiväljaande kasuteguritena on Morgenstern näinud nii ülevaadet olemasolevast, raamatukogu kasutamise hõlbustamist kui ka abivahendit komplekteerimisel. Järgnevatel aastatel trükiluba uuesti taotletud ei ole, küll on aga Morgenstern korduvalt põhjendanud mitmeidki ebakohti selle puudumisega; ka on edaspidi raamatukogu regulaarselt revideerinud professorid pidanud trükikataloogi hädavajalikuks. Ettevalmistuste lõppetapp on aga jäänud venima ja alles 1823. a. on Morgenstern kinnitanud, et esimene köide võiks peatselt ilmuda, kui ülikool astub samme selle rahastamiseks.³⁰

... ja järg inventariloenditena...

Süsteemaatilise kataloogi otsese jätkuna hakati edaspidi uudiskirjandust registreerima pealiikide kaupa nn. juurdekasvukataloogides (*Accessionskatalog*),³¹ alustatud hiljemalt 1812 ja jätkatud kuni 1835 (*incl.*), s.o. ühtse kogu raamatufondi hõlmava nõõritud ja pitseeritud inventariraamatu (*Accessions-Schnurbuch*) sisseseadmiseni. Nende peamine otstarve oli saabuva kirjanduse arvelevõtmine, milleks ongi iga (või peaaegu iga) sissekande juures märgitud komplekteerimisallikas, küll aga mitte näiteks hind või muud raamatupidamise rekvisiidid. Samuti pole sissekan-deid dateeritud ja trükiste omandamise aega on võimalik määratleda samasse lisatud hiljem koostatud ajatabelite järgi.

²⁸Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. Tartu, 1982. Kd. 2: 1798–1918, lk. 52.

²⁹EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 241.

³⁰EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 110.

³¹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 331–140.

Liigiliste juurdekasvukataloogide eeskujuks on taas olnud Göttingeni ülikooli raamatukogu, kus sellised olid sisse seatud juba aastakümneid varem, üles ehitatud koguni liigilis-formaadiliselt ja käibel 1876. aastani.³²

Aktsessioonikataloogide kronoloogiline ülesehitus (küll omandamise kronoloogias) pealiikide kaupa võimaldas kasutada neid ka infoallikana, s.o. jälgida uudiskirjanduse saabumist teadusalade piires (ja ainult) kuni uu(t)e, lugejate tarbeks koostata(va)te kataloogi(de) valmimiseni. Sissekanded sisaldavad olulisimat teavet raamatu kohta (autor, pealkiri, kõiteandmed, ilmutisandmed), ehkki ruumisäästlikult kokkusurutult. Sissekanete järjenumbrid (inventarinumbrid igas köites/liigis eraldi) pole hiljem kasutamist leidnud, reeglina pole neid märgitud ka raamatuisse ja nende kasutegur on piirdunud statistilise arvestusega.

Kuni juurdekasv polnud ületanud haaratavuse piire, suutsid need köited ehk asendada süstemaatilist kataloogi, seda enam, et professoritel oli õigus raamatuid ise riiulitelt valida. Kataloogimata kirjanduse kasvades muutus selle kättesaadavus järjest raskemaks ja kirjanduse leidmine rajanes suuresti raamatukogu töötajate mälul — nähtus, mis oli omane nii paljudele tolle aja raamatukogudele, põhjustades siingi rohkesti etteheiteid.³³ Võimalik, et töötajate selline roll oli isegi suurem esmapilgul arvatust, sest ka olemasolevad süstemaatilised kataloogid ei peegelda mingeid kasutamise märke ega leidu allikmaterjalides sellesuunalisi vihjeidki. Saabuva kirjanduse süstematiseerimine ja kataloogimine takerdus aastateks ja seda mitmel põhjusel. Sekretär K. Peterseni ootamatu surmaga 1822. a. viimastel päevadel kaotas raamatukogu oskusliku ja kogunud töötaja, kelle tehtut ajutine järglane H. Peetz polnud suuteline jätkama. Uued süstemaatilised kataloogid, kuhu aktsessioonikataloogidest oli ette nähtud kirjed järk-järgult üle kanda, ei olnud veel valmis.

Uute, lugejate tarbeks mõeldud kataloogide alustamine on määratletav aastaga 1817. Sellal on raamatukogul avanenud võimalus aktsessistide asemel ja nende stipendiumilisade ar-

³²Milkau, 3, lk. 568.

³³EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 103p.

vel moodustada uus koosseisuline töökoht — raamatukoguhoidja ja abi ehk kustos (*Bibliothekarsgehülfe*), mis mujal suuremates raamatukogudes oli arvukamalt juba ammu esindatud. Loodud personaliüksus eeldas kõrgharidust (*Er muss Gelehrter seyn*)³⁴ ja kohustas abistama raamatukoguhoidjat/direktorit teadusalasel tasemel.

Raamatukoguhoidja abi kohale asunud juristi haridusega Karl Andersi (1768–1835, raamatukogus 1826–) töö³⁵ ongi alanud hiljuti valminud süstemaatilise kataloogi köidete täieliku ümberkirjutamisega, mis on lõppenud 1823./1826. aastate paiku nagu näitavad vahetult järgnevad kataloogidesse kantud trükiste ilmumisandmed. (See oli siis kolmas kord kirjutada ümber üht ja sama ulatuslikku raamatute loendit, ent käsitsi kirjutamine oli tollal ainus kopeerimis-/paljundusviis.)

Nüüdsest lisandus uuele süstemaatilisele kataloogile ka kohakataloogi (*Ortskatalog, Lokalkatalog*) funktsioon, kuid nii nimetati seda vaid töö algul mõnel korral ja kasutajaskonda silmas pidades räägiti edaspidi ikka vaid süstemaatilise kataloogist. See oli üldlevinud praktika tolleaegsetes raamatukogudes, kus süstemaatilisele kataloogile vastas loomuldasa raamatute süstemaatiline paigutus riiulil ja see pidi ühtlasi teenima ka fondide revisjoni vajadusi.³⁶

... aga kus see raamat asub?

19. sajandi I poolel ei olnud üksikute trükiste asend riiulil veel üheselt määratav, sest puudusid nende individuaalsed tähised. Esmapilgul tähtsusetuna näiv probleem on tervikuna küllalt huvipakkuv, sest see oli omaaegses raamatukogunduses märkimist väärivaks komistuskiviks pikka aega ja seetõttu kohakataloogi rolli ebamäärane. Alfabeetilistes kataloogides (reeglina lühendatud kirjega) kui neid oli, või ka juurdekasvuraamatutes anti küll otsijale viide süstemaatilisele peakataloogile, paraku vaid vastava rubriigi tähisele või kataloogi leheküljele. Isegi eeskuju andvas Göttingenis oli viimane märgitud ka raamatukaane sise-

³⁴ *Statut der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Dorpat, 1820, lk. 61.

³⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 234; EAA, f. 402, nim. 3, s. 30, l. 34p.

³⁶ Milkau, 2, lk. 273, 715–716.

küljele.³⁷ (Ometi sai ebamäärase ja esmapilgul primitiivse võtte abil kataloogi vajalikku jaotusse takistusteta juurde lisada uusi kirjeid.)

Tartus lahendati kirje (ja raamatu) täpne asukoht järjenumbril abil, mis võeti kasutusele juba esimestes, ka inventariraamatute funktsiooni täitvates süstemaatilistes kataloogides. Pealiigi, s.o. kataloogi kõite piires numereeriti kõik kirjed ühtses jooksvas numeratsioonis algusest lõpuni (*Laufende Numerierung*), mis välistas paraku võimaluse nii uute rubriikide loomiseks kui ka uute kirjete lisamiseks. Ebaõnnestunud võtte puudused (siiski prognoositud?) ilmsid mõistagi saabunud kirjanduse jooksva läbitöötamisel. Lahendusena hakati uute raamatute jaoks olemasolevale järjenumbrile lisama alfabeedi väiketähti, nende amendumise järel kahekordset alfabeeti või vajadusel isegi kreeka tähti või taas araabia numbreid (näit. 123; 123a; 123b... 123z; 123aa; 123ab... 123az). Selliste juurdekirjutustega muutusid trükiste individuaalsed asukohatunnused (olgu kataloogis või riivil) mõnevõrra keerukaks, ometi tagasid need nii klassifikatsiooni tervikluse kui ka raamatu täpse ja vääramatult asendi üldises reas. Uute raamatute lisamisel kataloogi arvestati selle sisu isegi sedavõrd, et lisati ta samateemalise järele (kui selline juba oli), aga mitte näiteks pelgalt alljaotuse lõppu. Nii moodustusid koguni ülidetailsed rühmitused, mis klassifikatsiooni skeemis ei kajastunud.

Jooksev numeratsioon muutis pealiigid justkui suletud üksusteks ja kataloog ei olnud mobiilne (kui just ei soovitud kõiki kirjeid/raamatuid järjest ümber numereerida). Teistsugune lahendus oli Tartus aga välistatud, sest juba kataloogitööde algul kasutusele võetud numeratsioon ei olnud muudetav.

Jooksva numeratsiooni ebakohad olid raamatukogude praktikas lahendamatuks probleemiks uskumatult kaua, sest klassifikatsiooni alljaotuste numereerimise võimalus eraldi (*Springende Numerierung*) avastati alles 19. sajandi keskel.³⁸ Tartus rakendati seda võtet 1820. aastate keskpaiku mõnede pealiikide restruktureerimise käigus ja edaspidigi.

³⁷Milkau, 3, lk. 569.

³⁸Milkau, 3, lk. 344.

Hoopis keerukam oli kataloogi skeemi Erschi bibliograafiast transponeeritud klassifikatsiooni tähistus, milles samuti oli kasutatud nii araabia kui ka rooma numbreid, alfabeedi nii suurkui ka väiketähti, samuti kreeka alfabeeti. Ülitäpse astenduse eesmärgil oli siin oluliseks jälgida sedagi, kas rubriigi tähis oli märgitud looksuluga või mitte, kas oli kasutatud koma või punkti või mõlemaid (vrd. kümnendliigituse indeksid!). Kasutajaile see kirjusus probleeme siiski ei tekitanud, kuivõrd esines vaid kataloogi jaotuste pealkirjades ja suunas kirjandusele vast ehk süsteemsemalt lähenema.

Nii kataloogide endi kui ka raamatute liigiliseks eristamiseks kasutati levinud eeskju najal Tartuski kaua aega pealiigi lühendatud nimetust (näit. *Philol.*, *Theol.*, *Mediz.*, jne.). 1830. aastatel hoogustunud raamatute etikettimine nõudis sõnalise tähistuse asendamist rooma numbriga, veelgi enam oli see vajalik edaspidi alfabeetilise kataloogi koostamise käigus. Sellega kinnistati lõplikult seos kataloogi ja raamatute paigutuse vahel, nii et trükistele omistatud individuaalne paigutusindeks sai püsida vanema kirjanduse kogus muutumatult tänaseni.

Ja lugeja pilgul. . .

Süsteemaatilise kataloogi ümberkirjutus lugejate tarbeks oli kujundatud perspektiivitundega, s.o. klassifikatsiooni kõigile jaotustele jäetud varuruumiga uuteks sissekanneteks alates poolst kuni mitme tühja leheni. Hädavajalik ettenägelikkus vallandas aga professorite peaaegu üksmeelse kriitika, sest pillutas suhteliselt väikesearvulised kirjed paljudele eri lehtedele. See-ga olid, vähemalt esialgu, kadunud ka raamatkataloogi olulised eelised — ülevaatlikkus ja käepärasus. Tekkinud puuduse peapõhjuseks oli ülemäära detailne klassifikatsioon ja sellesisulisi etteheiteid jätkus mitmeks aastakümneks koos nõudmistega seda lihtsustada.³⁹ Tõenäoselt oligi uus kataloog pakkunud üldsu-sele esmakordset võimalust klassifikatsiooniga vahetult tutvumiseks, sest trükikataloogiks valminud käsikirjad selleks mõeldud ei olnud.

³⁹EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 79p, 102, 272; EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 50p.

Süsteemaatilise kataloogi suuremad ebakohad avalikustusid raamatukogu järjestikuste revisjonide käigus, mis toimusid juba 1817. a. alates 2–3–5 aasta tagant eesmärgiga kontrollida raamatukogu (ja teiste allasutuste) üldist töökorraldust ja varade säilivust. 3–4-liikmeliste professoritest koosnevate komisjonide peatähelepanu oli raamatukogus suunatud “teaduslikule korraldusele” (*Wissenschaftliche Anordnung*), s.o. kataloogi-/raamatufondi seisundi otstarbekusele.

Kahtlemata on süstemaatiline kataloog koostamiseks raskeim kataloogivorm ja tulemus sõltuv nii valitud klassifikatsiooni sobivusest kui ka kirjanduse praktilisest liigitamisest. Karl Petersen, keda õigustatult tuleks pidada kataloogide valdava osa autoriks, oli saanud humanitaaralase ettevalmistuse nagu oli seda ka juhendaja prof. Morgenstern ise. Pole siis imestada kui kostus kriitilisi hääli ka konkreetsete trükiste leidumuse suhtes ühes või teises rubriigis, mis ju sageli on ka vaieldav.

Rahulolematus kataloogidega ei ole konkreetselt riivanud tervet rida pealiike nagu filosoofia, pedagoogika, ka looduslugu jt., milles suhteliselt väiksem trükiste hulk ja esialgu ka aeglasem juurdekasv. Etteheiteid pole esinenud ka kaunite kunstide, kirjandusloo, filoloogia, geograafia ja ajaloo kataloogidele, mis kirjanduse rohkuse ja küllap ka elavama kasutamise tõttu võinuksid põhjustada vastakaid arvamusi, tunnistavad aga ehk hoopis koostaja pädevust. Ometi on ajalookirjandus komplitseeritum seoste tõttu teistegi aladega (filoloogia, õiguslugu, teoloogia, geograafia, riigiteadus, sõjandus) ja jäänud Morgensterni väitel algaastatel raamatukoguhoidja asetäitja (*Vice-Bibliothekar*) ajaloo professor G. Fr. Pöschmanni (surn. 1812) hooletuse tõttu tõtlemata.⁴⁰ See kataloog omandas kogemuste ja mitmete paranduste tõttu uuendatud ja lõpliku ilme alles 1833./1835. aastatel.⁴¹

Problemaatilisem oli olukord teoloogia, meditsiini ja õigusala- se kirjanduse vallas tänu suuremale arvukusele ja nõudlusele, millest kasvas välja nende liikide klassifikatsiooni täielik ümberkorraldamine.

⁴⁰EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 347p.

⁴¹EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 20, 27.

Esimesena asus meditsiinikirjanduse kataloogi lihtsustama toona füsioloogia, patoloogia ja semiootika professor J. Fr. Parrot, kelle sõnutsi ei sobinud kasutusele võetud Erschi klassifikatsioon ei struktuurilt ega rubriiginimetuste formuleeringu poolest ja väidetavalt polnud temal selle järgi otsitavat kirjandust õnnestunud leida.⁴²

Raamatukogus pole säilinud meditsiinikirjanduse Erschi järgi süstematiseeritud nn. esimese süstemaatilise kataloogi ega ka K. Andersi kirjutatu kõiteid, küll on aga Parroti koostatud süstemaatiline kvartformaadis raamatkataloog, dateeritud aastaga 1833: “Real-Verzeichniss der medizinischen Werke auf der Univ. Bibliothek zu Dorpat”.⁴³

Põgus võrdlus raamatukogus leiduva klassifikatsiooni üldise skeemiga⁴⁴ näitab selle lihtsustamise mehhanismi: Parrot on Erschi kõige detailsemaid rubriike eirates grupeerinud kirjanduse arvukatesse võrdväärsetesse ainegruppidesse, neist igas 2–10 võrdväärset alljaotust (seega mitte enam dihhotoomiliselt) uues sõnastuses, võimalik, et sisult isegi suuremate muutusteta. Kataloog on visandlik, sest puuduvad igasugused klassifikatsiooni tähised (ka raamatute paigutusindeksid), kirjed on lühendatud (kuid ilmumisaastaga) ja järjestatud rubriigi piires kronoloogiliselt. Oletatavasti koondati ainegrupid koos raamatukogu töötajatega 24 (nii palju on alfabeedis kasutada ühekordseid tähti) meditsiini eriharudele vastavatesse rühmadesse (näit. *Anatomie*, *Physiologie*, *Chirurgie*, *Geburtshilfe* jm.), mis kehtivad paigutuses ka praegu. Seda kinnitab samuti Parroti koostatud (1826) süstemaatilise loendi juurde kuuluv foolioköites alfabeetiline register “Der Katalog der medizinischen Schriften auf der Universitäts-Bibliothek betreff”,⁴⁵ milles viited konkreetsetele trükistele annavad ka nende paigutusindeksid: eriala tähiseks alfabeedi suur-tähed ja jooksev järjenumbr ainult eriharu piires. Ka alfabeetilises kataloogis on kirjed lühendatud (igale üks rida nagu tollal alfabeetilistes registrites mujalgi), on korrektsetes alfabeedis, ilmu-

⁴²TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 477, l. 1.

⁴³TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 476.

⁴⁴TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 429.

⁴⁵TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 477.

misaastaga. Registril on ka mõnesaja nimetusega lisa (*Nachtrag*), võimalik et aastast 1833.

Parroti koostatud süstemaatiline kataloog on raamatukogus esimene klassifikatsiooni lihtsustamise katse, tema alfabeetiline register — esimene alfabeetiline kataloog, alfabeetilises kataloogis antud paigutusindeksid — esmakordne uuelaadne võte trükiste numereerimisel.

Õigusalase kirjanduse süstemaatilise kataloogi oli Erschi järgi algselt koostanud Soome päritolu õigusteaduse üliõpilane A. v. Dähn, lõplikult viimistlenud K. Petersen,⁴⁶ kuid selle aastal 1811 valminud köide ei ole säilinud. Uue skeemi on 1825. a. esitanud kriminaalõiguse ja õiguse ajaloo professor W. F. Clossius, tõstes võrdväärsele tasandile nii õigusharud üldiselt kui ka nende allikad/käsitlused eri maades (k.a. Balti kubermangud). Kirjandus on liigendatud alfabeedi suurtähtedega märgistatud 20-sse jaotusse, milles 2–14 alljaotust, neist igaüks omaette 1-st algava numeratsiooniga.⁴⁷ (See võte oli samm edasi meditsiinikirjanduse kataloogist, milles läbiv jooksev numeratsioon hõlmas ainerühma kõik alljaotused.) Kirjanduse ümber struktureerimisel Fr. G. Bunge abiga on Clossiusel eeskujuks olnud Tübingeni ülikooli raamatukogu, kus ta oli õpingutejärgselt vähemalt aasta töötanud kustosena.⁴⁸ Uue kataloogiköite vormistamiseks (*Reinschrift*) on ta nõudnud erialaste eelteadmistega kirjutajat, kelle tööd ta ise oli valmis jälgima, nagu ta oma poolt soovis koostada ka tähestikregistrit.⁴⁹ Ümberkirjutajaks valiti tulevane raamatukoguhoidja, tollal veel õigusteaduskonna üliõpilane Emil Anders ja seminarist K. G. Kielstaedt, mõistagi eritasu eest.⁵⁰ Morgenstern on uue klassifikatsiooni täielikult aktsepteerinud ja avaldanud ülikooli nõukogu kaudu ka tänu ja tunnustust.⁵¹

⁴⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 231; EAA, f. 402, nim. 10, s. 9, l. 1.

⁴⁷TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 410.

⁴⁸Levickij G. V., 1, lk. 519.

⁴⁹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 514, l. 2.

⁵⁰EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 175.

⁵¹EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 153.

Enne Esimest maailmasõda on ülikooli venestamise aastatel liigi kataloogile lisatud kaks uut eraldi köidet, mis osalt väljakirjutuste, osalt jätkuna täiendavad kataloogi vene õiguse allikate ja vene õiguse käsitluste rubriike ainult venekeelse kirjandusega.⁵²

Hoopis konfliktsemalt kulgesid uuendused teoloogiakirjanduse vallas 1826. a., mida korraldama asunud energilisele teoloogia ja idamaa keelte professor S. G. Henzile (koos professorite E. W. Chr. Sartoriuse ja A. C. Fr. Buschiga) on Morgensternil olnud paljugi ette heita. Süüdistuse kohaselt olevat prof. Henzi teda eirates, seega ebaseaduslikult, rakendanud tööle mitmeid üliõpilasi, jätnud need temale tutvustamata ja temaga kooskõlastamata ka kavandatava uue klassifikatsiooni, paigutanud ümber raamatud (üle 4000 köite) nii, et raamatukogu töötajad selles enam ei orienteerunud, ja lasknud iseseisvalt vormistada ka uue kataloogi.⁵³ Situatsioon oli seda delikaatsem, et nn. vana süstemaatilise kataloogi⁵⁴ olid 1808. a. Erschi klassifikatsiooni järgi koostanud teoloogiaüliõpilased O. C. Bursy ja Fr. Langewitz Morgensterni enda juhendamisel ja heakskiidul,⁵⁵ ehkki ta möönab lõpuks ka mõnede möödalaskmiste esinemist selles.⁵⁶ Uus 6-köiteline prof. Henzi juhendamisel hiljutise teoloogiaüliõpilase Eindblatti vormistatuna oli Morgensterni sõnutsi vastuvõetamatu nii kirjavigade, puudulikult rakendatud alfabeedi ja kronoloogia pärast kui ka suisa eksimuste pärast liigitamisel, mille kõige kohta ta on toonud rohkesti näiteid oma 20-leheküljelises protestiavalduses ülikooli valitsusele.⁵⁷ Tehtud kataloogi ümbertöötamine olevat hädavajalik veel sellepärast, et kava kohaselt tulnuks sinna liita kingitusena saadud piiblitekogu ja arvukad dissertatsioonid.⁵⁸

⁵²TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 411–412.

⁵³EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 340–341.

⁵⁴TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 433–435.

⁵⁵TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 433, l. 1; EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 72–74.

⁵⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 349.

⁵⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 340–350.

⁵⁸EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 349.

Uue kataloogi⁵⁹ klassifikatsiooni skeemi järgi on kirjandus liigitatud viide põhiossa (*Allgemeine theologische Werke; Exegetische Theologie; Systematische Theologie; Historische Theologie; Praktische Theologie*), milles varieeruvalt 2–4-astmelised alljaotused. Kirjete numeratsioon on jooksev iga põhiosa piires tervikuna, ulatudes suurimas üle 600, jätmata siingi juurdekasvu võimalusi alljaotustele/trükistele.

Kolmest uuest kataloogist järgib süstemaatilise üleshituse põhiprintsiipe kõige enam viimane, sest lähtub võrdväärsetest üldmõistetest astmeliselt kitsamate suunas nii, et moodustub terviklik hierarhiline süsteem. (Selle teaduslik põhjendatus sisuliselt jäägu spetsialistide hinnata.) Meditsiinikirjanduse grupeering on pigem formaalne ja pakub omavahel seostamata valiku meditsiini eriharudest; õiguskirjanduses on reastatud nii üldkui ka erikäsitlused samal tasandil. Kõigi kolme erinevuse tõttu teistest pealiikidest on edaspidi korduvalt rõhutatud süstemaatilise kataloogi kui terviku ebaühtlust, mis justkui nõuaks tasan-damist, ja pole võimatu, et see asjaolu oli üheks põhjuseks, mis välistas ammu igatsetud trükikataloogi teostumise.

Ometi on kirjeldatud süstemaatiline (koha)kataloog muutma-ta kujul (erandiks vaid ajaloo liik) edaspidi teeninud lugejaid ja raamatukogu kuni aastani 1916, mil ta koos fondidega “evakueeri-ti” Venemaale — kokkuvõttes 100 aastat. Selle aja jooksul on teda rohkete juurdekirjutuste ja lisalehtedega täiendatud, nii et nõuab oskuslikku kasutamist. Ka on ruuminappuse tõttu kirje-tekstid muutunud järjest peenekirjalisemaks, tintki aegade jook-sul tuhmunud, lehed rohkest kasutamisest rebenenud. Teistes raamatukogudes kõiteid kordi ümberkirjutamise asemel on siin neid korduvalt ümber köidetud ja siiski on see kataloog kohaka-taloogina kasutatav ja asendamatu tänapäevani.

... aitaks alfabeetiline kataloog...

Liigikataloogide sobimatu klassifikatsioon ja vormiliselt raske käsitsetavus, lisaks kogunenud kataloogimata kirjandus (mille professorid Parrot, Clossius ja Henzi oma liikide piires läbi tööta-

⁵⁹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 409.

sid) polnud professorite ainsad 1820. aastatel alguse saanud rahulolematuse objektid. Kõiki loetletud puudusi aidanuks nende arvates korvata alfabeetiline kataloog, mis raamatukogus puudus.⁶⁰

Raamatukogul, nagu teistelgi ülikooli allasutustel, algselt oma põhikirja ei olnud ja teda puudutavad sätted olid fikseeritud ülikooli ühtses statuudis. Puudusid ka paljudele tolle aja raamatukogudele iseloomulikud ettekirjutused, missuguseid katalooge raamatukogu peaks koostama. Küll on aga 1812. a. eeskirjas ülikooli sekretärile eraldi välja toodud raamatukogu sekretäri ülesanded, milles kohustus koostada nii süstemaatilist kui ka alfabeetilist kataloogi (*Real- und alphabetischer Katalog*),⁶¹ ja sellele professorid viitasid sageli.

Morgenstern on väitnud, et ta on oma tegevust teadlikult alustanud raskemini teostatava “teaduslikel alustel” süstemaatilise kataloogiga, ehkki alfabeetiline, mille koostamine rajanevat peamiselt mehaanilisel hoolsusel, olnuks palju kergem. Samas tunnistab ta eeskujude najal vajalikuks tähestikulist nimeregistrit iga teadusala hõlmava kataloogi lisana. Register aitaks vältida süstemaatilise kataloogi tiitliandmete tarbetut kordamist üldises omaette alfabeetilisest kataloogis.⁶² Samamoodi oli ta kavatsenud täiendada ka trükikataloogi kõiteid, kui need ilmuvad.

Resoluutselt eitavalt on Morgenstern reageerinud revisjoni komisjoni ettepanekule (1821/1822) koostada omaette “lühike nominaalkataloog” viidetega süstemaatiliste kataloogide köidetele ja lehekülgedele, mis tema arvates oleks väga ebatäielik (*Unvollständig... Surrogat*) ja välistaks näiteks arvukad autorita trükised.⁶³

Nõudja poole survele alustatigi 1824. a. süstemaatilise kataloogi köidetele nimeregistrite kokkuseadmist, mida Morgenstern ise antud juhul on vist ironiaga nimetanud “nominaalkataloogiks”.⁶⁴ Tööd alustas ajutine sekretär G. C. Peetz ja see osutus

⁶⁰EAA, f. 402, nim. 33, l. 102, 272p, 320p, 342p.

⁶¹EAA, f. 402, nim. 10, s. 1, l. 2p.

⁶²EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 349p.

⁶³EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 102, 110.

⁶⁴EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 139, 144.

ülimalt aeganõudvaks ning vältas kokku seitse aastat. Valmisid registrid nii ülikooli nõukogu kui ka kuraatori korduvate arupärimiste taustal (nõuti regulaarset aruandlust töö käigu kohta!) lõpuks ajutise abijõu toel, paraku kahetsusväärset primitiivsel moel. (Mõistagi oli siin tervitatav professorite panus omatehtud registrite näol meditsiini-, õigus- ja teoloogiakirjanduse uutele kataloogidele.)

Sedeldamise kogemuse puudumise või alahindamise tõttu on kataloogi köitest isikunimed hõredalt välja kirjutatud foolehtedele veergudesse, neid järk-järgult täiendatud ja lõpuks ümber kirjutatud (*Reinschrift*). Küllaldase ruumivaruga nime-de loend liideti iga kataloogi lõppu, paraku üldlevinud praktika kohaselt — viidetega köite lehekülgedele. Registreid on jätkatud 1870. aastateni, mil nad rohkete vahelekirjutuste tõttu olid muutunud kasutuskõlbmatuks. Et kataloogi köidetesse järjest lisandunud vahelehed muutsid lehekülgede numeratsiooni, hakati ajapikku viitama konkreetsetele trükistele (s.o. paigutusindeksitele), nii et registris orienteerumine nõudis juba erilisi oskusi.

... kuid missugusel kujul?

Alfabeetilise kataloogi problemaatikas üllatab Morgensterni jäik hoiak liikuvate kataloogide suhtes, mis, tõsi küll, polnud tollal veel kuigivõrd levinud. Tartu ülikooli professorid olid 19. sajandi I poolel valdavalt Saksamaa ülikoolides saadud ettevalmistusega, liikunud paljudes teadusasutustes ja neil oli ka kogemusi välismaa raamatukogudega. See ei puudunud ka Morgensternil, kuid töökorralduslikus kirjavahetuses on ta viidanud vaid Halle ja Göttingeni raamatukogudele, näiteks alfabeetilist kataloogi Halles (kus ta ise oli õppinud) ei hinda ta kuigi kõrgelt ja Göttingeni eeliseid näeb ta sarnaselt toonaste ametivendadega vaid süstemaatilises kataloogis.⁶⁵

Juba 1822. a. on sinne teoloogiaprofessor H. L. Boehlendorff (ka Böhlendorff) avaldanud, et alfabeetiline kataloog ei pea olema raamatukujuline, küll aga võiks koosneda tugevast materjalist

⁶⁵EAA, f. 402, nim. 5, s. 1, l. 348.

väikeseformaadilistest sedelitest nagu Brera raamatukogus (*Biblioteca nazionale Braidense*, asut. 1770) Milaanos. Tema kirjelduse järgi olevat sealsetel sedelitel kuni nelja autori nimed ja nende teoste lühendatud tiitliandmed koos paigutus- ja süsteemaatilise kataloogi indeksitega. Sedelid ise paiknevat väikeses kapis (*in einem kleinen Schränkchen*) ja võimaldavat igal ajal uusi andmeid lisada.⁶⁶

Konkreetsemalt lähenes liikuvale kataloogile professor J. Fr. Parrot, kes oli koostanud meditsiinikirjanduse alfabeetilise kataloogi kaartidel, mahutanud selle väiksesse “kastikesse” (*Titelkästchen*) ja tutvustas seda 1824. a. ka ülikooli nõukogus. Seal leidis see üksmeelset tunnustust, kusjuures professorid Engelhardt, Ledebour, Struve ja Bartels pidasid sellist kataloogi sobivaks ka oma erialal. Ülikooli nõukogu otsuse järgi pidi näidiskataloog loovutatama raamatukogule (viimast kohustati tasuma “kastikese” valmistamise kuludki) ja koostama sellised soovitud kataloogid loodusteaduste ja matemaatika liikide kohta.⁶⁷

Morgensterni seisukohalt oli aga raamatukogul endal õigus otsustada, missugune kataloogivorm oleks lihtsam kasutada ja kindlam säilitada, pealegi oldi juba alustanud süsteemaatilise kataloogi köidete nimeregistritega.⁶⁸ Prof. Parrotile oli ta ka pisut varem väitnud, et kataloogide koostamise senist rangelt järgitud printsiipi (*Plan*) pole võimalik eirata.⁶⁹ Ja raamatukogus ongi kogu loost säilinud vaid prof. Parroti koostatud meditsiinikirjanduse alfabeetiline kataloog — raamatu kujul.

Sagedased etteheited raamatukogu kataloogide küündimatu-
sele olid paraku seotud ka personali suutlikkusega. Mahajää-
mus uue kirjanduse läbitöötamisel ja sellest tulenevad ebatäpsu-
sed olid kimbutanud aastaid. Lõplikult suutis need korrigeerida
alles Emil Anders (1806–1887, raamatukogus 1826–1871), kes
isa surma järel 1836. a. asus raamatukogu sekretäri ametiposi-
tile. Õnnestunult valitud uute noorte töötajate toel (ajutine raa-
matukoguhoidja abi Wlh. Thrämer ja lahkunud J. Th. Leibnitsi

⁶⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 105p.

⁶⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 130.

⁶⁸EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 139.

⁶⁹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 513, l. 2.

asemel kantsellist R. Kieseritzky) redigeeriti põhjalikult nii uued süstemaatilised kui ka aktsessioonikataloogid kirjete üksühese võrdlemisega ja kanti raamatutesse seni ohtralt puudunud paigutusindeksid.⁷⁰ Need täiendused koos raamatute etikettimisega ja trükiste lokaalselt loogilisema ümberpaigutamisega sidusid lõpptulemusena kataloogid fondiga läbimõeldult korraldatud ja kontrollitud täpsusega süsteemiks, mida rõõmuga tunnistas ka 1839. a. ametist lahkuv direktor K. Morgenstern.⁷¹

Kataloogide seisund kerkis aga taas päevakorda seoses 1836./1837. a. läbi viidud raamatufondi esmakordse üldrevisjoniga. Et algaastatest peale olid kustutamata kaotsi läinud raamatud ja neid oli suhteliselt rohkesti, nende määratlemine aga fondi suuruse tõttu aeganõudev, jäi revisjon pikaks ajaks venima (kestis 11 kuud). Sellest häirituna on kuraator avaldanud kahtlust, kas raamatukogu tegevus on üldse õigetal alustel korraldatud, ja nõudnud ülikooli nõukogult raamatukogule põhikirja (*Reglement*) ning revisjoni korraldamise eeskirja koostamist.⁷²

Selleks ajaks oli nähtavasti küpsenud ka konfrontatsioon Morgensterni ja professorkonna vahel — oli ju esimene loobunud uuenduslikest ettepanekutest, tegemata oli väitluste objekt alfa-beetiline kataloog, lihtsustamata süstemaatiline. Pealiskaudsel vaatlusel jääb mulje, nagu oleks ebakohtades süüdlaseks pooleks direktor Morgenstern oma jäiga ja tagurliku hoiakuga. Revisjonikomisjon on oma üldhinnangus koguni moraliseerinud: “Avalik raamatukogu, kui ta vastab oma otstarbele, peab olema erksam, arusaamade pidevas liikumises, lakkamatult muutuma”.⁷³

Ja ometi — edukas raamatukogutöö nõuab pühendumust, kompetentsust, järjepidevust ja jätkusuutlikkust. Esimene neist oli Morgensternil kahtlemata olemas, teine arvatavasti mitte väiksem oma aja ametivendadest. Järjepidevuse nõue oli see, millele Morgenstern mööndusteta ja õigustatult tugines, eeskätt siis, kui nõuti kataloogide süsteemi, olgu või vormilist, jooksvalt

⁷⁰EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 53.

⁷¹EAA, f. 402, nim. 3, s. 1160, l. 322.

⁷²EAA, f. 402, nim. 5, s. 288, l. 9.

⁷³EAA, f. 402, nim. 5, s. 288, l. 21p.

muutmist. Kehtiva süsteemi muutmise eest oli hoiatanud isegi raamatukogunduse pioneer M. Schrettinger: “Ka vähem täiuslik “plaan”, mida on juba piisavalt rakendatud, on parem täiuslikumast, mida alles alustatakse”, sest töö käigus tekib soov todagi muuta.⁷⁴ Jätkusuutlikkus langes aga piiratud ressursside ja vähese personali ohvriks.

Üldrevisjoni ettekannete põhjal ja professoritest koosneva erikomisjoni poolt koostatud raamatukogu esimene põhikiri (kinnitatud 1838. a.)⁷⁵ kohustas süstemaatilise kõrval koostama ka alfabeetilist kataloogi (*Nominalkatalog*). On antud isegi selle koostamise juhend: igale autorile üks oktavformaadis leht (vajadusel rohkem), ette nähti selle kujundus ja indeksite paigutus, nõutav oli kinnitusviis, mis võimaldaks üksiklehti hõlpsasti lisada või asendada.⁷⁶ Süstemaatilist kataloogi nähti endiselt raamatu kujulisena, kuid katalooge koostavat raamatukoguhoidja abi kohustati põhjalikult tundma nii oma raamatukogu süsteemi kui ka omandama teadmisi “modernsete kuulsate raamatukogude parimatest süsteemidest”, aga nõutama abi ka teaduskondadelt.⁷⁷

Ja siiski oli liikuvale kataloogile sammukese lähemale jõudnud kavatsus taas sunnitud taganema raamatukujulise kataloogi ees. Aasta hiljem ametist lahkunud K. Morgensterni järglase, õigusteaduste professori Fr. G. Bunge (*sen.*) otsuse kohaselt pidi alfabeetiline kataloog valmima hoopis trükikataloogi näol, selle juurdekasv ilmuma aga lisavihikutena.⁷⁸

Kohe alustatud töö kiitis vaimustunult heaks järjekordne kontrollkomisjon, kelle arvates oli tegemist “uute edusammudega raamatukoguteaduses”, mis rajanevad ka teiste raamatukogude kogemustel.⁷⁹

Töö ise seisnes kirjelduste põhjal järgmises. Süstemaatilisse kataloogi paljude aastate vältel ja mitmete isikute poolt kantud

⁷⁴Schrettinger, 3, lk. 68–69.

⁷⁵EAA, f. 402, nim. 5, s. 288, l. 49; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 153, l. 2–6.

⁷⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 288, l. 49p; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 153, l. 5.

⁷⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 288, l. 25.

⁷⁸EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 54p.

⁷⁹EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 49^ap.

erineva täpsustasemega kirjed võrreldi ja parandati/täiendati hiljuti trükis ilmunud Chr. G. Kayseri autoriteetse bibliograafia.⁸⁰ Selles oli alfabeetilises järjestuses registreeritud üle 100 000 teose enam kui 20 000 autorilt aastatel 1750–1832 Saksamaal ja naaberriikides ilmunud kirjandust ning see hõlmas eeldatavasti ka valdava osa Tartu Ülikooli raamatukogus olevast. Tehniliselt kasutati Kayseri bibliograafiat ümberkõidetuult nii, et iga trükilehe vahele liideti kaks tühja lehte märkuste ja täienduste jaoks. Tühjadele lehtedele kanti ka raamatukogus leiduvad, kuid Kayseri bibliograafias puuduvad trükised, mida võrreldi teistegi bibliograafiate/trükikataloogidega.

Vaieldamatult oli ettevõtte uuenduslik ja tunnistas märgatavat nihet kataloogide käsituses üldse. Senise süstemaatilise asemel on kavatsetavat uut alfabeetilist algusest peale nimetatud peakataloogiks (*alphabetischer Hauptkatalog*, edaspidi ka *General-katalog*) vastupidi üldlevinud tavale, mille järgi raamatukogudes kesksel kohal oli ikka veel süstemaatiline ja alfabeetilises (sageli lühendatud kirjetega nagu seni olid soovinud professorid Tartuski) nähti vaid süstemaatilist toetavat registrit.

Arvukatest esitistest ja mitme revisjonikomisjoni hinnangutest nähtub, et kirjete redigeerimisel on tähelepanu all olnud nii kaasautorid kui ka väljaandjad/toimetajad/tõlkijad, on täpsustatud samanimeliste autorite identsust, selgitatud pseudonüüme ja isegi krüptonüüme, püütud avada anonüüme, arvestatud täiendpealkirju, ühtlustatud lühendeid, rääkimata illustratsioonidest, lisakõidetest, trükikordustest, mitmekõiteliste esindatusest, konvoluutidest jms. Parandusi olevat tehtud isegi Kayseri bibliograafias, kuigi tiitellehe andmetel pidi see olema ülalloetletu suhtes piisavalt täielik.⁸¹ Vajalikkude tähelepanu pole leidnud vaid paginatsioonandmed, mis hakkasid eluõigust saama alles 20. sajandil.

Esmajoones teadustöö huve teeniva bibliograafiakirje ülekandmine raamatukogu kataloogi on seda tähelepanuväärsem,

⁸⁰Kayser, Chr. G. *Vollständiges Bücher-Lexicon, enthaltend all von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher*. T. 1–6. Leipzig, 1834–1836.

⁸¹EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 55, 61–63.

et tollal polnud veel kuigivõrd arenenud trükiste kirjeldamise metoodika ja raamatukogude praktikud lahendasid asja igaüks oma arusaamade kohaselt. Esimesed üldised kirje koostamise reeglid ja alfabeetilise kataloogi ülesehituse printsiibid jõudsid avalikkuse ette alles 1870. aastatel ja nn. preisi reeglid hakkasid kujunema aastast 1888.⁸²

Üliedukalt alanud ja perspektiivikas rekataloogimine ei jõudnud paraku loodetud tulemuseni, s.o. kogu raamatuvara hõlmava trükikataloogini. Tööd ainuisikuliselt tegema suunatud teoloogi haridusega Wlh. Thrämeri töölouba tuli iga kolme aasta järel põhjalike kirjelduste ja revisjonikomisjonide toetustega pikendada (hindamiskomisjon → ülikooli nõukogu → kuraator → haridusministeerium!), sest tegemist oli seadusi eirava kohakaaslusega, millega kõrgemad võimud olid nõustunud vaid erandkorras ja ajutiseks. Üheksa aasta möödumisel, kui oli võrreldud/kirjeldataud 30 456 teost (raamatukogu suurus sel ajal 45 636 teost),⁸³ tekkis vastuseis. Läbi töötamata oli jäänud valdav osa Kayseri bibliograafias puuduvat ja suuremat ajakulu nõudvat kirjandust: vanatrükiraamatud, allikteosed, rooma autorid, piibliväljaanded, trükised idamaade keeltes jms.⁸⁴ Töötempo languse põhjused ei olnud võimukandjatele mõistetavad, ega seegi, et töö iseloom eeldas ühtsuse ja järjepidevuse eesmärgil jätkamist sama tegija poolt. Ja seda hoolimata Thrämeri korduvalt rõhutatud erakordsest täpsusest, hoolikusest ja andumusest tööle. Erikomisjonide, ülikooli nõukogu, lõpuks ka kuraatori (G. Craffström) toetus 10 kuud väldanud kirjavahetuses lõppes mõnevõrra dramaatiliseltki ministeeriumi keeldumisega Thrämeri ametisoleku jätkamisest.⁸⁵

Töö siiski lõpetati sel eesmärgil ajutiseks (taas kohakaasluse tõttu!) ametisse vormistatud klassikalise filoloogia eradotsendi L. Mercklini poolt seisuga 31. dets. 1850, kui kogusummas oli

⁸²Milkau, 3, lk. 831–832.

⁸³EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 61; EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 123.

⁸⁴EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 71–74.

⁸⁵EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 55p, 66–68; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 551, l. 118.

kirjeldatud 44 800 teost, nähtavasti küll kaasamata orientalse kirjaga trükiseid.⁸⁶

Ülipõhjaliku töö kõrvaltulemuseks oli raamatufondi omalaadne inventuur: iga kirjeldatud teos sai kataloogides ja aktsessiooniraamatutes ühtse jooksvalt kasvava järjenumbri sõltumata väljaande tüübist, laadist või päritolust. Seesugune üldnumbratsioon on jätkuvalt kasutusel olnud tsaariaja lõpuni ja aitas korrastada seni ebamäärasel summaarsel arvestusel. Töö käigus vältis numereerimine vahelejäämisi, teisalt identifitseeris trükised, mis eri allikais võisid olla erinevalt kirjeldatud.

12 aastat kestnud kataloogi ettevalmistustöö edasise käigu töötas 1851. a. lõpul koos E. Andersiga välja järjekordne ülikooli nõukogu määratud komisjon — alfabeetilise kataloogi hindamiseks oli see arvult neljas kord. Olemasolev materjal pidi pärast redigeerimist (raamatukoguhoidja abi poolt), ümberkirjutamist (eraldi tasustatava ajutise kirjutaja poolt) ja veelkordset korrektuuri (raamatukogu sekretäri poolt) trükitama Kayseri bibliograafia eeskujul kvartformaadis 3-astmelise trükikirjaga, mida pakkus C. Mattieseni trükikoda. Trükkimise alustamist peeti võimalikuks juba 1852. a. sügissemestrist tiraažiga 500 eks., neist 50–60 pidi kohe ka köidetama. Kuluarvestuste järgi pidanuks kogumaksumuseks kujunema 2757,36 hõberubla (raamatukogu eelarve mahuga võrreldes 3/4 sellest), millega ülikoolgi oli päri väitega, et see raha on hetkel ka olemas.⁸⁷

Siinkohal on alfabeetilise trükikataloogi ettevalmistus enne lõplikku viimistlust soikunud, nii nagu hääbus omal ajal Morgensterni plaangi süstemaatilise kataloogi trükkimiseks. Sissekandeid Kayseri bibliograafiasse on jätkatud veel ühe aasta ulatuses, kuni see rohkete juurdekirjutiste tõttu polnud enam võimalik,⁸⁸ ja plaanitud käsikirjalise ümberkirjutamise kulgki on kaheldav, ehkki selle kohta leidub mõningaid vihjeid.⁸⁹ Pole säilinud ka Kayseri bibliograafia täiendustega köiteid, raamatukogus olemasolevad on aktsessiooniandmete järgi hangitud hiljem.

⁸⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 130, 133, 138.

⁸⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 138, 140.

⁸⁸EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166.

⁸⁹EAA, f. 5, s. 319, l. 167; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 140, l. 9.

Sedelite võidukäik!

Ometi polnud trükitud raamatkataloogi kava väga üksmeelse heakskiidu tulemus. 1838. a. põhikirja vastava sätte eiramine oli tegelikult vastuolus ka professorkonna soovidega, kuivõrd need olid kajastunud juba enam kui kümne aasta tagustes revisjoniaktides. Liikuva kataloogi veendunud pooldaja on olnud ka Emil Anders, kes prof. Fr. Bunge lahkumise järel raamatukogu direktori kohalt (suunati 1842. a. Kaasani ülikooli) jäi, küll sekretäri ametikohal, paljudeks aastateks faktiliselt raamatukogu tegevdi- rektoriks.

Juba 1839. a. trükikataloogi kasuks otsustamise aegu on Anders olnud erineval arvamusel prof. Bungest, kelle “. . . soovil (aga vastupidiselt minu omale ja ka raamatukogu põhikirjas püstita- tud seisukohale, mis just liikuvat alfabeetilist ehk sedelkataloo- gi nõuab)” . . . (*Auf seinem Wunsch (aber gegen meine auch in das Bibliothek-Reglement aufgenommene Ansicht die gleich einen beweglichen alphabetischen oder Zettelkatalog verlangt*)).⁹⁰ Na- gu nähtub raamatukogu 1839. a. aruandest, oli ta uue saabuva kirjanduse läbitöötamisel isegi alustanud alfabeetilise kataloogi koostamist sedelitel,⁹¹ mis Bunge otsusega mõistagi katkes.

Seoses trükikataloogi ettevalmistusega on Anders esitistes ja selgitustes edaspidi väsimatult viidanud sedelkataloogi eelistele, seda küll peaaegu eranditult ikka veel valulapse osas süstemaatilise renoveerimise eesmärgil, ometi mitte eitades alfabeetilise kataloogi vajalikkust.⁹²

Paraku jäi ta paljudeks aastateks seotuks juba alustatud töö- ga, kuivõrd käivitunud ja ühtlasi hädavajalikus rekatalogimises polnud mõeldav teha ümberkorraldusi, mistõttu ruineerunuks kogu ettevõtte (selles mõttes oli õigus ka Morgensternil).

Uuteks sissekirjutusteks vajaliku ruumivaru ammendumine Kayseri bibliograafias avas Andersile võimaluse kaua küpsenud mõtte teostamiseks. 1853. a. alates jätkatigi alfabeetilist pea- kataloogi kvartformaadis sedelitel ja seda mitte autorite kaupa,

⁹⁰EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 54.

⁹¹EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 9.

⁹²EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 69, 71, 74.

vaid ühe trükise kirjega. Ise oli ta juba koostanud sedelkataloogi 1852. a. raamatukogusse saabunud K. Morgensterni enam kui 11 000 köitelisele pärandkogule.⁹³

Kaks aastat hiljem esitas Anders kava kanda Kayseri bibliograafias valminud alfabeetilise kataloogi materjal trükkimiseks ümberkirjutamise asemel sedelitele. Ettepanek aktsepteeriti nii ülikooli nõukogus kui ka kuratooriumis seda enam, et pretendent liikuva kataloogi kujul oli lähikonnas (Peterburi Keiserlikus Avalikus Raamatukogus) olemas.⁹⁴ Et alfabeetilise kataloogi sedeldamine retrospektiivselt andnuks trükikuludega võrreldes 2/3 võrra kokkuhoidu ka rahaliselt, võimaldati töö kiirendamiseks kohe rakendada koosseisuväline kirjutaja.⁹⁵ Õnnelikuks impulsiks algatusele osutus hiljuti ametisse astunud uue kuraatori J. von Bradge nähtud hoopiski mitte “esinduslik”, kulunud ja mustunud süstemaatiline kataloog, mille kiires korras kopeerimist (*eine saubere Abschrift*) ta oli valmis toetama.⁹⁶ Selle sobivaimaks eeltööks pakkuski Anders alfabeetilist sedelkataloogi, mida vajadusel on hõlbus ka süstematiseerida.

Kayseri bibliograafia materjali mehaaniline kopeerimine sedelitele toimus suhteliselt kiiresti: 1855. a. lõpuks oli kirjutatud 18 000 sedelit, järgmise aasta suveks juba 31 000 ja 1857. a. kevadel oli ümberkirjutamine lõpetatud (kokku 64 000 sedelit komplekteeritust seisuga 31. dets. 1852). Lõplikult valmis kataloog alles 1861. a., kui sedelid olid kontrollitud, nendega liidetud ka seni eraldi seisnud ja paremale paberile ning selgema käekirjaga ümber kirjutatud 1853–1861 jooksvalt kataloogitud osa.⁹⁷

Niisiis oli alfabeetilise peakataloogi koostamiseks/vormistamiseks kulunud pisut enam kui 20 aastat ja võib oletada, et Andersi ettepanek sedelkataloogi kasuks 1839. a. oleks andnud kiirema tulemuse, võimalik küll, et kaotanud täpsuses.

⁹³EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166.

⁹⁴EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166, 168p, 173.

⁹⁵EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 172.

⁹⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 164.

⁹⁷EAA, f. 402, nim. 4, s. 831, l. 27p; EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 167, 189, 193, 206; EAA, f. 402, nim. 5, s. 526, l. 43.

Kataloogisedeliteks kasutati kirjapaberi materjalist tugevamat Hollandi päritolu paberit (*Volinpapier*), sedeli mõõduks kujunes 22×18 cm, mille dikteeris arvatavasti poogna võimalikult ökonoomne kasutamine. Kirje paigutati kompaktsena sedeli ülemisele kolmandikule, isikunimi või järjestussõna rea võrra kõrgemale horisontaaljoone keskele. Sedeli ülaservas paiknes(id) trükise paigutusindeks(id), selle all rekataloogimise käigus antud järjenumbrid, vasakus ülanurgas veeruna allapoole aktsessiooninumbreid. Seega olid peakataloogi sedelid vormistatud kõigi vajalike andmetega trükise asukoha ja selle omandamise kohta, ka identsuse kontrolliks süstemaatilises kataloogis või aktsessiooni(inventari)raamatus. Kirje informatiivsus tulenes mõistagi oma aja praktikast, pidi aga olema küllaldane, arvestades Kayseri bibliograafia nõudlikkust ja selle järgimist kataloogimise/rekataloogimise käigus. Arvatavasti ületasid oma aja taseme arvukad viitesedelid isikunimedele, pealkirjadele, koguni andmete täpsustamiseks kasutatud allikatele;⁹⁸ neid on arvestatud, näiteks 46 000 tiitlikirje juures vajalikuna koguni 18 000.⁹⁹ Arvestades kataloogi sisulist haaret, mis hõlmas lisaks monograafiatele ja käsikirjadele ka jätk- ja perioodikaväljaanded, ka eraldiseisvad isikukogud, seega kogu raamatukogu vara tervikuna (küll mitte akadeemilisi väiketrükiseid ja dissertatsioone), oli see alfabeetiline kataloog ilmselt väga silmapaistvaks saavutuseks teiste omataoliste hulgas.

Liikuvate kataloogide põhiprobleemiks on aegade jooksul olnud vajadus tagada lehtede/sedelite/kaartide säilivus ja järjestus.

Raamatukogule põhikirjaliselt kohustuslikuks tehtud autorisedelitega kataloog viitab kataloogide arenguloos tuntud, kuid vähe levinud, tavaliselt foolioformaadis “lehtkataloogile” (*Blattkatalog*), mis köideti/kinnitati raamatuks. Sel kombel paisus köidete arv ülisuureks (näiteks koosnes Göttingeni ülikooli raamatukogu alfabeetiline kataloog 1779. a. 147 köitest, 1854. a. oli

⁹⁸EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 62.

⁹⁹EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 167.

neid 360),¹⁰⁰ kuid katsed säilitada lehti lahtiselt lõppesid ikka nende köitmisega (näit. Tübingenis 1840. aastail).¹⁰¹ Ühe tiitlikirjega sedelkataloogid (*Zettelkatalog*), reeglina fooliost väiksemas formaadis levisid rohkem 19. sajandi teisel poolel ja nende kinnitusviisid on olnud ülimalt mitmekesised alates kruvidest ja lõpetades mehaaniliste agregaatidega.¹⁰² Lihtsamateks moodusteks on olnud mapid, kapslid või säilitamine pelgalt kaante vahel; laiemalt on kasutusel olnud *Album-Katalog*, mille köites kinnitati/liigutati kirjesedeleid analoogiliselt fotodega.¹⁰³

Tartuski on Anders 1850. aastatel jooksva kataloogimisel kirjutatud sedelid kinnitanud pakiviisi allservas ilmselt klambritaolise seadeldise abil (. . . *in besondere Maschinen am unteren Rande zusammengepresst*).¹⁰⁴ Ka on siin neid 1850./1860. aastatel nõõritud, mida tunnistavad dissertatsioonide ja akadeemiliste kirjade kataloogi omaaegsed sedelid, mulgustustega vasakus servas. Sedelite kinnitamisest loobuti Kayseri bibliograafiast kopeerimise lõppedes ja sellega kaasnes ka kataloogi kasutamise keeld üliõpilastele, mis kestis veel 20. sajandil.

Lahtised kataloogisedelid paigutati spetsiaalselt valmistatud raamatukujulistesse liikuva esikaanega karpidesse (*in festen Mappen*) säilitamiseks püstiasendis, kusjuures sedelite väljalangemist takistas allservas 1/3 kõrguses karbi kinnine eessein. Ka karbi ülaserv oli kinnine, kuid keskel mõne sentimeetri laiuse avaga hõlbustamiseks sedelipaki painutamist ettepoole, kusjuures kogu karbi ülaserv ja ava oli tolmuksiks veelkordselt kaetud liikuva plaadiga.

Raamatukujulised karbid olid väga esinduslikud — katematerjaliks mustavärviline nahk, karbi seljal ilutses kullatrükis tekst *Alphabetischer General-Katalog der Universitäts-Bibliothek*; need olid tellitud välismaalt hinnaga 1,3 hõberubla tükk.¹⁰⁵ Kar-

¹⁰⁰Dziatzko, K. *Entwicklung und gegenwärtiger Stand der wissenschaftlichen Bibliothek Deutschlands mit besonderer Berücksichtigung Preussens*. Leipzig, 1893, lk. 15. (Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten; 5.)

¹⁰¹Milkau, 3, lk. 725.

¹⁰²Graesel, A., lk. 225–242.

¹⁰³Milkau, 2, lk. 248–249.

¹⁰⁴EAA, f. 402, nim. 5, s. 526, l. 43.

¹⁰⁵EAA, f. 402, nim. 5, s. 526, l. 43.

pide/mappide (kas täpselt selliste?) võimaliku sobimatuse puhuks on Anders töö algul teinud rektorile ettepaneku tutvuda ka Peterburi Keiserlikus Avalikus Raamatukogus kasutatava ja näidiseks pakutava mudeliga (. . . *ein Modell ihrer . . . praktisch brauchbar bewährten Vorrichtung zur Aufbewahrung ihres Zettelkatalogs*),¹⁰⁶ mille lähem iseloomustus paraku puudub.

Alfabeetilise kataloogi lõpliku valmimise aastal 1861 paiknes see 165 kabis arvestusliku ruumivaruga edaspidiseks.¹⁰⁷ Aktiivne täiendamine/vähendamine järgneva 100 aasta jooksul on suurusnumbrit mitmeti muutnud ja hetkel hõlmab kataloog 611 karpi. Vanema võõrkeelse kirjanduse osas aastani 1944 (v.a. perioodika) on kataloog tingimusteta asendamatuna tänaseni.

Alfabeetilise peakataloogi funktsioonid pidanuks raamatukogu uue 1865. a. põhikirja järgi laienema kogu ülikooli, s.o. ka instituutide/kabinettide erikogusid peegeldava koondkataloogini.¹⁰⁸ Hoolimata korduvatest katsetest see kava ei teostunud¹⁰⁹ ja alfabeetiline sedelkataloog jäi lõpptulemusena siiski vaid pearaamatukogu peakataloogiks, säilitades oma terviklikkuse ja kompaktsuse.

Alates 1852. aastast muutus kataloogimine sedelitele valdavaks ja suunaga peegeldada kogu raamatukogus säilitatav trükitoodang. Neil aastail on jätkunud üllatuslikult heasoovlik vastutulek rahaeraldisteks raamatukogule erakorraliste ettevõtmiste toetuseks.

Ajavahemikul 1852–1860 on retrospektiivselt kataloogitud üle 22 000 nn. akadeemiliste kirjade ja võimalik et ka koolikirjade (*kleine akademische Schriften, Schulschriften*)¹¹⁰ trükiseid,

¹⁰⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 167p.

¹⁰⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 526, l. 43.

¹⁰⁸*Reglement für Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität*. Dorpat, [1865], lk. 8.

¹⁰⁹Michelson, R. Raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüter ehk raamatukogust sada aastat tagasi // *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2000*. Tartu, 2001, lk. 157.

¹¹⁰TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988, lk. 31.

mida seni oli kasutatavuse huvides hoitud grupiviisiliselt süsteematilise kataloogi pealiikide kaupa alfabeedis.¹¹¹

Hiljemalt 1873. a. on alustatud ülikooli väljaannete vahetuse teel juba sajandi algusest regulaarselt omandatud Saksamaa ülikoolides kaitstud dissertatsioonide kataloogimist sedelitele.¹¹² Et “kompetentsetest allikatest oli teada soov tööd võimalikult kiiresti edendada”, lõpetati saksakeelsete dissertatsioonide kataloogimine juba 1874. a.¹¹³ Nende koguarv sellal oli 55 600¹¹⁴ ja töö hämmastav tempo seletub ühtaegu lihtsa tiitlikirje, aga ka 2–3 koosseisuvälise abijõu samaaegse rakendamisega, mõistagi väljastpoolt tasustatuna. 1889. a. kataloogiti eritasu eest ka alates 1882. a. saadud Prantsusmaa ülikoolide dissertatsioonid (~ 4000 trükist).¹¹⁵ Nendega lisandusid alfabeetilisele peakataloogile uued alfabeetilised sedelkataloogid, millega oli ka valdav osa raamatukogu kogudest kirjeldatud. Dissertatsioonide ja akadeemiliste kirjade läbitöötamine on seda märkimisväärsem, et näiteks Saksamaa ülikoolides oli see tööloik trükiste kiire juurdekasvu tõttu takerdunud (vähemalt Bonnias ja Heidelbergis sellal hoopis tegemata).¹¹⁶

Dissertatsioonide jätkuvat kataloogimist raamatukogu oma jõududega hõlbustasid tunduvalt 1880. aastail Saksamaal ja Prantsusmaal ilmuma hakanud spetsiaalsed aastabibliograafiad¹¹⁷ lehele ühepoolsest trükitud kirjetega väljalõikamiseks ja kleepimiseks, mis leidsid kasutamist ka Tartus.¹¹⁸ See oli raamatukogude ajaloos esmakordne samm ühtlustatud ja tsentraliseeritud kataloogimise suunas, mille kasutegur pealegi ületas riigipiirid.

¹¹¹EAA, f. 402, nim. 4, s. 747, l. 40/40p; EAA, f. 402, nim. 4, s. 818, l. 37.

¹¹²TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 12.

¹¹³EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 78.

¹¹⁴EAA, f. 402, nim. 4, s. 1016, l. 24–25.

¹¹⁵EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 151.

¹¹⁶Milkau, 3, lk. 717, 723.

¹¹⁷*Jahresverzeichnis der an der deutschen Universitäten erschienenen Schriften*. Berlin; Leipzig, 1887–; *Catalogue des thèses et écrits académiques*. Paris, 1884–.

¹¹⁸Michelson, R. Raamatukoguhoidja. . . , lk. 149–150.

Loetletud kataloogide väiksema formaadiga sedelid (pool peakataloogi mõõdust) säilitati konstruktsioonilt peakataloogile sarnastes karpides, materjalilt ja kujunduselt lihtsamates, ilmselt valmistatud kohapeal. Nende täiendamist jätkati veel 20. sajandi keskel ja teisel poolelgi (akadeemilised kirjad kuni 1944., võõrkeelsed dissertatsioonid kuni 1969. a.), võõrkeelsete dissertatsioonide kataloogi karpide koguarv ulatus lõpuks 1174-ni.

Väliskujunduselt ja tehniliselt samasugustena on tsaariaegses raamatukogus koostatud veel mitmeid täiendavaid sedelkatalooge (käsikirjade, venekeelsete raamatute, venekeelsete dissertatsioonide alfabeetilised, Neustrojevi isikukogu topograafiline, ka 20. saj. mitmete uute kogude kohakataloogid), mis vormiliselt ja metoodiliselt uut ei lisanud.¹¹⁹

Peakataloog(id) sedelitel on oma funktsiooni tänuväärsetelt täitnud ligi 150 aastat. Rohke kasutamise tagajärgi ilmutab mõistagi kõige enam võõrkeelsete raamatute kataloog, mille sedelid vajaksid ositi restaureerimist (mitte asendamist uutega!). Selle kasutamist tänapäeval raskendab küll paljude töötajate erinevad käekirjad, mis hoolimata selguse taotlusest (koostamisel loobuti ka gooti kirjast) ei tarvitse olla hoobilt loetavad. Ühtse raamatukoguliku kirja nõue, mille algkoduks on Ameerika, jõudis Saksamaale alles 19./20. sajandi vahetusel ja leidis Tartuski rakendamist alles 1920. aastail (*Estica* kataloog).¹²⁰

Uus süsteem — kaartidel

Alfabeetiliste sedelkataloogide võidukäik ei pidurdanud süstemaatilise kataloogi uuendamise mõtet, mille liikuva vormilahenduse poole on Anders püüelnud vähemalt veerandsada aastat. Uus kataloog oli vajalik ammu amortiseerunud kohakataloogi funktsioonide piiramiseks, otstarbekama käsitsemise võimaldamiseks ja laidetud klassifikatsiooni parandamiseks.

Juba 1848. aastal on Anders ühe võimalusena arvestanud tulevases alfabeetilisest trükikataloogist kirjete väljalõikamist ja

¹¹⁹Vt. ka: Dubjeva, L. Kogude avamine kataloogides Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // *Tartu Ülikooli Raamatukogu töid*. Tartu, 2000, kd. 11, lk. 210–211.

¹²⁰Milkau, 2, lk. 252; Ackerknecht, E. *Deutsche Büchereihandschrift*. 2. Aufl. Berlin, 1925. 39 lk., 21 l. ill.

kleepimist sedelitele,¹²¹ aasta hiljem on ta avaldanud soovi kopeerida Kayseri bibliograafias redigeeritud kirjed sedelitele, et saaks koostada “modifitseeritud” klassifikatsiooniga süstemaatilist kataloogi.¹²² 1850. aastate algul ongi hakatud koostama eraldi sedelkataloogi teoloogiakirjandusele, seatud esialgu alfabeeti, sest süstemaatilise raamatkataloogi register polnud senisel kujul enam kasutatav.¹²³ Alfabeetilise kataloogi sedelitele kopeerimise aegu on Anders pidanud otstarbekaks kirjutada sedelid ka süstematiseerimiseks vastavalt “teaduse kaasaegsele tasemele”, selgitades põhjalikult uue süstemaatilise kataloogi loomise vajadust.¹²⁴ Mõtte teoks tegemiseni kulus siiski rida aastaid ja oletatavasti takerdus see nii raamatukogule uue kolleegiaalse juhtkonna moodustamiseks kui ka eesseisva, kogu ülikooli hõlmava reformi ettevalmistamiseks. Raamatukogu asuski alates 1855. a. juhtima igast teaduskonnast valitud professorite esinduskogu — raamatukogu nõukogu eesotsas endi keskelt valitud direktoriga. Uus juhtkond välistas nüüdsest vajaduse moodustada erikomisjone raamatukogu olulisemate tööde hindamiseks, kuid surus mõnevõrra tagaplaanile samal ajal raamatukoguhoidja ametipostile asunud Emil Andersi.

Kataloogide problemaatikaga oli esimene direktor, teoloogia-professor K. Fr. Keil, ka tema peatne järglane prof. J. H. Kurtz, hästi kursis, kuivõrd nad olid osalenud erikomisjonides seoses alfabeetilise kataloogiga. Ometi jõudis süstemaatilise kataloogi küsimus raamatukogu nõukogus päevakorda alles 1868. a.,¹²⁵ s.o. 20 aastat pärast Andersi esimesi mõtteavaldusi liikuvast süstemaatilisest kataloogist.

Komisjoni liikme, teoloogiaprof. Th. A. Harnacki esitis uue kataloogi põhiseisukohtadest jõudis arutusele järgmise aasta veebruaris ja sisaldab ka esmase kuluarvestuse töötasu ning materjalide kohta. Väidetavalt ei pidanud loodav kataloog vastama “rangelt raamatukogunduslikele nõuetele”, pigem valmima

¹²¹EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 154.

¹²²EAA, f. 402, nim. 3, s. 1693, l. 69p, 74p.

¹²³TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 140, l. 9.

¹²⁴TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 140, l. 9p.

¹²⁵TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 32.

võimalikult kiiresti ja materiaalseid tingimusi arvestavalt esma-
 joones üliõpilaste praktilisi vajadusi rahuldava väljapääsuna hä-
 daolukorrast.¹²⁶ Tehnilis-metoodiliselt on ta pidanud otstarbe-
 kaks, ka raamatukogu “ametnike” arvates (s.o. Andersi ettepa-
 nekul), kopeerida kaartidele juba olemasoleva alfabeetilise kata-
 loogi kirjed ja asja kiirendamiseks samal ajal mitme isiku poolt.
 Tõrgeteta rahastamise tõttu (väljaspool raamatukogu eelarvet)
 jõuti koosseisuvälise töötaja ja raamatukoguhoidja abi J. Spech-
 ti (lisatasu eest) vahendusel alfabeetilise kataloogi põhikirjed (üle
 72 000 kirje) kanda tugevast kartongist kaartidele uskumatult
 kiiresti — 1871. a. lõpuks.¹²⁷ Järgmisel aastal paigutati need
 kohapeal valmistatud sahtlitega (400) kappi,¹²⁸ nii väga sarna-
 sse meie lähimineviku kaartkataloogidele. Aegade vältel häda-
 vajalikuks osutunud kaartide kinnitamiseks kasutati kaht pa-
 ralleelset traati (nööri?), mis läbisid kaardid allservas asuvatest
 aukudest.

Kataloogi tehnilise poole eeskujuks oli sellal juba olemas-
 olev (!) kaartkartoteek arstiteaduskonnas, kus see sisaldas nen-
 de raamatukogu süstemaatilise kataloogi tähestikulist regist-
 rit.¹²⁹ Tõenäoliselt on mainitu seostatav juba 1823./1824. a.
 prof. J. Fr. Parroti koostatuga, mis sai heakskiidu osaliseks tea-
 duskondades, mitte aga Morgensterni poolt.

Kataloogi ülesehituse kohta on allikmaterjali ülimalt napilt.
 Alles 1870. a. sügisel, s.o. aasta hiljem kopeerimistöde algu-
 sest, on Anders talle esitatud ametlikule pöördumisele vastates
 üldjoontes nõustunud prof. Harnacki kavadega, korrigeerinud
 siiski kulutuste eelarvestust, rõhutanud trükiste seniste paigu-
 tusindeksite märkimise vajadust kaartidele, on näinud ette kaar-
 tide rubriigisisese järjestusena alfabeetilist, värvilisi vahekaarte
 rubriikide eristamiseks. Arvatavat teaduskondade poolt koosta-
 tavat klassifikatsiooni on ta soovitanud teha mitte liiga detail-
 set (*nach. . . nicht allzu speziellem System*) või isegi lähtuda esial-

¹²⁶TÜR, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 47.

¹²⁷EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 55.

¹²⁸EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 58.

¹²⁹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 70.

gu endisest, mida järkjärgult muudetak. ¹³⁰ Anders on pidanud vajalikuks ka kopeeritud kaartide korrektuuri ja süstemaatika ühtlustamist raamatukoguhoidja poolt, lootuses oma pikaajalisi unistusi selle kaudu realiseerida. ¹³¹ Paraku polnud tema ametiaega ülikooli statuudi kohaselt enam võimalik pikendada ja ta oli sunnitud minema erru 1871. a. sügisel. ¹³² Tema nõutud kataloogi klassifikatsiooni skeem (*Rubrikenkatalog*) ¹³³ sai trükituna teoks 1873. a. ¹³⁴

Teaduskondades koostatud klassifikatsioon, mille pealiigid kinnitati väikeste muudatustega ka raamatukogu nõukogus, valmis 1872. a. kevadel ja anti üle uuele raamatukoguhoidjale Hugo Kappile (1826–1887, raamatukogus 1865–) rakendamiseks. ¹³⁵

Klassifikatsiooni pealiikide loend, võrreldes Erschi omaga, suuri põhimõttelisi muutusi ei näita, küll on aga täpsustatud liiginimetusi ja pisut muudetud nende järjestust: I. Üldine teadus- ja raamatulugu (*Allgemeine Wissenschafts- und Bücherkunde*), II. Teoloogia (*Theologie*), III. Õigusteadus (*Rechtswissenschaft*), IV. Riigiteadus ja statistika (*Staatswissenschaft und Statistik*), V. Ajalugu ja selle abiteadused (*Geschichte und Hilfswissenschaften derselben*), VI. Maade- ja rahvateadus (*Länder- und Völkerkunde*), VII. Keel ja kirjandus (*Sprache und Literatur*), VIII. Filosoofia ja pedagoogika (*Philosophie und Pädagogik*), IX. Esteetika ja kunst (*Asthetik und Kunst*), X. Matemaatika ja astronoomia (*Mathematik und Astronomie*), XI. Loodusteadused: A. Üldiselt, B. Füüsika, C. Keemia, D. Geoloogia, E. Botaanika, F. Zooloogia (*Naturwissenschaft: A. Im Allgemeinen, B. Physik, C. Chemie, D. Geologie, E. Botanik, F. Zoologie*), XII. Anatoomia ja füsioloogia (*Anatomie und Physiologie*), XIII. Arstiteadus (*Medizin*), XIV. Tehnika (*Gewerbkunde*), XV. Sõjandus (*Kriegswissenschaft*).

¹³⁰Samas.

¹³¹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 164a, l. 93.

¹³²TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 94.

¹³³TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 70.

¹³⁴*Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek*. Dorpat, 1873. 43 lk.; vene k.: *Ključ k sistematičeskomu katalogu Biblioteki I. Jur'evskogo Universiteta*. Jur'ev, 1900. 55 lk.

¹³⁵TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 115, 122, 124.

Töö raskuskese on langenud liigisisesele (ümber)jaotamisele ja pole andmeid, millal, kelle poolt (teaduskondades?) ja mil moel see teoks sai. Tiitliandmetest nii suureks tööks teatavasti ei piisa ja tõenäoselt tugines see olulisel määral vanale süstemaatilisele kohakataloogile, milles detailideni viidud kataloogi/paigutusindeksid vastasid trükise temaatikale. Sama 1872. a. märtsis on aga raamatukogu oma pöördumises taotlenud väidetavalt juba valminud kataloogile (*zur Aufnahme des fertigen Catalogs*) hiljemalt juunikuuks sahtlitega kappi, et anda kataloog lugejate käsutusse järgmise semestri alguses,¹³⁶ mis arvatavasti ka toimus. Töö kataloogi lõpetamiseks pidi siiski veel jätkuma, sest seal peegeldatud dissertatsioonide oli sellal alles hakatud läbi töötama. Arvatavasti räägib süstematiseerimise raskustest aga asjaolu, et tänaseni on säilinud tuhandetesse küündivaid kataloogi liitmata jäänud dissertatsioonide kogu valmis kirjutatud kaarte õigusteaduste, loodusteaduste ja meditsiini valdkonnast, mis nõudsid lähenemist *de visu* (neil puudus abistav vana klassifikatsiooni indeks), samuti nende alade põhjalikumad tundmist. Leidunud andmete põhjal on vaid usuteaduskond aktiivselt osalenud oma ala kirjanduse läbitöötamises, seda nii teaduskonna vahenditest dissertatsioonidele kaardi kirjutamise kui ka oma eriala liigi lõpliku korrastamisega prof. H. F. Mühlau poolt.¹³⁷

Nii usu- kui ka õigusteaduskond on algatanud isegi kataloogi haarde laiendamist üle trükistevormi standardsete piiride, mida oli tehtud näiteks Leipzgis ja Breslaus.¹³⁸ Nii on peetud vajalikuks kirjeldada analüütiliselt (*Separattitel*) teadusasutuste/seltside toimetistes ja teadusajakirjades ilmunud uurimusi, taotletud ja saadud selleks ka koosseisuväline töötaja.¹³⁹ Lõpetamata jäänud ettevõtmist tunnistab aga arutu hulk süstematiseerimata ja kataloogi liitmata kaarte, säilinud tänaseni. Pole isegi teada, kas töö oli kavandatud retrospektiivselt või jooksvalt, kas oli tegemist pearaamatukogu või instituudi kogudega (või

¹³⁶EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 58.

¹³⁷TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 833, l. 18.

¹³⁸Milkau, 3, lk. 716, 723.

¹³⁹TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 161; EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 80.

mõlemaga) — kaartidel puuduvad igasugused trükiste asukohta/paigutusindeksid.

Uue kataloogi harjumatult väike kaardiformaat (9×7,5 cm) hakkas lähenema juba tänapäevasele standardmõõtmele, ei kujunenud aga eriti populaarseks, sest kohmakas kinnitusviis ei taganud nende head liikuvust. Kirjest on kaardil isikunimi või järjestussõna esile tõstetud, vasakusse ülanurka märgitud trükise paigutusindeks. Enamasti puuduvad kaartidel kataloogi enda klassifikatsiooni indeksid, mis küll mõistagi esinevad vahekaartidel (paraku mitte värvilistel); jooksva komplekteerimise/kataloogimise käigus on need märgitud edaspidi ka alfaabeetilise üldkataloogi sedelitele. Töötamisel kataloogi juures ei olnud lubatud kasutada sulepead/tinti, kõik märkused tuli teha pliiatsiga.

Juba kümmeaastat pärast kataloogi kasutusse andmist on leitud, et seegi klassifikatsioon on vananenud või pinnapealne. Järgmine raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüter (1848–1919, raamatukogus 1882–1908, 1918) on alustanud uute rubriikide loomistki, kuid töö on jäänud pooleli.¹⁴⁰ Sama saatus on tabanud tema alustatud alfaabeetilise märksõnaregistri (aineloendi) koostamistki,¹⁴¹ mis süstemaatilise kataloogi täienduseks esines suurtes raamatukogudes 19. sajandi lõpupoole, laiemalt levinud aga 20. sajandi esimesel poolel.¹⁴² Ajaloo survele ränka lõivu on makstud kataloogi struktuuri ja põhiprintsiipide muutmiseiga venestamise aastatel veel enne Esimest maailmasõda (raamatukoguhoidja A. Rastorgujev, 1860–?, raamatukogus 1894–1918), kuid liikuva kataloogi ahvatlevad võimalused uuendusteks enamasti ei tarvitse anda positiivseid lahendusi.¹⁴³

Aga trükikataloogid?

Trükikataloogide osa üldkataloogide seas, millest raamatukogu algaastatel unistas juba Morgenstern, on jäänud üpris tagasihoidlikuks. Esimese süstemaatilise kataloogi trükivariant olnuks, nagu hilisematel aastatel selgus, kasutamiseks küllalt

¹⁴⁰Michelson, R. Raamatukoguhoidja. . . , lk. 152–153.

¹⁴¹Samas, lk. 154.

¹⁴²Milkau, 2, lk. 296–297.

¹⁴³Samas, lk. 155–156.

suurte puudustega (ebatäielikud kirjed, ülikeerukas klassifikatsioon, selgete paigutusindeksite puudumine). Siiski oleks toonane valik koondanud suurema osa vanatrükiraamatutest ja teistestki haruldustest, mis olid valdavalt raamatukogusse saabunud esimese pooleteistkümne aasta jooksul, edaspidi aga pudenud massiivsetesse üldkataloogiköidetesse. Ehk oleks selle sisuline erikaal kompenseerinud vormipuudused, milleta polnud küll ükski omaaegsetest väljaannetest teistes raamatukogudes. Suure entusiasmiga 1839. aastast ette valmistatud tähestikulise üldkataloogi trükivariant taandus enne sündi uudsema liikuva kataloogivormi ees.

Ainsaks trükivalgust näinud üldkataloogiks tsaariaegses raamatukogus on 1910. a. ilmunud (sisuga 31. dets. 1908) venekeelse kirjanduse kataloog — *Katalog russkih knig Biblioteki I. Jur'evskogo Universiteta*. Jur'ev, 1910. 653 lk. Sellegi ettevalmistamine on nõudnud aega (neli aastat) ja koosseisuväliselt abi jõudu, mis suuresti on kulunud olemasolevate sedelkataloogide võrdlemiseks trükistega. Kirjed on selles kataloogis informatiivsed: on registreeritud kaasautorid, toimetajad, väljaandjad, lisad, jätkväljaannete üksikkõited, täpsed ilmumisandmed, formaat, koguni eksemplaarsus, kui see on üle ühe, on rohkesti viiteid. Väljaanne on seesugusena praktilistele vajadustele vastav tänini, seda enam, et ilmumisele eelnenud sedelkatalooge ei säilitatud. Järgnevatel aastatel omandatud venekeelsete trükiste kohta avaldati nimestikud kirjete topograafilises järjestuses koos alfabeetilise registriga ülikooli toimetiste lisadena (1913. . . 1917) ositi ja lünkadega.

Kataloogide koostamises oli Tartu ülikooli raamatukogul, võrreldes varem/hiljem rajatud raamatukogudega Saksamaal, suur eelis — siin ei seganud algaastateks kuhjunud omanikuta jäänud kogud oma primitiivsete kataloogidega ja tööd sai alustada loominguiliselt nii nagu osati ja õigeaks peeti. Läbi aegade takistuseks olnud personali vähesus mõjutas tööde kulgu mujal raskemaltki, siin ehk surus loomuliku arengu vaid pikaldasemaks. Aja nõuetest sündis kogu sisuliselt avava süstemaatilise kataloogi kõrvale formaalne alfabeetiline, arenes välja primitiivsetest loenditest uue ajastu verstaapost — kaartkataloog.

MEMUAARILIST

Hilja Vihalem

MÄLESTUSI PIKAST TÖÖELUST

Olen kaasa elanud meie [Eesti Akadeemilise] raamatukogu sünnile, kasvule ning arengule selle praktilise tegevuse algusest saadik, olen näinud esimeste raamatute ja esimeste lugejate saabumist.

Nooruses ma ei unistanud raamatukogutööst, kuid minu lemmiktegevus oli lugemine. Paide Ühisgümnaasiumi õpetaja El-la Kalja nimetas mind raamatuinimeseks. Eriti huvitasid mind võõrkeeled. [...] Lõpetasin ülikooli 25. veebruaril 1943, Saksa okupatsiooni ajal, mil töötasin juba kaks aastat Eesti Kinnisvaraseltsi sekretär-tõlgina. [...] Hiljem tegin mõned tõlked inglise keelest: Fennimore Cooper. *Rajaleidja ehk sisemeri* (Tallinn, 1958), ptk. 16–30; eesti keelest saksa keelde: Loreida Raudsep. *Antiklerikale estnische Schwänke* (Tallinn, 1969); L. Raudsepa artiklid rahvusvahelises muinasjutuentsüklopeedias *Enzyklopädie des Märchens* (Berlin; N.-York, 1993) — Bd. 7 “Kalevipoeg”, 885–888, “Kallas, Oskar Philipp”, 895–896; Bd. 8 (1995) “Kreutzwald, Friedrich Reinhold”, 385–387, ja mitmed resümeed.

Töö raamatukogus hakkas üha enam meeldima: huvitavad raamatud, sealhulgas palju võõrkeelseid, nii et keeleoskusest oli siingi kasu, rahulik vaimne õhkkond, sõbralikud kaastöötajad, sümpaatsed, targad lugejad. Oli ka ebameeldivat. Nõukogude ajal, eriti Stalini aastail tuli mõndagi vaikselt ära kannatada, kui ei tahtnud töökohta kaotada. Meenub üks vastumeelne, barbaarne töö. Teatavasti hoiti keelatud autorite töid nn. spetsfondis ehk erihoiuosakonnas, kui aga need nimed esinesid teiste raamatute trükiandmeis, pidime need nähtamatuks muutma tuši või tindi abil. Kodunt ja koolist sain kaasa austuse raamatu vastu: seda ei tohtinud rikkuda ega sinna kritseldada, nüüd pidin seda ometi tegema.

[. . .] Esimene direktori kt. **Alma Pulst** õpetas meid emalikult. Minu otsene ülemus oli algul juriidiliselt komplekteerimise ja laenuutamise osakonna juhataja **Zinaida Dormidontova**. [. . .] Ta oli pärit eelmisest sajandist, kuid energiline, erksa vaimuga, oli meie raamatukogus esimene teaduste kandidaat, valmistus doktoridissertatsiooniks. Raamatukogu ligidal haljasalal avastas ta šampinjone ja korjas neid vaimustusega. Ta oli lühikest kasvu, kandis enamasti pikka musta seelikut. Algul pidasime seda vanamoeliseks, aga 1949. a. paiku dikteeris mood jälle pikemaid, laiemaid seelikuid, nüüd püüdsid naistöötajad võimalust mööda kaasa minna uue moejoonega, millest Zinaida oli juba ette jõudnud. **Ene Maasik**, kes oli õppinud “Pallases”, ilmutas kunstimeelt, oli alati hoolitsetud välimusega, iseloomult oli ta heasüdamlik ja kaastundlik. **Hilda Viik** oli töös korrektne, tuli hästi toime, tema oli juba daami eas ja nõrkuseks ikka kübarad. **Edith Poom** oli tubli töötaja. Ta oli alati heatujuline, sädelev, abivalmis ja külalislahke, ta oli mulle hea sõbranna. Meeles on külaskäigud, kontserdikülastused, matkad, mitu turismireisi ja koos tehtud ühiskondlikud tööd: linna taastamine, kolhooside abistamine, agitatsioon. **Rudi Alas**, kes tegeles eestikeelse kirjanduse komplekteerimisega, oli juba vanem mees, töös tõsine, vahel näitas ka huumorimeelt. Esimesena raamatukogu töötajaks vormistatud **Arvo Saarne**, mees parimais aastais, jättis muheda mulje, teda meie ei kartnud, kuigi ta oli erihoiu osakonna juhataja, pigem tema sõnakehva abilist **Nadežda Naela** ja hiljem selle abikaasat **Martin Naela**, kes 1951. a. määrati Saarne asemel erihoiuosakonna juhataja kt.-ks. Riiklikust Raamatukogust tuli meile üle kaks pikka, saledat daami: sügisel 1947 **Leida Liblik**, töö-entusiast, seltskondlik ja elegantne, ja kevadel 1948 **Erika Lepp**, tagasihoidlik, alati korrektne ja korralik. Sellistena meenuvad mulle need kujud, paljud neist on kahjuks jäädavalt lahkunud. Erikat olen vahel kohanud meie raamatukogu üritustel ja nüüd “Eks-klubis”.

Ainult aasta töötasid meil direktorina (1948–1949) **Endel Anus** ja töötlemise ning bibliograafia osakonna juhatajana (1947–1948) **Linda Masing**, mõlemad tuntud spetsialistid, rahulikud ja tasakaalukad. [. . .]

Õed Linda ja **Helmi Masing** (1910–2002) on ammu pensionil, haruharva tulevad nad Toompealt all-linna, vaid siis, kui neid keegi käevangus toetab või autoga sõidutab. Paar korda olen neid kohanud Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringis ja ühele meie raamatukogu juubelile (vist 1996) sõitis meie raamatukogu auto neile järele.

Kui 1948. a. naistepäeval määrati nooruke **Aino Pikker** meie vanem-raamatupidajaks, muutus elu lõbusamaks. Ainol oli leidlikkust igasugusteks naljadeks, vastu püüti tedagi heatahtlikult nõökida. Ta pidi meile vajalikke töövahendeid hankima, selleks oli ka kuivatuspaber, “pastakat” siis veel ei kasutatud, sissekanded inventariraamatusse ja kohaviidad raamatutesse kirjutati tindiga. Kord kurdeti Ainole jälle, et kuivatuspaber on otsas. Kui Aino varustusretkelt tagasi jõudis, olid riulite vahele tõmmatud nõõrid, millel rippusid kuivamiseks äsja šifreeritud raamatud. [. . .] Lühikest kasvu **Alase** jaoks oli kirjutuslaua tool liiga madal, ta pani sellele lahtivõtmata raamatupaki, et oleks mugavam istuda. Ükskord tema äraolekul pandi selle asemele jõupaberisse pakitud munakoored, Alas istus paha aimamata sellele ja vajus kriginal allapoole.

Kord kui Saarne komanderingusse kiirustas, sokutasid Aino ja Liblik tema mantlitaskusse daami lõhnastatud taskuräti. Kui Saarne jälle tööle ilmus, noomis ta süüdlasi: “Nüüd on asi paha, minu naine tegi skandaali ja jättis mu maha, nüüd peab üks teist mulle naiseks tulema!” Aino ja Liblik vastasid ühest suust, et tulevad mõlemad, aga Saarne kaht ei tahtnud. [. . .]

Leida Liblikul oli eriline anne seltskondlikuks meelelahutuseks. Kirjeldamata on seni jäänud meie nukuteatri etendus. Asitõenditena on säilinud tekst (autor Leida Liblik), “Toimik 8a. Tootmisnõupidamine”, fotod vaimustatud pealtvaatajaist ja nukudest, millele Aino õmbles kostüümid, võimalust mööda oli kaastöötajailt hangitud tükke neist rõivastest, mida nad tihti tööl kandsid, ainult direktorilt ei juletud küsida, ta oli just tööle tulnud 1950. a. jaanuari algul, pealegi pidi see temale olema üllatus, nii sai **Leo Tiiki** kujutav nukukitli. Aino kartis, et Leo Tiik ehk pahandab, aga ta naeris laginal. [. . .] Näidend ka-

jastas humoristlikult toleaeegseid päevaprobleeme, sisaldas vihjeid, mis tänapäeval jäävad arusaamatuks. [...]

Mõne aasta pärast pakkus **Ksenia Tohver** (direktor 1954–1961) ka mulle ametikohta süstematiseerijaks töötlemisosakonda, põhjendades, et see töö on arendavam. Raamatutega oleksin siis saanud tutvuda põhjalikumalt, kuid mul oli kahju, et siis ei puutuks ma enam otseselt kokku lugejatega, loobusin sellest pakkumisest. [...]

Ksenia Tohveril ajal seati sisse tööletuleku, äramineku ja vahepealsete äraolekute raamat. Teadagi polnud töötajad vaimustatud, läks lendu lause: “Kella tunneb igaüks!” See oli vihje, et olulisem, kuid raskem oleks kontrollida tööjõudlust. Peeti tööpäevikut, kuhu märgiti töö tulemused, s.t. ühikud. Hiljem, direktor **Felix Kauba** ajal, see oli vist 1963. a. võeti tarvitusele venekeelsed üleliidulised plangid — iga kuu kohta kuupäevadega tabelid, kus oli ruumi 11-le tööle, iga kuupäeva kohta tuli märkida ühikud ja kulutatud aeg. Kokkuvõtete tegemine võttis omajagu aega, eriti minul, sest olen kehv matemaatikas, tunnid ei tahtnud tihti kuidagi klappida kalendrikuu reaalse pikkusega, jäi puudu või üle tund või paar, mõnikord küll ainult 1/2 tundi. Selles hädas aitas mind sõbralik raamatupidaja **Linda Rattasepp-Tuisk**, kes õpetas mulle arvalaua arve kokku lööma, nimetasime seda “kandlemänguks”. Meil kestis arvelaau kasutamine edasi veel siis, kui see välismaal 70-ndail oli muutunud muuseumi eksponaadiks, aga 1998. aastal leidsin kirjakaastist reklaami antiigi ja vanavara, ka arvelaudade kokkuostmise kohta — vist turistidele?

Laenutuse ja hoiuosakonna töö sai uut hoogu, kui 1955. a. lõpul tuli osakonna juhatajaks **Endel Pillau**. Ta õppis kaugõppes Tartu Ülikoolis raamatukogunduse ja bibliograafia erialal, mille lõpetas 1960. a. Ta võttis tarvitusele raamatute kasutuskaardid, rajas teatmekogu, organiseeris uudiskirjanduse toa jm. Pillau polnud pinnija, ta polnud pahane, kui ootamatult **Asta Kutseriga** teineteist asendasime: “Peaasi, et töö on tehtud!” Ta oli meile eeskujuks oma teadmiste ja reipusega. “Te olete kõik nagu minu lapsed minu hoole all, kuigi mitmed on minust vanemad,” lausus ta kord meile.

Kõige eakam oli **Aliide Hõbemägi** (sünd. 1903), kes istus eraldunult hoidlas riiulite vahel, RVLi töös taotles pedantset täpsust. Minust vanem oli **Raissa Randvee**, temperamentne tumedajuukseline venelanna; minust kaheksa aastat noorem oli heasüdamlik, rahulik Asta Kutser. Mõne aasta pärast olid noorimad kaks kena neidu, kes meie juures alustasid oma kutsetööd, heledapäine **Reet Kuik** (abielludes Velling) ja tumedate juuste ja silmadega **Elvira Šiškina** (1960. a-st Akapova), kelle kohta Endel Pillau ütles: “Meie osakonnas on kaks noort kaunitari, üks idamaine, teine läänemaine”. Ella tuli tööle 1958. a., juba aasta pärast viidi ta üle komplekteerimise osakonda, ta õppis Leningradi Krupskaja nim. Riiklikus Kultuuriinstituudis ja lõpetas selle 1965. Reet tuli tööle 1957, kohe pärast Tallinna Kultuurharidusala Kooli raamatukogunduse osakonna lõpetamist. Noor spetsialist, nagu ta ise rõhutas, veendus varsti, et praktilises töös oli tal veel palju õppida, ka teoorias hakkas ta ennast täiendama TRÜ raamatukogunduse ja bibliograafia osakonnas. Kui ta 1963. a. lahkus omal soovil tasuvamale iseseisvale töökohale Maardu Keemiakombinaadi raamatukoguhoidjaks, tähendas ta tänulikult: “Siin sai minust tööinimene.”

Idamaiseks kaunitariks võiks nimetada ka **Ljubov Galaninat**, kes 1961. a. tuli RVLi tööle, abiks Aliide Hõbemäele, kelle tervis halvenes. Aliide pühendas Ljuuba oma ametisaladustesse ja jäi siis ise pensionile. Ljuuba töötas RVLis ligi 30 aastat, oli vahepeal kodune pensionär, tuli 1994 jälle tööle RVLi ja valve- lauda. Kui Ljuuba 1964. a. suvel dekreetpuhkusele jäi, sai tema asendajaks **Valve Teetlaus**, keda tunnen ülikooliajast, ta oli ka EÜS Veljesto liige. Valve õppis Tartu Ülikoolis kunstiajalugu, kirjandust, eesti keelt ja rahvaluulet, töötas 1945–1951 Tartu Kunstmuuseumis, siis Tartu Ülikooli Raamatukogus. Tallinna tuli Valve perekondlikel põhjustel, et abistada vanemate põetamisel oma õde, töötavat närviarsti.

Samuti Tartu Ülikooli õpinguaastaist tunnen inglise filoloogiga **Ellinor** (passi järgi Alixa) **Kaeramaad**, kes asus meile tööle 1962. a., töötas enamasti uudiskirjanduse toas, jäi pensionile 1972. Inglise keelt räägib ta juba varasest lapsepõlvest, sest elas siis USAs, on agar lugeja, tõenäoliselt on ta läbi lugenud ko-

gu meie raamatukogus leiduva ingliskeelse ilukirjanduse. Vene keelt oli ta õppinud vabatahtliku õppeainena keskkooli kolmes viimases klassis, oskab ka saksa ja prantsuse keelt ja TV kaudu soome keelt. Tal on osav käsi, 1951–1958 teenis ta leiba silmuskudujana, käis Tallinna Kultuuriülikooli tarbekunstiringis, kus õppis ära ka keraamika tegemise, mõned omatehtud taiesed ja armastusega kasvatatud lilled kaunistavad tema kodu. Ellinor on elava jutuga, tema ja Astaga suvitasin mõne puhkuse ajal koos Väana kandis.

[. . .] Esimene tehniline miinimum, s.t. süstemaatiline tutvumine osakondade tööga ja raamatukogunduse tähtsamate küsimustega korraldati novembrist 1963 kuni aprillini 1964, kord nädalas, lõpuks sooritasid arvestuse kõik raamatukogu töötajad. Tehnilist miinimumi korrati edaspidi iga aasta uutele töötajatele, kusjuures raamatukogundusliku eriharidusega töötajad sooritasid arvestuse kitsamas ulatuses, ainult meie raamatukogu eripära kohta.

Pidev enesetäiendamine poliitainetes oli vajalik, neid tundmata polnud võimalik teenindada. Direktor **Felix Kauba** ajal muudeti poliitõppus huvitavamaks, kutsuti vahel väljastpoolt vaimukamaid lektoreid, näiteks Vambola Pöder, kuid poliitringist osavõtjad pidid kordamööda koostama referaadi. Osalt sel põhjusel, tahtsin oma vaimu harida pigem kultuuri alal, astusin septembris 1962 Tallinna Kultuuriülikooli ja pidasin seal vastu 1979. a. maini, jõudsin lõpetada üheksa osakonda (teater, muusika, kujutav kunst, kino, turismikool, maailma maad, tarbekunst ja eesti kunst). Kultuuriülikoolis oli poliitring kord kuus, kuid see piirdus kuulamisega. [. . .] **Urve Lõhmusega** käisin koos turismikoolis, seal anti meile ühine töö: Hans Pöögelmanni ausamba kirjeldamine, see polnud meie raamatukogust kaugel, asus “Valge Maja” taga haljasalal. Turismikool oli ainuke osakond, kus lõputunnistuse saamiseks oli vaja sooritada arvestus, tegin selle Leo Gensi juures saksa keeles ja koostas kokkuvõtte Kiek in de Köki kohta mitme allika põhjal, samuti saksa keeles.

Silmaringi avardamise võimalused suurenesid veelgi. 1963. a. asutati Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ring, selle juhataja on algusest tänapäevani **Voldemar Miller**, kaua aega oli ju-

hatuses **Kyra Robert**, ka **Ly Läll** astus liikmeks, kohtasin seal veel mitmeid tuttavaid.

Ma pole mingi teadlane, aga koos keemiakandidaadi **Endel Pataga** läksime Tallinna Teadlaste Maja asutamise koosolekule 1965. a. raamatukogu esindajatena, olen seega asutajaliige ja sain meie raamatukogu TTMi volinikuks, aktiivsemad osavõtjad üritustest on seni olnud **Ellen Aare** ja **Arda Kirsnel**. Neis mõlemas paigas sai vabamalt avaldada oma mõtteid kui mujal sel ajal, sellega on seletatav nende esialgne suur populaarsus; nüüd on osavõtt väiksem, sest võimalusi on nüüd väga palju.

[...] 1965. a. loodi teatmebibliograafia sektor, oktoobris kujundati omaette osakond, kuhu võeti juurde töötajaid teistest osakondadest. Leida Liblik, kes oli perioodika töötlemisest juba sinna värvatud, lähetati saadikuna minu juurde koju, olin siis haiguslehel pärast veenilaiendi operatsiooni. Leida veenis mind, et tervislikel põhjustel on teatmebibliograafia töö mulle sobivam ja et seal saan rohkem rakendada oma võõrkeelte oskust. Teatmebibliograafia- ja informatsiooniosakonna juhataja oli esimestel aastatel (1965–1969) **Maret Väljaots**. Ta rajas tugeva aluse, mida järgnevad osakonna juhatajad täiendasid ja edasi arendasid: **Dora Pitkäaho** (sept. 1969 kuni veebr. 1984), **Joosep Kari** (veebr. 1984–1992. a. lõpuni), **Militsa Starovoitova** (alates jaan. 1993).

[...] Teatmeteeninginduse kõrval kujunes minu tähtsamaks tööks teatmekogule vajaliku kirjanduse valik raamatukogule saanud teavikute hulgast. Kui Maret Väljaots mulle teatas, et taotleb mulle ametikõrgendust peabibliograafiks, selgitas ta: “Sul tuleb aga siis juurde mitmeid kohustusi, mõtle järele, kas sel juhul üldse tahadki seda ametit?” Maret suunas mind metoodika komisjoni, andis koostada ja viimistleda tööjuhendeid, määras praktikantide juhendajaks; kohtasin palju taibukaid noori, kellest mõni tuli tööle meie raamatukokku. [...]

Viimastel aastatel on tööpäev mul järk-järgult lühenenud. 1999. a. detsembri lõpul jäin pensionile. Nii töötasin üle 52 aasta Eesti Akadeemilises Raamatukogus. Selle aja jooksul on palju muutunud, eriti viimaseil aastail. Peeaegu kõik töötajad on kõrgharidusega, mõned õpivad, mitmed on kaitsnud teadusliku kraa-

di või valmistuvad selleks. Palju töid tehakse arvuti abil. Meie raamatukogus on olnud ja on praegugi palju tarku naisi (ka mõned mehed!), keda ei oska üles lugedagi. [...] Veteranidest on mulle eeskujuks olnud Endel Annus ja Voldemar Miller ja oli Kyra Robert, neilt olen vajaduse korral saanud asjatundlikke nõuandeid, teistest raamatukogudest **Vaime Kabur** ja **Kaja Noodla**, mõlemat tunnen ülikooliajast, nad on ka EÜS Veljesto vilistlased nagu minagi.

Ma pole kunagi kahetsenud, et õnnelik juhus tõi mu raamatukokku. Palk pole olnud hiilgav, kuid seda teadsin tööle tulles ette. Töö raamatukogus on huvitav ja laiendab silmaringi, eriti teatmetöös saad targemaks. Teatmeteoste kasutamine on muutunud mulle harjumuseks, võiks öelda “kutsehaiguseks”. Isegi kodus, kuulates raadiot või vaadates televiisorit võtan tihti kätte mõne teatmeteose, et saada täiendavat teavet, kontrollida fakte või hääldamist. Kuigi olen loomult vaikne ja tagasihoidlik, meeldis mulle lugejatega suhelda. Tsiteerin Kyra Robertit: “Lugeja on püha loom, teda teenida on rõõm!” (Vist ühest seinalehe naljanumbrist!) Püüdsin lugejaile soovitada ka selliseid teoseid, mida nad ise ei taibanud küsida. On esinenud mõned tööloigud, mis olid mulle igavamad, kuid tunnetades nende vajalikkust polnud raske neid täita, on vaja kannatlikkust ja püsivust. Töökaaslaste hulgast olen leidnud mitu sõbrannat, kellega olen suhelnud ka väljaspool tööaega. Raamatukogu juhtkond on suhtunud minusse hästi. Kui toa saamiseks ühiskorterisse Narva maanteele 1959. aastaks nõuti palju töötunde, mida ma poleks enam jaksanud üksi teha, organiseeriti talgud, peale selle käisid korduvalt abiks laenutusosakonna töötajad. 1988. a. sain lõpuks raamatukogu eestkostmisel ühetoalise korteri Lasnamäele, mille erastasin väljateenitud EVPde eest.

Nagu kombeks tähtpäevade puhul, avaldati mulle mitmel korral kiitust kauaaegse töö eest, enne 75. sünnipäeva autasustati mind Eesti Teaduste Akadeemia medaliga.

HILJA VIHALEM

121

Hilja Vihalem (29.6.1920) alustas Eesti Akadeemilises Raamatukogus 18. veebruaril 1947. aastal. Pikk tööelu kestis veel aastal 1999, seega 52 aastat. Käesoleva loo kirjutas ta ERÜ “Eksklubi” mälestuste kogumise käigus. Seekord on lähtepunktiks suurem enesekesksus nii töö kui ka töökaaslaste kirjeldamisel.

Tema meenutusi on avaldatud varemgi:

H. Vihalem. Eesti TA raamatukogu algaastaist // *ERÜ aastaraamat 1991*. 3. kd. Tallinn, 1992, 64–72.

In memoriam Leida Liblik 11.9.1913–12.8.1991 // *ERÜ aastaraamat 1991*. 3. kd. Tallinn, 1992, 90–91. — Allk.: Töökaaslasted [= H. Vihalem].

H. Vihalem. Meenutusi raamatukogu algaastaist // *Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 50: ülevaateid ja mälestusi*. Tallinn, 1996, 103–114.

H. Vihalem. Teatmeosakonna ajaloost // *Aastaraamat / Eesti Akadeemiline Raamatukogu*. Tallinn, 1999, 92–110.

ERÜ AASTA- JA TEENETEPREEMIA LAUREAADID

Krista Aru

HEINO RÄIM: MINU TÖÖ ON MINU HUVI

“Me tahaksime, et meie ekskursiooni teie raamatukogus juhataks see vanem härra, ta pidi nii huvitavalt ja hästi raamatutest ja raamatukogust rääkima”.

Seda palvet kuuleme sageli, kui lepitakse kokku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu külastust. See vanem härra on Heino Räim. Heinol on hea ja kõva hääl, selge ja kaasahaarav jutt nagu on ühel väga heal pedagoogil. Lisaks heale häälele Heino tunneb ja teab Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus iga hoiuruumi ning selle nurgatagust koos ruumi heade vaimudega. Teab ka iga raamatu lugu selle sünnist raamatukokku jõudmiseni. Heino Räim on parim teejuht raamatute maailma nii raamatukogu esmakülastajale kui ka tõelisele bibliofiilile.

Heino Räim tuli Fr. R. Kreutzwaldi nimelisse Riiklikku Kirjandusmuuseumi tööle 1967. aastal. Ta tuli Tartusse Kurgjalt, C. R. Jakobsoni majamuuseumist, Jakobsoni isiklike asjade keskest (enne majutuskohta Kivisaare talu saunas elas ta just Jakobsoni toas) ja asus ametisse Kirjandusmuuseumi teadusliku sekretärina. Aruannete kontrollimine ja koostamine, töölepingute vormistamine ja lõpetamine, mis oli just teadusliku sekretäri tööülesanne, talle ei meeldinud. 1968. a. suvel oli Räim Tartust lahkumas, kui Arhiivraamatukogu tollane juhataja Leida Laidvee kutsus ta tööle raamatukokku. Kogemus tööst raamatukogus oli Heinol olemas, ta oli töötanud Leisi ja Kõpu külaraamatukogus.

Heino Räime esimeseks suuremaks tööülesandeks Arhiivraamatukogus sai Paul Ariste eksliibristekogu korraldamine. Sellest tööst on Heinol tänaseni ainult ilusad mälestused, sest Heino võis alati, kui Paul Ariste Kirjandusmuuseumi tuli, akadeemiku käest seletust ja nõuandeid küsida. Paul Ariste eksliibriste korraldamisele järgnes vajadus kontrollida ja vaadata üle raa-

matukogus olev ajakirjanduse kogu, et leht lehe haaval panna kokku iga vanema ajalehe ja ajakirja parimatest eksemplaridest aastakäik mikrofilmimiseks. Siis tuli töö *baltica* koguga, mille juurdekasv aastatest 1957–1970 korraldati koos Helene Kulpa-ga.

Raamatukogu erinevate kogudega sai Heino tuttavaks töö käi-gus. Nii kummaline kui see ka pole, on raamaturiiulite püha vai-kus ainult näiline. Tegelikult on vaja raamatuid pidevalt tõsta ja liigutada. 1970. aastate lõpul, kui raamatukokku osteti palju uusi riuleid ning koliti ja paigutati ümber mitu kogu, oli Heino pidevalt raamatuid ümber tõstmas.

1970. aastate lõpul lülitus Heino Räim Endel Annuse juhitud Eesti rahvusbibliograafia koostamise töörühma ja osales suur-projekti töös aastatel 1980–1986. “Suure meistri kõrval tööd te-ha on suur au ja endale suur kasu,” hindab Heino tänagi seda töörohket aega, mil bibliograafia jaoks sai üle kontrollitud pea-aegu iga vanem eestikeelne raamat, väga kõrgelt.

Kaheksakümnendatel aastatel asendus vahepealsete aegade rõõm raamatukogu kiirest juurdekasvust tõdemusega, et raamatukogul on ruum otsas. Raamatud hakkasid ummistama kor-idore ja trepikodasid, neid pandi kastidesse ja kottidesse. See oli raamatu heast hoidmisest hoolivale inimesele raske periood. Tööd takistavale ja raamatuid piinavale ruumipuudusele leiti lahendus Veskimõisaga, kuhu viidigi aastatel 1985–1988 suur hulk raamatuid ja perioodikat.

1989. aastal läks Heino raamatukogust ära. Tagasivaatavalt räägib ta tänagi, et tahtis minna pensionile ja enne seda veidi-gi kõrgemat palka saada. Paar aastat tööd tollase poliitilise elu ühes sõlmpunktis — Rahvarinde kultuurikeskuses — referendi-na sai ometi kiiremini otsa, kui ta arvas. 1991. a. septembrist oli Heino Leida Laidvee kutsel tagasi Arhiivraamatukogus, asudes taas poolelijäänud tööde juurde: korraldama *baltica* kollektsioo-ni juurdekasvu ja vanema eesti raamatu kogu, planeerima ja läbi viima kõikvõimalikke hoidlatöid.

Viimase kümnekonna aasta jooksul ongi Heino Räim pide-valt tegelenud Arhiivraamatukogu erinevate kogude optimaalsei-ma paigutusega, selekteerinud raamatute reservfondi ja uurinud

vanema eesti raamatu lugu. Nagu ta ise väidab, ei lõpe töö raamatute ümberpaigutamisega kunagi, sest Kirjandusmuuseumi juurdeehituse valmimisega 1994. aastal jälle kord tekkinud lootus, et raamatukogul on juurdekasvuks piisavalt ruumi, on tänaseks juba lõppenud. Heino tunnistab, et üheksakümne aastate algul, kavandades raamatute ja ajakirjanduse paigutust Richard Antiku süsteemi järgi, said mõned otsused valesti tehtud. Kuid ette näha just suureformaadiliste raamatute hulga nii kiiret kasvu oli tol ajal ka peaaegu võimatu. Nii tulebki taas riiuli riiuli haaval, raamat raamatu kaupa ümber tõsta, et oleks ruumi ja et samas säiliks ka aastakümneid püsinud ja end igati õigustanud Richard Antiku juurutatud süsteem.

“Näituste koostamine on huvitav ja meeldiv töö. Ma olen alati lootnud, et kord tekib Kirjandusmuuseumisse näituste osakond ja ma saan töötada just selles,” kinnitab Heino. Näituste osakonda pole majja küll sündinud, kuid näitustega on Heino olnud seotud kõik viimased aastad ka ilma selleta. Ükskõik, kas näitust koostab Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Eesti Rahvaluule Arhiiv, folkloristika või etnomusikoloogia osakond, on Heino ikka tegijate hulgas, pannes oma teadmiste ja käega paika meie näituste lahutamatuks osaks olevaid raamatuid. Vabanemisaastatel 1988–1989 raamatukogus korraldatud vanema eesti lastekirjanduse näituse populaarsust, mil iga päev tuli Heinol vastu võtta viis ekskursiooni, pole ükski hilisematest näitustest küll saavutanud, kuid suurt uurija- ja eneseteostusrõõmu on kõik näitused pakkunud kuhjaga. Neist ühte eraldi esile tõsta pole Heinol tahtmist, kõik on olnud uued ja huvitavad.

Lisaks õpetajasoonele, mis hoidis teda oma põhitöö kõrval kolmkümmend aastat (1968–1988) igal nädalavahetusel tööl Tartu Riikliku Ülikooli ettevalmistuskursustel, on Heinos ka uutele avastustele avatud visa uurijat. Kirjutades artiklit Richard Antikust või pidades ettekannet Liis Rauast, kogub ta materjali mitme uurimuse jagu, soovides olla täpne, kõikearvestav ja objektiivne. Kui kõrvutada teda Arhiivraamatukogu elavate legendidega, kellest Oskar Kallas oli maksimalistist koguja ja uurija ja Richard Antik süsteemne korraldaja ja uurija, siis Heinos on kindlasti rohkem Oskar Kallast. Ta tahab, et Arhiivraamatuko-

gus oleks kõik olemas, ei raatsi ka väga mitmes eksemplaris olevaid raamatuid ja ajalehti ära anda. Süsteemsusega on ta aga lihtsalt harjunud ja ütleb täna, täis veendumust, et “süsteem peab olema”.

Heino kiidab eestiaegset tarkust, mis paigutas ühe katuse alla rahvusraamatukoguks loodud Arhiivraamatukogu, rahvaluule arhiivi ja kultuuri alustekste ning kirjavahetusi koondava kultuuriloolise arhiivi. Just nende kolme suure ja rahvuslikule eneseteadvusele olulise arhiivi koostööst on sündinud aastakümneid ja loodetavasti sünnib ka edaspidi rahvustrükise kogumiseks ja säilitamiseks parim tulemus, on Heino kindel ja lisab ka näite: kui kultuuriloolisesse arhiivi toodavas personaalarhiivis on ka raamatuid, jäävad käsikirjad arhiivi ja raamatud koondatakse raamatukokku. Mõistlikkus ja otstarbekus määravad jaotuse põhimõtte ja uurija leiab enda jaoks kõik vajaliku kõige kiiremini kätte. Lugeja ja uurija teenindamise kiirust ja täielikkust peab Heino väga oluliseks, kusjuures täielikkuse all peab ta silmas raamatukogutöötaja oskust uurijat suunata ja abistada. Ise on ta selles töös esmaklassiline, vahel tekib pigem kahtlus, kas ta uurijale otsimisteed liialt kergeks ei tee.

“Minu töö on minu huvi,” ütleb Heino Räim ja on õnnelik, et ta on töötanud just raamatukogus, kus on kõige täielikum vanema eesti trükise kogu, et ta töö on teda harinud ja samas ka hoidnud. Ta on rahul ka sellega, et on oma elus suutnud vältida sattumist ebakompetentsuse tasandile, et ta pole pidanud kedagi juhtima ja et elu on ta ümber hoidnud häid inimesi.

“Heino Räim tähendab minu jaoks stabiilsust ja kindlust,” kinnitab pikemalt mõtlemata aastakümneid Heinoga koos töötanud Sirje Olesk. Seda kinnitavad Kirjandusmuuseumis ka kõik teised, nii noored kui ka vanad. Sest Heino Räim pole mitte ainult raamatukogu, vaid terve Kirjandusmuuseumi üks alustalasi, ühendades oma rõõmsal ja kindlal moel eilset ja tänast päeva. Ta pole mitte ainult hea raamatukoguhoidja, vaid ka hea ja mõistev, alati sõbralik ja lahke kaaslane ning kindlasti meie kõige parem jõuluvana.

MARE EKTERMANN

“Ma olen tõesti klassikaline näide ses mõttes, et juba lapsepõlves teadsin, et minust saab raamatukoguhoidja. Läänemaal Silla koolis õppides, kus kord nädalas avati Kullamaa külaraamatukogu raamatukapp, arvasin tõemeeli, et raamatukoguhoidja kõige tähtsam töö on oma varandust, s.t. raamatuid näitustel tutvustada [. . .],” on Mare Ektermann vastanud Maire Liivametsa küsimusele “Kuidas siis juhtus, et Teist sai raamatukoguhoidja kogu eluks?” (ajakiri *Raamatukogu* 2000/6, lk. 17).

Mare Ektermann asuski pärast keskkooli lõpetamist 1969. aastal tööle Haapsalu Lasteraamatukogu lugemissaali juhatajana. Koolivaheaegadel oli ta juba varem asendajana selles ametis kätt proovinud. Algas Mare ligi 33 aastat väldanud raamatukoguhoidja karjäär ja kes teab. . . . Eelpool nimetatud M. Liivametsa usutluses ütleb ta igatahes muuhulgas: “Mu unistuseks, kui aus olla, on jõuda oma raamatukoguni. Nii kummaline kui ka ei tundu, tahaksin töötada külaraamatukoguhoidjana, tunda rahulolu inimestega suhtlemisest ja raamaturikkusest”.

Pooled Mare Ektermanni üle kolmekümnest raamatukogu-aastast on seotud olnud lasteteenindusega: lasteraamatukogu lugemissaalitöötajast sai Lääne maakonna lastetöö metoodik, metoodikust Haapsalu Keskraamatukogu lasteosakonna juhataja. Mare ergas vaim, suurepäraseid ideed ning juhtimisoskused viisid ta aastatel 1981–1984 toonase Eesti Riikliku Laste- ja Noorteraamatukogu metoodika- ja teadusosakonna juhatajaks. Töö kõrvalt lõpetas Mare 1977. aastal Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse erialal.

1985. aastal tuleb Mare Ektermann tagasi Läänemaa Keskraamatukogusse direktori ametikohale. Esmatutvused väliseesti kirjandusega, raamatuannetused ning kohtumised Läänemaalt pärit kirjarahvaga said paljuski teoks just tänu raamatukogu direktori säravale isiksusele.

1994. aastal otsustab Mare pearaamatukoguhoidja ameti kasuks tänases Lääne Maakonna Keskraamatukogus. Uuendusprotsesside kõrval on Läänemaa raamatukogudes tänu Marele võrdselt tähtsal kohal olnud ka kodulootöö ning komplekteerimisprobleemid.

Hinnatav on Mare osalemine koguteose *Läänemaa* kahe esimese vihiku toimetuskolleegiumis, Kultuurkapitali Läänemaa ekspertgrupi töös ning panus keskraamatukogu töötajate usaldusisikuna.

Soovist kuuluda Eestimaa raamatukogutöötajate aktiivsemasse perre oli Mare Ektermann Läänemaal üks esimesi, kes astus 1988. aastal taastegutsema hakanud Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingusse.

Mare on alati olnud loominguline ning avaldab julgelt oma mõtteid ja arvamusi. Need omadused said määravaks ka tema valimisel ERÜ juhatusse liikmeks aastateks 1998–2002.

ERÜ rahvaraamatukogude komplekteerimispoliitika tööühma moodustamisega 1999. aasta veebruaris sai Mare selle etteotsa. Aktiivse tööühma tuumikuga korraldati üheskoos mitmeid töökoosolekuid ja komplekteerimisalaseid nõupidamisi keskraamatukogude komplekteerimisosakonna juhatajatele, määrati kindlaks töösuunad ja tutvustati järjepidevalt töögruppide tegevust ning töötulemusi raamatukoguhoidjate seminarlaagrites ja teabepäevadel; tõstatati raamatukogude komplekteerimisprobleeme ja rahastamisega seonduvaid küsimusi ajakirjanduses ning koostati samasisulisi märgukirju EV Kultuuriministriule ja EV Valitsusele; kohtuti Riigikogu liikmete ja kultuuriministriga; märgukirja ebarahuldavate trükiandmete esitamise kohta raamatutes sai ka Eesti Kirjastajate Liit. Valmis “Soovitusi rahvaraamatukogude kujundamiseks”; koostati mitmeid kirjanduse valiknimestikke, mida maaraamatukogud said oma kogude täiendamisel ja järelkomplekteerimisel kasutada ning valmistati ette järjekordne teabekirjanduse leidumuse küsitlus.

Ka täna, mil Mare Ektermann on tööühma juhatamise aastast 2002 üle andnud Võrumaa Keskraamatukogu pearaamatukoguhoidjale Ere Raagile, tegutseb tööühm initsiatiivikalt ning Mare nõuanded ja soovitused on endiselt hinnatud.

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu teenetepremia statuut ütleb: “Teenetepremiale võib esitada isikuid pikaajalise, viljaka ja silmapaistva tegevuse eest raamatukogunduses”. Mare Ektermann on tõeliselt väärikas raamatukoguhoidja seda tiitlit kandma!

Endised kolleegid usuvad, et Mare kutseoskused ning töötatud aastad raamatukogus toetavad teda ka tema praeguses ametis Lääne Maa-arhiivis.

Endised kolleegid

Lääne Maakonna Keskraamatukogust

Linda Sarapuu

EVI MURDLA

“Pikki aastaid oli ilusa ja tuntud paadimehelegendi kõrval Viljandis liikvel teine nukravõitu lugu raamatukogust, mis kunagi valmis ei saa.” Nii ütles meie uue raamatukogu nurgakivi panekul (9. mai 2002) maavanem Helir-Valdor Seeder.

Seljataha oli jäänud üle kümne aasta, mis olid raamatukogurahvale täis asjatuid lootusi ja pettumusi. Pidevad ümbermõttelised, pikad arutelud ja risti vastukäivad seisukohad hoone erinevate pakutud asukohtade ümber olid närvesöövad ja tekitasid abituse tunde. Viljandi endise politseimaja puhul oli juba tehtud projektiki, sisekujundus peaaegu detailideni läbi mõeldud. Varsti puhusid jälle uued tuuled ja lootustele järgnes pettumine. Eriti valuline oli see aeg Evi jaoks, sest on ju asutuse juht see, kes vastutab ja kellelt oodatakse positiivset lahendust.

Tagantjärele mõeldes võib rõõmu tunda, et ükski eelmistest variantidest läbi ei läinud, vastasel juhul poleks meil ju olnud seda maja, mis on praegu.

Nüüd on Viljandis kaasaegne ja esinduslik raamatukogu, mis täiendab linna peatänaval asuvaid teisi kultuuriasutusi — kultuurikolledžit ja kultuurimaja.

Uue maja avamisel küsiti Evilt, kas ta on rahul ja õnnelik, et lõpuks ometi kauaoodatud maja valmis on. Evi vastas üsna kurva häälega, et ei oskagi öelda, kas ta on õnnelik, sest kõik tundub olevat halvasti ja palju tuleb veel ära teha. Tegelikult on maja suurepärane — avar, valge, ehitatud perspektiivitundega. Ja mis eriti oluline — ka sisekujundus kõikide oma võimustega on selline nagu soovisime meie ja soovis ka Evi ise. Evi ei olnud selle küsimuse esitamise ajal veel suutnud vabaneda meeletult suurest närvipingest, mis kestis maja avamise hetkeni. Lisades magamata öötunnid, tagasihoitud pisarad vaidlustes sooviga saavutada parim tulemus, siis oli tal ikka veel tunne, et midagi on halvasti ja midagi tuleb ümber teha. Usun, et keegi meist ei väidaks vastupidist sellele, et Evi oli kogu hingejõuga

asja juures — tegemist oli ju meie oma majaga, kus kõik pidi olema tehtud korralikult ja täpselt, igas olukorras tuli leida parim lahendus. Loomulikult oli igaühel võimalus mõelda, oma ideid pakkuda, kaasa rääkida, arvamust avaldada. Ei saa salata, et vaidlustega kaasnes mõnikord ka vastastikusi teravusi ja solvumisi, samas ei puudunud täielikult ka huumori- ja naljaraasukesed. Lõplikud läbirääkimised ja lahenduste otsimised kõrgemate ametivõimudega jäid aga Evi kanda. Kaasarääkimisel sisekujunduse ja sisulise orientatsiooni asjus saime õnneks üsna vabad käed, seda raskem oli vastutuse koorem nii Evil kui ka kogu kollektiivil.

Usun, et saavutatud tulemus korvab kõik eelnevad mured ja raskused. Halb ununeb, sõelale jääb kõik see, mis heameelt valmistab.

Nüüdseks on rõõm ja rahulolu uue majaga lõplikult ka Evi teadvusse jõudnud. Kui meenutada Evi artiklit “Viljandisse kultuurikeskus?!” (*Sakala*, 1990, 19. apr.), kus ta unistab ilusast ja kaasaegsest raamatukogust kodulinna, siis nüüd ongi need soovid peaaegu saajaprotsendiliselt täitunud. Mis võib veel suuremat rahulolu pakkuda, kui hinges kauakantud unistuste ja soovide täideminek? Tore, Evi, et Su unistused ei jäänud viljatuks, — võttis aega mis võttis!

Kõik uued tuuled, mis puhuvad ja meie tegevusele positiivselt mõjuksid, püüab Evi tavaliselt kinni. Koos töökaaslastega on raamatukogus lugejatele loodud kõik kaasaegsed võimalused. Kõik need aastad valdas Evit kinnisidee, et uues majas peab olema hea ja mugav ka oma töötajatel. Selle eest, et töökabinetid ja söögituba on liiga suured, saun ja terviseruum aga täielik luksus meiesugustele kontoriinimestele, on Evi pidanud taluma mürgiseid sõnavõtte ajaleheveergudel ja teravaid repliike mõningate ärimeeste suust.

Heaperemeheliku ja hoolitseva suhtumise eest kollektiivi asjadesse peaks Evit eeskujuks seadma, aga mitte sarjama. Arusaamine sellest, et inimesele orienteeritud töökeskkond motiveerib tulemuslikult töötama, on just see, mille eest tuleks anda Evile maksimumpunktid. Vastuseisule vaatamata jäi ta kangekaelselt oma taotlustele kindlaks.

LINDA SARAPUU

131

Juba pool aastat oleme uutes ruumides töötanud ja iga päevaga mõistame üha enam, kui võrd rahul on siin lugejad ja kui hea on meil endil. Muidugi on kasutamata võimalusi ja palju saab veel ära teha. Töö ei saa kunagi otsa, aga selle eest, mis senini tehtud, väärivad Evi Murdla tänu ja tunnustust. ERÜ aasta-preemia tuli päris kindlasti õigele inimesele. Evi ütleb selle kohta, et ega tema üksinda ei rabelenud. Ja tal ongi õigus, sest kogu kollektiiv oli jõu ja hingega asja juures. Ilmselt ei saa me kunagi täpselt teada, kuidas kurnav see periood siiski Evi jaoks oli. On ta ju küllalt kinnine, et enda sees toimuvat välja tuua.

Tahaks loota, et Evi kulutatud närvirakud ja tervis saavad uut elujõudu kätte jõudnud kevadest ja lähenevast suvest. Kindlasti aitavad sellele kaasa tema mõnus kodu linnalähedases Viiratsi asulas ja nokitsemine koduaias. Evi armastab ju väga lilli ja lilled tedagi.

JUUBELID

Mare Lott

ÜHEST IMELISEST INIMESEST

Evi Rannap 70

Inimlik, mõistev, tasakaalukas, heasoovlik, sõbralik, abivalmis, vastutulelik, usaldusväärne, arukas, loogiline, oskab head nõu anda, tähelepanelik, märkab teiste inimeste muresid, leidlik, leiab alati lahendusi, sündinud juht, üks paremaid süsteemanalüütikuid (kolleegid); väga loogiline, järjekindel, parim õppejõud (üliõpilased). . .

Need on vaid üksikud nopped Evi Rannapi ühiskondlikust olemisest, jättes kõrvale perekondliku poole, millest võiks kirjutada ka luulevormis.

Ja nüüd mõnest eelpool toodud võtmesõnast pisut pikemalt.

Abivalmis, tähelepanelik, mõistev. . .

Loengud on lõppenud. Õppejõud istuvad kateedris, arutavad midagi, joovad kohvi. Arutelu on äge. Kõik räägivad korraga, vehitakse kätega. . .

Koputus. Kõnelus katkeb. Pilgud pöörduvad ukse poole.

Siseneb tudeng, paberid näpus. Taipab, et aeg pole sobiv, seisatab kõhklevalt. Kõnelejad on ilmselgelt häiritud. Jutt jäi pooleli, nad tahaksid jätkata. Siseneja on segaduses. Aga ainult hetkeks. Juba on Evi püsti tõusnud, paari kiire sammuga üliõpilaseni jõudnud, järgneb lühike sõbralik vestlus ja üliõpilane lahkub tänades.

Pisiasi? Seda küll, aga kui see kordub kümneid, võib-olla sadu kordi ja esimesena reageerib alati keegi üks ja seesama? Ning iga üliõpilane, ka kõige arglikum esimese kursuse nipsnina tunnetab end seejärel isiksusena, kes on piisavalt oluline, kelle-

le osutatakse tähelepanu, kelle probleeme aidatakse lahendada just seal — erialakateedris. Polegi nii vähe, eks?

Tasakaalukas, heasoovlik, tark, lihtsalt meeldiv ja asjalik inimene. . .

Tarkuse ja loogilise mõtlemise kõrval on Evi mitmekülgse isiksuse üks tugevamaid külgi kahtlemata tasakaalukus ja tolerants, soov teisi inimesi mõista ja toetada. Just nende omaduste tõttu oli ta kõikvõimalike Tallinna Pedagoogikaülikooli tegevust reguleerivate komisjonide püsiliige (üks viimastest, nagu mäletan, oli arenduskomisjon). Nii on suur osa Evi elutööst seotud ülikooli kui terviku arenguga, kuigi *curriculum vitae* seda ei peegelda. Matemaatikuna on tal korrastatud mõtlemine, analüütikuna suudab ta mõista asjade olemust ning süstemaatikuna andmeid sünteesida ning teha neist kaalukaid järeldusi. Kui kõrvuti koosolekutel istusime ja asi pärast jutuks tuli, hämmastas mind alati Evi oskus õige iva üles leida. Tema analüüs oli alati minu omast pädevam. Ja üldse, ta on alati lausa masendavalt tulemuslik. Tema juhtimise all saavutas kateeder märkimisväärset edu, ta on teinud palju ülikooli arenguks ja ka ERÜ tegutses tema juhtimisel rõõmsameelselt ja edukalt. Küllap see kõik on nõudnud pingutusi, kuid energia on alati olnud suunatud tegutsemisele, mitte vile ja auru produtseerimisele.

Leidlik, leiab alati lahendusi. . .

Siinkohal peaks rääkima õpetamisest, õigemini õppeplaanidest, mis tulid Moskvast ja olid täiesti ühesugused nii Eestis, Armeenias, Usbekistanis kui ükskõik missuguses tollaegse Nõukogude riigi piirkonnas. Ettekirjutused olid piasjadeni täpsed: 360 tundi oli näiteks ette nähtud meditsiinile. Miks? Noh, et kui USA tungib meile kallale. . . Oli, jah, selline stsenaarium. 100 tundi õpetati ühiskondlik-poliitilise kirjanduse bibliograafiat. Ma ei imestaks, kui tollased tudengid sellest praeguseni hirmuunenägusid näeksid. Aga nn. rahvuslikele distsipliinidele oli ette nähtud 80 tundi. Selle sisse pidid ära mahtuma Eesti ajalugu, kirjanduslugu, kultuuri- ja raamatulugu. Kõrvalekaldumisi ei sallitud, meid kontrolliti rangelt. Ettekirjutustest kõrvalehii-

limiseks oli Evi juhtimisel välja töötatud peen taktika, oma eesti asjadest räägiti võõraste nimede all. Ja õpetati ikka. 1970. aastate teise poole venestuslaines lisandus uus nõue — osa erialaõpetusest toimugu vene keeles! Mis teha? Ja jälle päästis meid Evi nutikus. Just temal tekkis idee kasutada protsentide arvestamisel õppepraktikat, mis tol ajal toimus osalt väljaspool Eestit — Moskva, Leningradi, Vilniuse ja Riia raamatukogudes. Eksponeerisime seda kui vene keele praktiseerimist õppeprotsessis ja kogusime teistega võrreldes loorbereid. Nii sai väljasõidupraktikast meie lahingulipp, millega iga kord innukalt vehkisime kui venekeelne õpe või rahvaste sõprus päevakorda tõusid.

Uuendusmeelne, tunnetab tulevikku. . .

Aastatel 1993–1995 oli Evi Kultuuriministeeriumi raamatukogutöötajate koolitusnõukogu esimees. Oli muutuste aeg, aga muutused on saatnud meid seniajani. Tookord me veel ei aimanud, kui võimas ja välkkiire tehnoloogiliste uuenduste hiidlaine on tulekul. Kui aimused olidki, siis ehk nendel, kes suhtlesid teiste, eeskätt Skandinaaviamaadega.

Ühel järjekordsel koolitusnõukogu koosolekul pörkusid kaks mõtteviisi: alalhoidlik ja uuendusmeelne. Ja otse loomulikult oli arutlusobjektiks raamatukogutöötajate koolitusprogramm. Alalhoidlikud leidsid, et õpetus on liiga teoreetiline ega sisalda praktiliseks raamatukogutööks vajalikke oskusi. Et nn. klassikaline raamatukogundus on tõrjutud või sootuks välja suretatud ja kogu õpetus valele poole viltu. Viljandi esindajad olid koguni nii ära pahandatud, et ähvardasid suhted katkestada ja minna Tartusse Peeter Oleski juurde raamatuteadust õppima. Järgnevat arengut silmas pidades tuleb hinnata koolitusnõukogu tasakaa-lukust. Õppeplaane oluliselt ei muudetud ja uuenev raamatukogundus sai tulevaste lõpetajate näol töötajaid, kes olid saanud tehnoloogilise revolutsiooniga toimetulekuks parima võimaliku ettevalmistuse. Evi suutis veenda, et “uue” ja “vana” vahel pole tegelikult vastuolu. Et protsesside põhiolemus ei muutu, muutuivad vahendid.

Õpetus peab olema ajast ees. Aga edumaa ei tohi olla liiga suur. Muidu võib juhtuda nagu vanas mõistuloos, kus kindral mõõka viibutades muudkui edasi marsib, väed aga teekäänaku tagant enam kätte ei paista.

Positiivne eeskuju. . .

Vastupidiselt tuntud kõnekäänule — “tee minu sõnade, mitte tegude järgi” — on Evi alati tegijate hulgas. Nii on see olnud eriala lõpututel eksirännakutel Lembitu tänavalt Laiale tänavale, sealt Mustamäe meditsiinikooli ja taas tagasi Laiale tänavale kuni saabumiseni Tootatud Maale, s.t. ülikooli peamajja. Rännuaastatel pidi kateedri elavjõud kvalifitseeruma kord pakikandjaks, siis jälle koristajaks, tolmutühkijaks, aknapesijaks või pakkijaks. Kõike tuli teha. Evi juhtis kolimisoperatsioone alati otse lahinguväljal. Ei kartnud tolmu ega Meditsiinikooli karmi direktorit, kes lubas kooli ruumides liikuda vaid sussides. Kujutlege sadade susside sahinat ja sussikandjatest õppejõude! Õppetöö korraldamine nõudis raudset närvi, diplomaativõimeid ja meelekindlust, näiteks kui meessoost külalisprofessor susside puudumise pärast ükselt tagasi saadeti.

Neil karmidel aegadel avasid raamatukogud meile oma hoidlad (varade ladustamiseks) ja lugemissaalid, et õppetööd korraldada. Päris mõistuspärane selline suuremeelsus ei ole, arvestades, kui tülikad me olime. Kahtlustan nõidust. Evi päritolu pole lõplikult selge. Räägitakse, ta põlvnevat koguni liivlastest. Need on teadagi nõiad.

Matemaatiline mõtlemine. . .

Mis see õieti on? Evi arvates tähendab matemaatiline mõtlemine selget, loogilist ja üldistusvõimelist mõtlemisviisi. Nii on ta ise öelnud ja lisanud, et tema meelest pole see õpitav, see kas on inimesel olemas või ei ole. Aga kui on, siis annab head eeldused töötamiseks juhina.

Sündinud juht. . .

Evi on suurepärase juht — ükskõik, kas ta juhib kateedrit, instituuti, kevadisi korrastustöid või raamatukoguhoidjate ühingut.

Ta mõtleb selgelt ja loogiliselt, aga ta ei eelda, et kõik teised teevad seda samuti. Nõnda on ta alati nõus ära kuulama, selgitama, põhjendama ja veenma. Ta ei ole autoritaarne. Küll aga järjekindel. Tema juhtimisel on töötada hea ja kindel, sest sihid on selged, eesmärgid arusaadavad ja strateegia üle on alati võimalik aru pidada.

Parim õppejõud. . .

Selline on üliõpilaste hinnang läbi aegade. Kuigi Evi õpetatavad ained on alati nõudnud keskendumist ja mõttepinget, on üliõpilased nendega hästi toime tulnud. Esituse lihtsus ja selgus, formuleeringute täpsus ja esitaja enda kompetentsus on taganud suurepärase tulemuse.

Evi on hea nõuandja kõigile, kes tahavad erialal midagi enamat korda saata. Tema juhendamisel on kaitstud mitu magistritööd. Noored usaldavad teda. Kui kogunesime ülikooli aulasse Evi sünnipäevaga seotud seminarile, oli kuulajaskonna hulgas arvukalt tema õpilasi. Arvan, et see on kõrgeim võimalik hinnang õppejõu tööle.

Lõpetuseks midagi isiklikku. . .

Evi on harmooniline inimene. Ta armastab muusikat, käib kontsertidel ja saab sellest jõudu. Mõistagi on ta võimekas pereema ja lastelastele suurepärane vanaema, samuti võrratu majapidaja — tal on kõik ratsionaalselt läbi mõeldud, ka kodus elus. Teab palju taimedest, armastab aiatööd, linde ja loomi. Neil on alati koerad. Ja neil on ilus kodu, kus kõik ennast hästi tunnevad.

Evi ei ole mingi kitsalt orienteeritud teadlasetüüp, vaid väga inimlik inimene. Ja tal on rohelised sõrmed — kõik, mida ta puudutab, puhkeb õitsele.

Kui temaga hiljuti eluasjadest rääkisime, jäi ta korraks mõttesse ja ütles: “Kõige tähtsam on siiski perekond!”

Elu on kas keeruline või hoopis väga lihtne. . .

Curriculum vitae

Sündinud Harjumaal 27.12.1932

TPedI matemaatika erialal, mille lõpetas matemaatikaõpetajana

1956–1960 matemaatikaõpetaja Tallinna 16. Keskkoolis

1960–1973 osakonnajuhataja ja teadusala asedirektor Eesti Infoinsituudis

1964–1968 kaugõppe aspirantuur TRÜ informaatika erialal

1973 tehnikakandidaadi kraad NSVL TA Üleliidulises Teadus- ja Tehnikainformatsiooni Instituudis

1973–1984 TPedI raamatukogunduse ja bibliograafia kateedri juhataja

1978 dotsent

1993–1997 infoteaduse õppetooli professor

1. juulist 1997 emeriitprofessor

1984–1988 ENSV Kultuuriministeeriumi Riikliku Raamatukogukomisjoni liige

1988–1992 ERÜ esimees, seejärel aseesimees, 1995 ühingu auliige

1988–1992 Eesti Rahvusraamatukogu Nõukogu liige

1990–1992 Eesti Informaaticanõukogu liige

1993–1995 EV Kultuuri ja Haridusministeeriumi raamatukoguhoidjate koolitusnõukogu esimees

Õie Tammissaar

ENE RUDER 60

Ene (s. Liias) Ruder sündis 9. augustil 1942. aastal Tartumaal, Luunja vallas. Ene õppis raamatukogundust Viljandi Kultuurikoolis ja selle lõpetamise järel asus kõrgharidust omandama Tartu Riiklikus Ülikoolis. Ajaloo keerdkäikude tõttu aga lõpetas 1969. a. hoopis E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse ja bibliograafia eriala, saades raamatukoguhoidja-bibliograafi diplomi. Õpingukaaslased tunnevad teda kui sõbralikku seltsilist ja väga head perenaist, kel on lahtist kätt iga töö peale.

Oma raamatukoguhoidja ametiteed alustas Ene 1964. a. 1. augustil, kui ta pärast kooli lõpetamist suunati Valga Rajooniraamatukogu juhatajaks. Valgaga jäi Ene seotuks väga pikaks ajaks, tervelt 34 aastaks, töötades laenutusosakonnas ja infotööl ning korraldades maakogude koolitust ja koduloouurimist. Valgamaa raamatukoguhoidjad meenutavad Enet abivalmis ja kindlakäelise juhendajana.

O. Lutsu nim. Tartu Linna Keskraamatukogus töötab Ene alates 17. augustist 1998. a. Esialgu võeti ta tööle katseajaga tehnikakirjanduse osakonda. Üsna pea aga selgus tema põhjalikum huvi kogude vastu, nii saigi põhitööks kogude osakonna loomine. Ene korraldada on vahetuskogu töö ja järelevalve osakondadest kustutatava üle. Ta on olnud aktiivne raamatumüüki korraldaja, küllap on see ajendatud soovist pikendada raamatu eluiga, andes raamatule võimaluse enne paberihunti minekut veelkord kellelegi kasulik olla. Ene korraldada on ka vanema eestikeelse raamatu ja Tartus trükitud raamatu kogu, nende raamatute kokkuotsimine, säilitamine, tutvustamine. Ene tunneb raamatu väärtust.

On väidetud, et kes teeb palju, see ka jõuab palju — ja Ene jõuab. Ta ei oska istuda käed rüpes ja oodata, tema ei otsi tööd, töö leiab teda.

ERÜ taasloomisest saadik on Ene olnud ühingu aktiivne liige, ta on andnud oma hinge ja energia raamatule ja raamatukoguhoidjale. 2000. a. sügisel valiti Ene ERÜ Tartumaa Kogu esinaiseks. Seda juhirolli jaksas ta kanda tervelt kolm aastat. Usun, et nende aastatega sai ta teatud ja tuntuks igale ühingu liikmele, hoolimata sellest, et Tartumaa Kogu on suurim oma liikmeskonnalt (150). Sinna kuulub raamatukoguhoidjaid ja muuseumitöötajaid küla-, kooli-, rahva- ja teadusraamatukogudest ning erinevaist muuseumidest.

Nende aastate tegemistest võib välja tuua mitu suunda. Ene jätkas Tartumaa Kogu põhimõtet, et teeme endale selgeks üksteise tööd. Külastasime nii suuri kui ka väikesi raamatukogusid, tutvusime nende töötingimuste ja oludega. Samasse ritta mahuvad ka erinevate kultuuriasutuste külastused, olgu need siis Tampere Maja või Tartu Linnamuuseum. Küllap on üsna oluline tunda sõpra ja mõttekaaslast, tema tööd.

Kunagi ei saa pidada ennast nii targaks, et poleks enam midagi õppida. Ene on soosinud ja julgustanud kolleege avastama elu ja inimesi enda ümber. Sellesse valdkonda kuulub ka hulk üldharivaid loenguid ja kohtumisi erinevate elualade esindajatega. Oma teadmisi jagasid prof. Kalle Kasemaa — heebrea kirjandusest, doktor Viive Ilves — lõhna-, vee- ja saunateraapiast, Mare Kalda — aarete otsimisest ja rahaaukude leidmisest, ja paljud teisedki. Ka raamatukogunduses toimub palju huvitavat, kõik ei jõua igale poole, siingi aitab kolleegi ülevaade või tutvustus toimunud üritusest ja sündmusest. Üks ühingu ühistegevuse suundi oligi saada teada, kus käidud ja mida nähtud, olgu need siis IFLA aastakoosolekud või Balti raamatukoguhoidjate kongress. Huvitavad olid erialased vestlusringid — “Muutused ja perspektiivid raamatukogus”, “Miks ma olen jäänud raamatukokku tööle”, “Enesekehtestamine”.

Enele on iseloomulik ettevõtmine teemal “Raamat lastekodunoortele”, kus tema eestvõttel koguti ja annetati lastekodust pärit noortele ning ka lastekodudele hulk uuemaid ja vanemaid raamatuid. Ikka põhimõttel, et raamat igasse kodusse! Küllap on Ene oma kodust kaasa saanud teadmise ja arusaama, et raamat pole ainult asi. Raamatul on oma elu ja saatus ning teatud

võimalus ka oma lugeja elu ja saatust mõjutada ja kujundada. Sellele algatusele pani õla alla ka Hansapanga Tartu kontor, kelle raha eest osteti 20 eksemplari raamatut *Õige käitumine. Näpunäiteid igaks elujuhtumiks*.

Tartumaa Kogu ettevõtmiste lahutamatuks osaks neil aastail on olnud ekskursioonid ja teatrikülastused. Ring on tehtud pea-aegu tervele Eestile — kultuuri- ja huvireisid Saaremaale ja Vilsandile, Hiiumaale, Haapsallu ja Taeblasse, Võru- ja Põlvamaale. Traditsiooniks on saanud ühissõit ERÜ aastakoosolekutele Tallinna koos pealinna teatrite külastusega.

Ene oli tubli rahade küsija ja projektide kirjutaja. Lahketeks reageerijateks olid Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp, SA Tartu Kultuurkapital. Kõigest sellest on olnud palju abi meile kõigile, sest igakülgset koolitust ja silmaringi avardamist ainult oma palgast kinni maksta ei jõua. Kõigil ettevõtmistel ja üritustel tegutses Ene lahke perenaise ja toimeka korraldajana. Kust on pärit tema vitaalsus ja tegutsemistahe, põhimõte, et mis halvasti, see uuesti? Ebaõnnestumised teda rivist välja ei löö. Küllap on see pärit kodust, lapsepõlvest.

ERÜ Tartumaa Kogu soovib Enele jätkuvat töölusti, rõõmsat meelt, kärmet kätt ja lahket südant ning salasoovide täitumist!

**ÕNNITLEME ERÜ LIIKMEID —
2002. AASTA JUUBILARE**

75. sünnipäev		Asta Põldoja	14.01.42
Valdemar Vilder	08.01.27	Kai Timusk	28.09.42
Ilme Martin	02.07.27	Anne Veinberg	06.12.42
70. sünnipäev		Reet Auksmann	10.10.42
Ivi Tingre	05.01.32	Silvi Rüütel	16.07.42
Niine Rattik	20.02.32	Laine Meos	15.10.42
Ilse Hamburg	21.01.32	50. sünnipäev	
Ly Läll	18.03.32	Sirje Narits	02.03.52
Evi Rannap	27.12.32	Ädu Neemre	26.06.52
60. sünnipäev		Tiina Kull	06.08.52
Helle Liias	09.10.42	Maie Kalmiste	26.03.52
Ene Ojam	05.04.42	Kaie Kliimann	05.08.52
Linda Sarapuu	16.08.42	Ülle Must	23.05.52
Mare Horma	16.01.42	Helle Voore	28.01.52
Saima Andla	08.05.42	Reedi Hansen	27.02.52
Ülle Tõnissoo	01.08.42	Malle Kiis	05.09.52
Helju Tapper	18.04.42	Marina Bojarintseva	29.03.52
Silvi Keridon	08.10.42	Niina Sapežko	06.08.52
Helve Sreiberg	09.11.42	Larissa Petrova	12.10.52
Ene Ruder	09.08.42	Ene Lõõnik	23.04.52
Tiia Puusepp	17.05.42	Tiiu Valm	13.08.52
Elle Amor	14.08.42	Valentina Levitševa	20.10.52
Aasa Sulg	03.09.42	Sirje Lusmägi	26.08.52
Ene Runtel	30.06.42	Evi Märs	09.03.52
Ariadna Potenko	20.05.42	Tamara Lukka	31.07.52
Marje Jokk	10.04.42	Katrin Niklus	05.07.52

IN MEMORIAM

HELMİ MASİNG
17.09.1910–24.04.2002

Kui 1936./1937. õppeaastal ülikooli lõpetamine valitud erialadel paistis lähedal olevat, tuli otsustada, kas taotleka õpetajakutse, mida oli võimalik sooritada ülikooli juures, või leida mõni teine tööala.

Seoses järelaitamistundide andmisega õpilastele eesti, saksa ja inglise keeles oli kadunud huvi pedagoogiameti vastu ja

nii otsustasin omandada raamatukogunduse eriala. Tõuke selleks andis ka üks kaasvõitleja Eesti Naisüliõpilaste Seltsist, kes oli ülikoolis olles võtnud osa F. Puksoo korraldatud raamatukogunduse ja bibliograafia õppusest ning saanud töökoha Tallinna Keskraamatukogusse. Ta tutvustas mulle ka lähemalt raamatukogutööd. Nii kujunes viimane õppeaasta lõpueksamite tegemiseks inglise ja saksa filoloogia alal, kuid sellele lisaks asusin kuulama F. Puksoo loenguid raamatukogunduse ja bibliograafia alal ning osa võtma nõutavatest praktilistest töödest. [...]

Mälestust mööda kuulasin kõik vajalikud loengud, sooritasin kohustuslikud praktilised tööd ja koostasın proseminari töö. Ei oska vastata küsimusele: miks ma ei sooritanud eksameid?

Meenub, et seminari lõppedes oli mul sügavalt meelde jääv vestlus Friedrich Puksooga. Ta oli huvitatud minu edaspidisest tööst. Kuna mul oli juba mitmeid kurbi kogemusi ja raskusi olnud mingi kindlama töökoha leidmisel, siis olin kaunis pessimistlikult häälestatud tuleviku suhtes. Minule täiesti ootamatult lahendas selle küsimuse F. Puksoo. Ta kirjutas sealsamas mulle soovituskirja edasiandmiseks Tallinnas Riigiraamatukogu direktorile G. Ney'le. F. Puksool oli teada, et 1. aprillil 1938. a. suurendatakse koosseisu. See soovituskiri määras minu edasise elu- ja töökäigu. Tema soovituslega asusin 22. sept. 1937 tööle Riigiraamatukogusse (kuni 1. apr. 1938 küll palgata praktikan-dina).

Sügava tänutundega meenutan oma õpetajat raamatukogunduse ja bibliograafia alal, kes suunas mind tööalale, mis vastas minu huvidele ja võimetele ja mis jäi minu põhiliseks elutööks.

Imbi Vesmes, Evi Rannap

MARI KALVIK
9.09.1937–29.12.2002

Jäädavalt on meie hulgast lahkunud bibliograaf ja raamatuloolane dotsent Mari Kalvik. Ta töötas raamatukogunduse ja bibliograafia õppejõuna Tallinna Pedagoogikaülikoolis alates selle eriala kateedri loomisest 1966. aastal (tollases Tallinna Pedagoogilises Instituudis). Kateedrisse tuli Mari Kalvik Tallinna Polütehnilise Instituudi Raamatukogust. Teda oli erialasele tööle saatnud Tartu Riikliku Ülikooli Ajaloo-keeleteaduskond 1960. aastal raamatukoguhoidjate teise ja ühtlasi viimase statsionaarse lennu lõpetanuna. Diplomitöö teemal “Eesti Kirjanduse Selts” pani aluse tema hilisema uurimistöö teemale. Kuus aastat tööd Tallinna Polütehnilise Instituudi (praeguse Tallinna Tehnikaülikooli) Raamatukogus kinnitasid, et valitud eriala oli Mari Kalvikule omane, loomerõõmu ja huvi pakkuv.

Õppejõuna tuli tal õppida õpetamist. Algas järjekindel töö enesega. Omandatud praktilistele kogemustele oli vaja süvendavat lisa eriala teoreetilistest probleemidest ja pedagoogikast. Õpetada tuli mitut erialaainet üheaegselt, mis kateedri vajadustest sõltuvalt õppeaastate jooksul muutusid. Paljude aastate jooksul luges ta bibliograafia üld- ja erikursusi. Tehnikakirjanduse bibliograafia ja erilaadid olid õppeained, mille kohta avaldas ta ka õppematerjale ja metoodilisi juhendeid. Kateedri peametoodikuna korraldas ta üliõpilaste praktikat raamatukogudes ja infotalitustes.

Suure õppetöö koormuse kõrval tegeles ta visalt ja sihikindlalt teadustööga, mille tulemusena sooritas kandidaadieksamid ja astus Leningradi Kultuuriinstituudi kaugõppe aspirantuuri. Pingelise õppe- ja teadustöö kõrval oli talle tähtis perekond. Tütrel, poja ja abikaasa jaoks jätkus tal alati aega ning hingesoojust.

Tema sihikindlust ja töökust kroonis väitekirja “Eesti Kirjanduse Selts ja tema osa eesti raamatu ja kultuuri arenguloos” edukas kaitsmine. See uurimus pälvis 1985. aasta novembris

raamatukogukuu raames korraldatud vabariiklikul raamatukogunduse ja bibliograafia teadustööde konkursil esikoha. Filoloogiateaduste kandidaadi teaduslik kraad omistati talle samuti 1985. aastal ja dotsendi kutse 1986. aastal. Samal aastal valiti ta dotsendi ametikohale, kus ta töötas kuni 1998. aastani.

Raamatuloolisi uuringuid jätkas ta ka 1990. aastatel, kuuludes raamatu ajaloo uurijate probleemgruppi. Oma töö tulemusi tutvustas ta korduvalt teaduskonverentside ettekannetes ja teadusartiklites.

Mari Kalvik on juhendanud üle saja üliõpilastöö, mille teemad olid seotud tema uurimis- ja õppetöö temaatikaga. Juhendatud tööde hulgas on 50 diplomitööd ja kaks magistritööd, milles on enamasti käsitletud eesti raamatu ajalugu.

Igapäevase kutsetöö kõrval rakendas ta oma teadmisi Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu bibliograafia toimkonnas. Ta oli aastaid vabariikliku bibliograafiaväljaannete konkursi žürii esimees. Ka selles töös paistis silma tema põhjalikkus ja nõudlikkus.

Kõik eeltoodu on vaid ühe rikka tööelu piirjooned, mille sisuline pool jääb sootuks avamata ja väärrib põhjalikumat käsitlust. Tema elus olid tähtsad kolm linna: Tartu, Tallinn ja Peterburi. Nendega oli seotud tema kodu, haridus ja töö. Ehkki linnainimene, tegi ta tööd tõelise maainimesena tõsimeelselt ja ausalt. Teda iseloomustasid tema enda öeldud sõnad ühelt vilistlaskokkutulekult: “Tehke tööd hoole ja armastusega, kuid ärge unustage nuusutamast lilli!”.

ARVUSTUSI. TUTVUSTUSI

Õie Tammissaar

KÜMMME AASTAT TAASISESEISVUNUD EESTIS

Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis 1991–2001: artiklite kogumik = Libraries and librarianship in newly independent Estonia 1991–2001: collection of articles / Eesti Rahvusraamatukogu; koostanud Anu Nuut. Tallinn, 2002. 238 lk.: ill.

2002. aastal nägi trükivalgust artiklite kogumik *Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis* — koostanud Anu Nuut. Artiklite autoriteks on oma ala tõsised tegijad erinevatest raamatukogutüüpidest. Ei mäleta, et lähiajal midagi taolist oleks ilmunud. Kas sellist väljaannet võiks käsitleda tulevikus osana raamatukogude ja raamatukogunduse ajaloost?

Kajastamist on leidnud kõik raamatukogude tüübid, raamatukoguhariduse omandamise võimalused, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu ja ajakirja *Raamatukogu* tegevus. Uue märgina on kogumikus ülevaade Eesti raamatukogude infotehnoloogilisest arengust. Toreda ülevaate värvikatest sündmustest raamatukogude elus annab kümme aasta kronoloogia, kus on nii pildimaterjali kui teksti. Ilus ja ülevaatlik, aga tundub veidi liiga valikuline. Mis oli valiku aluseks, jäi mulle selgusetuks, kuigi eespool on viide ja lahtiseletus. Rahvaraamatukogu inimesena oleksin tahtnud veidigi rohkem näha sündmusi ka rahvaraamatukogudest, kuigi mõistan, et huvitavate sündmuste seast on valikute tegemine alati keeruline.

Tiiu Valmi artiklist “Raamatukogud silmitsi muutatustega” saame teada, milliste probleemide ees raamatukogud nendel aastatel seisid. Tuleb nõustuda autoriga, kes peab nende 10 aasta üheks ellujäämise tagatiseks Rahvaraamatukogu seaduse vastuvõtmist, Rahvusraamatukogu seadust ja kahtlemata

ka Sundeksemplari seadust. Tore, et nende aastate jooksul on õnnestunud olemuslikult säilitada raamatukoguvõrk kui ühtne funktsioneeriv tervik. Raamatukogutüübiti on vähenenud erialaja teadusraamatukogude osa just tootmisasutuste raamatukogude likvideerimise tõttu, rahvaraamatukogude arv on vähenenud ametiühingute raamatukogude kaotamise arvel, kooliraaamatukogude arv on tõusnud. Raamatukogu kui kohaliku infoja kultuuriasutuse roll on tähtsustunud. Kas riik on teadvustanud, mida ta oma raamatukogudelt ootab, mis on raamatukogu roll tänapäeva Eestis? Millist teenust vajab kodanikkond?

Mida sain teada rahvaraamatukogudest? Ilme Sepa artiklist “Rahvaraamatukogud” ilmneb, et raamatukogude rahastamine on põhilistelt proportsioonidelt jäänud samaks, 22% tuludest tuleb riigilt, muu on kohalike omalitsuste kanda. Vähenenud on kulud töjõule, komplekteerimiskulud on jäänud samaks, viimastel aastatel on lisandunud kulud infotehnoloogiale. Nii riik kui ka omavalitsused on kulutanud raha raamatukogu kui tegevuskeskkonna kaasajastamisele. Enamik keskkogusid on renoveeritud või viidud uutesse hoonetesse. Palju on siin kaasa aidanud erastamise reservfondi raha. Vaeslapse rolli on jäänud minu koduraamatukogu — Tartu Linna Keskraamatukogu. Eestis pole vist enam ühtegi nii halbades ruumides tegutsevat keskraamatukogu. Rahvaraamatukogude külastatavus on sagenenud, laenutuste arv tõusnud, ehk tõestab seegi veelkord raamatukogu kui institutsiooni vajalikkust. Tasub meelde jätta, et 2000. aastast alates pole laenutuste statistika enam päris võrreldav, sellest aastast ei loeta kohalkasutust enam statistiliseks laenutuseks. Kogude täiendamine on muutunud keerulisemaks. Nimetusi ilmub palju, raha on vähe ja valik raske. Siiski on praeguseks enam-vähem välja kujunenud tendents, et veidi üle 50% hangitakse ilukirjandust ning muu on teatme- ja populaarteaduslik raamat. Samad proportsioonid on ka laenutuses. Raamat on läinud väga kalliks. 50 kroonist kümnendi algul on saanud 150 krooni kümnendi lõpuks.

Infotehnoloogia märksõnaks rahvaraamatukogudele on INTERNET, mis on sajandi lõpuks jõudnud igasse maanurka,

toonud raamatukogudele kaasa huvitavaid suhtlemisvõimalusi ja raamatukoguhoidjatele lisaõppimise kohustuse.

Mis imelike ülesannete ja oskustega ametimees see raamatukoguhoidja rahvaraamatukogus õieti on? Väidame, et meil ei ole võimalik pakkuda lugeja ootustele vastavat teenust, aga mida ta meilt ootab, kas me seda ikka teame, ehk lihtsalt kujutame ette? Minu teada pole viimastel aastatel küll lugejate ootusi uuritud, aga äkki ma ei ole märganud. MIS SAAB EDASI raamatukogu ja raamatukoguhoidjaga? Kasvanud on erihariduseta raamatukogutöötajate arv. See paneb mõtlema, milline siis peaks olema see raamatukoguhoidja haridus, ehk tõesti piisabki ainult keskharidusest ja arvutinäppimise oskusest? Selliseid arvamused on viimasel ajal üha tihedamini kõlanud.

Aira Lepiku artiklist “Infoprofessionaali koolitusest Tallinna Pedagoogikaülikoolis” saame teada, kuidas muudatused hariduse korralduses ja õppesüsteemides on muutnud õppetööd ka meie erialal. 1990. aastal mindi üle ainepunktide ja kursuste süsteemile. Raamatukoguhoidja-bibliograafi koolitusest on kujunenud infoprofessionaali koolitus. Saame ülevaate diplomi- ja bakalaureuseõppe ning magistri- ja doktoriõppe korraldusest.

Ilmar Vaaro kirjutis “Viljandi Kultuurikolledž raamatukogundusliku haridusruumi täitjana” annab ülevaate, kuidas kultuurikoolist sai rakenduskõrgkool. Rahvaraamatukogude jaoks on Viljandis väga tähtis kool, tuleb ju enamus töötajaid sealt. Tallinna Pedagoogikaülikooli lõpetajaid jõuab rahvaraamatukogudesse harva.

Ester Sõrmuse artikkel “Kooliraamatukogude võrk, selle koordineerimine ja metoodiline juhendamine” annab ülevaate 10 aasta püüdlustest, kuidas portreterida kooliraamatukogu ja määratleda tema kohta Eesti haridus- ja kultuuriruumis. Vaatamata suurele segadusele seadusandluses, saadi kooliraamatukogude kolme põhiülesandega — hankida vajalikud õpikud ja õppematerjalid, õppeprotsessi toetav kirjandus ja õppekavas ettenähtud lugemisharjumuste kujundamiseks vajalik laste- ja noorsookirjandus — hakkama. Veidi üllatav oli lugeda, et aastal 2000 on Eestis ühendatud juba 21 kooli- ja maaraamatukogu. Kas see ongi tulevikusuundumus? On see ratsionaalne majanduslik toi-

mimine, aja moodsa vooluga kaasaminek, on see ka õigustanud end, on asi sellest paremaks läinud? Seda kõike tahaks küll tegijate enda käest teada.

Raamatukogude infotehnoloogilisest arengust väga põhjaliku ülevaate saab Mihkel Reiali, Asko Tamme ja Jüri Järsi artiklitest. See on tagasivaade teadusraamatukogude esimestest samudest tarkvara otsingul tarkvarani INNOPAC ja esimestest arvutitest tänapäevasteni. Kui 1995. a. hakati tõsisemalt tegelema rahvaraamatukogudele raamatukoguliku tarkvara valikuga, olid teadusraamatukogud neist pika sammu võrra ees nii tehnilises kui ka tarkvaralises mõttes. Lahenduste otsimisega tegeles ERÜ juurde asutatud rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm. Kavandatud projekti elluviimiseks saadi toetust Avatud Eesti Fondilt. Infosüsteemi konkursile laekunud pakkumistest sai enam toetust Soome firma ATP Oy toode *Kirjasto 3000*. Plaanis oli rakendada tarkvara Võrumaa Keskraamatukogus ja veel 18 keskraamatukogus. 1999. aastaks oli selgeks saanud, et tehtud valik polnud ehk kõige õigem. Ainult kohtvõrgus toimiv tarkvara ei ole enam tänapäevane, vaja on Interneti-põhiseid lahendusi. 2000. a. lõpuks oli rahvaraamatukogudes siiski 866 arvutitöökohta, millest 303 oli lugejate kasutuses. Kogemustest õpitakse. Nüüd, kolm aastat hiljem tegeldakse tõsiselt omamaise infosüsteemi väljatöötamisega rahvaraamatukogudele.

See on väga tore kogumik sellest, mis on toimunud raamatukogunduses ja raamatukogudes eelmise sajandi viimasel kümnendil. Tulevikus on ta hea abimees raamatukogude ajaloo uurijatele, kuigi tihtipeale jääb kaadri taha see, miks üks või teine otsus just sellisena sündis.

Ehk paneks nüüd lisaks sellele väljaandele keegi kokku kogumiku visioonidest, milliseks kujunevad Eesti raamatukogud kümne aasta pärast ja milline peaks olema see uutes oludes töötav raamatukoguhoidja, millise haridustaseme ja teadmistega. Siis saaksid uued tegijad võimaluse kokku kirjutada kolmanda raamatu prognooside ja tegelikkuse võrdluseks.

Jõudu tööle ja veelkord aitäh selle kogumiku kirjutajatele ja koostajale. Päris tore oli lugeda sellest, mille sees ka ise toimetatud. Kes veel lugenud pole, võtke ette!

Vilve Asmer

EESTI KIRJANDUSMUSEUMI JA TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU POSTKAARDIKOMPLEKTIDEST

Eesti Kirjandusmuuseum = Estonian Literary Museum: [10 postkaarti haruldastest trükistest / Eesti Kirjandusmuuseum; koostajad Imbi Pelkonen, Heino Rääim]. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1999.

Tartu. Linn ja linnarahvas: 16 fotot klaasplaatnegatiividelt = Tartu. City and citizen: 16 photos from glass plate negatives. I, 1902–1940 / Eesti Kirjandusmuuseum; [koostanud Vilve Asmer]. Tartu: Coifield & Kalmare, 2001.

Tartu. Linn ja linnarahvas: 16 fotot klaasplaatnegatiividelt = Tartu. City and citizen: 16 photos from glass plate negatives. II, 1889–1940 / Eesti Kirjandusmuuseum; [koostanud Vilve Asmer]. Tartu: Coifield & Kalmare, 2002.

Tartu Ülikooli Raamatukogu: [postkaardikomplekt raamatukogu varadest; kaartide pöördel Eesti Raamatu Aasta logo; koostanud Elna Hansson, Mare Rand, Rein Saukas. Tartu, 2000]. 8 kaarti ümbrises.

Aasta-aastalt on üha enam avatumaks muutunud suurem osa meie muuseumidest, arhiividest ja raamatukogudest, kelle põhiülesandeks on olnud ja on aja- ja kultuurilooliste materjalide kogumine, korrastamine ja säilitamine. Avatus ei tähenda aga mitte ainult sealsetes hoidlates talletatule juurdepääsu kindlustamist, vaid ka paljusid erinevaid väljaandeid, sest huvipakkuvat leidub neis kõigis. Nii on see ka Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi ja Arhiivraamatukogu ning Tartu Ülikooli Raamatukoguga, kelle välja antud postkaardikomplektidest käesolevas kirjutises veidi pikemalt peatutakse.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi käsikirjalisele kogule on vääriliseks täienduseks tänaseks ligi 150 000 säilikuni ulatuv fotokogu, mis sisaldab suuremal või vähemal määral pildilist infor-

matsiooni peaaegu iga eluvaldkonna kohta. Seega on asutuste, organisatsioonide, personaal- ja autorikogude ning ka üksikannetuste varal aastate jooksul arhiivi kogutud enam kui poolt-teist sajandit hõlmav rikkalik visuaalne materjal ühelt poolt fotograafia enese arenguloost, teiselt poolt muutumistest ajas meie ümber (linnad, asulad, paigad, hooned, esemed, riietus) ja meis enestes (tegevused, harjumused, traditsioonid).

Arhiivi pildivaramust on alati leitud sobivaid fotosid mitmesuguste näituste koostamiseks ning väljaannete illustreerimiseks. 2001. a. korraldati Kirjandusmuuseumi saalis näitus “Dorpat. Jurjev. Tartu”, mille järjeks, ajendatuna elavast huvist väljapaneku vastu, said postkaardikomplektid *Tartu. Linn ja linnarahvas I-II* (2002).

Mõlemad valikud sisaldavad 16 vaatekaarti Tartust enne 1940. aastat. Lisaks komplektidele ilmusid need sama trükiarvuga ka üksikpiltidena. Postkaartide ühiseks eripäraks on aga asjaolu, et nende aluseks on olnud ainult klaasplaatnegatiivid, millest hea säilivuse korral on tänapäevalgi võimalik valmistada väga kvaliteetseid fotosid. Autoreid, kelle töid on kasutatud, on kokku kolm: tartlased Reinhold Sachker (1844–1919) ja Elmar Kald (1898–1969) ning tallinlased Johannes (1880–1958) ja Peeter Parikas (1889–1972). Neist viimased omasid ühist ateljeed ning tegutsesid koos. Paraku on aga kõikide fotograafide pildistused suures osas täpselt dateerimata. Nende eluaastaid arvestades on kindlasti vanimad R. Sachkeri fotod, mis kuuluvad valdavalt 19. sajandi lõpukümnenditesse, E. Kaldi ja vendade Parikaste linnavaated pärinevad arvatavasti ajavahemikust 1913–1940.

Reinhold Sachker avas Tartus oma fotoateljee 1869. a. Et tema eelkäijad olid sakslased, on ta eesti fotograafia ajalukku jäänud kui esimene eesti soost päevapiltnik, kes algusest peale orienteerus ainult eestlastest tarbijaskonnale ning reklaamis end ainult eestikeelses ajakirjanduses. Sachker oli olemuselt fotorealism, üks küllaltki vähestest aastail 1840–1920 valitsenud realistliku suunitluse esindajaist eesti fotograafias. Tema tegevus piltnikuna oli väga sihipärane ja eesmärgikindel. Et R. Sachker oli seotud ka “Vanemuise” teatriga, tegutsedes seal nii näit-

leja kui näitejuhina, on seletatav tema üldine kultuurihuvi. Nii kuuluvad lisaks Tartu linna tähtsamatele hoonetele ja paikadele R. Sachkeri fotopärandisse jäädvustused tolleaegsetest kultuuritegelastest ning olulisematest kultuurisündmustest. Viimane annab omakorda tunnistust sellest, et Sachker oli aktiivne fotoreporter, kes ei oodanud kliente oma ateljees, vaid tegutses ise selle nimel, et neid pildistada, ning kes oskas olla õigel ajal õiges kohas.

Elmar Kaldi kui fotograafi nimi on oletatavasti üsna paljudele vähetuntud või hoopis võõras, pigem teatakse teda kui omaaegset raamatukaupmeest ja -kirjastajat ning “Sõnavara” kirjastuse omanikku. Pilditegemist alustas ta juba üsna varakult, 1913. aastal, tegutsedes mõned aastad ainuüksi sel alal. E. Kaldi fotograafiahuvi ei mahtunud aga ateljeeseinte vahele ning oli seda omamata sarnaselt R. Sachkeriga nn. liikuv piltnik. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi fotokogus on hoiul üle 2000 klaasplaatnegatiivi, millelt võib välja lugeda tema ligi kolmekümneaastase töö tulemuse: jäädvustused Tartu linnast ja linnarahvast.

Vennad Johannes ja Peeter Parikas alustasid 1910. a., avades Tallinnas oma fotoäri. Nende tegevus oli väga laiahaardeline, lisaks pilditegemisele koostati ka fotoõpikuid ning tegutseti aktiivselt tolleaegses fotoelus. Küllap oli vendade edukuse ja suutlikkuse tagatiseks ka koos töötamine. Parikaste fotopärand on ääretult mahukas, jaotunud aga tänaseks erinevate arhiivide ja muuseumite vahel. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi valduses on arvukalt klaasnegatiive avaliku elu tegelaste portreedest; grupipiltide seltsidest, liitudest, ühingutest, koolidest, riigitegelastest jne.; “Estonia” ja Tallinna Draamateatri lavastusi; linnavaateid. Viimastest on ülekaalus pildid Tallinnast, kuid võib leida ilusaid vaateid ka peaaegu igast Eesti linnast.

Ehkki kõnealused postkaardid viivad meid aastakümnetetagusesse Tartusse, on nende seas maju, hooneid ja paiku, mida esmapilgul võib pidada üsna tänapäevasteks — kõik justkui sarnaneks praegustega. Lähemal vaatlemisel tabab silm ühe, teise ja kolmandagi erinevuse. Nii jääbki üle tunnistada, et kui väline pilt ongi muutunud, siis selle funktsioon, olemus ja tähendus linnas on sageli jäänud samaks.

Peaaegu tervenisti kehtib see tõdemus komplektide esimese valiku puhul, vähem teise, milles sisalduvaid postkaarte reastades leiab Tartule omaseid ehitisi ja objekte, mis on jäänud endisena kestma. Siin on pika ajaloo ülikool — vaid teda ümbritsevate majade välisilme on muutunud. On Gustav II Adolfi mälestussammas nagu ka praegu, taustal aga vana puumaja, mida siit täna enam ei leia. Ilmeksimatult tunneb iga tartlane ära Pauluse kiriku, kuid lähemal vaatlemisel selgub, et midagi on teisiti — puudub hilisem juurdeehitus. Raekoja platsi ääres asuvad ärid ja ametiasutused on saanud uued sissekäigud ja reklaamsildid teise sisu, avarat vaadet õlletehasele varjavad hilisemad ehitised. Raudteejaamahoone ja sadam Emajõe ääres on nagu ikka, vaid buss ja aurik reedavad, et pilt on tehtud hulk aastaid tagasi. Kool Karlova pargis tegutseb ikka koolina ning Aleksandri ja Jaama tänaval elatakse nüüdki veel vanades puumajades.

Samas pole aga kõik rajatised ja linnale vajalikud ehitised aja katsumustele ning muutusi nõudvatele oludele vastu pidanud. Nii on näiteks sootuks teistsugusteks ehitatud “Vanemuise” teatrimaja ning endised Kivisild ja Vabadussild, Eesti Rahva Muuseum ja tuletõrjehoone aga asupaikagi muutnud. Oma aegset linna südames paiknenud Kaubahoovi asendavad suured ärikeskused ja tagasihoidlikke hotelle uuemad ja uhkemad. Piltidelt leiab ka paiku ja kohti, mis on tänasele tartlasele hoopis võõrad, kuid lähemal vaatlemisel leiab ometi midagi tuttavat, kas või ühe, praeguseni säilinud maja — näiteks hoonestusest Barclay platsi ääres ja Riia tänavalt vaatega kesklinna poole.

Kui tänapäevane linnapilt on täis sagimist ja liiklusrüüa, siis suurem osa neist piltpostkaartidest üllatavad rahu ja vaikusega — vaid siin-seal mõni üksik jalakäija, hobuveok või ka auto. Kuid nii nagu see alati on olnud, oli ka tol ajal linnarahval põhjust suuremateks kogunemisteks. R. Sachkeri pildikaamera on jäädvustanud linnaelanikke 1902. a. Emajõe-äärsel puuanumate turuplatsil ning 1911. a. pidulikul nurgakivi panemisel ülikooli uuele õppehoonele Aia tänaval. E. Kald on pildistanud puhkpilliorkestrit “Vanemuise” aias, mängivaid koolilapsi XI algkooli õues Karlova linnaosas, saabuvat aurikut uudistavaid inimesi jõesadamas ja nn. orjaturgu Emajõe ääres, kuhu kogunesid töö-

otsijad ja -pakkujad. 1914. aastast pärineb olustikuliselt huvitav pilt kolimisest Aleksandri tänaval — vormiriietuses “ekspresid” — kolimisteenuse pakkujad — ja hobused suurte kraamikoormatega.

Peaaegu kõikide postkaartide juures paistab silma teatav kunstilisus ja maalilisus, millest nähtub pildistaja oskus tabada õige vaatenurk või mängida valguse ja varjudega. Ehk kõige enam on see märgatav vendade Parikaste tööde puhul, kes sellele teadlikult alati rõhku panid. Nii väärivad kindlasti nimetamist nende jäädvustatud vaated Emajõe Kivisillaga ning silla kaare alt Raekoja tänavale. Üldse mitte halvemad pole Elmar Kaldi vaated suvisele Toomemäe pargile, talvisele A. Le Coq'i õllevabrikule, avarale Vabadussillale või Jaani kirikule üle südalinna katuste. Kompositsiooniliselt meeldejääv on komplektide vanim ülesvõte, puust Kuradisild Toomel 1889. a., autoriks R. Sachker.

Kahtlemata on need linnapildid huvipakkuvaimad vanemale ja põlisele tartlasele, kuid on tulnud vaimustunud tagasisidet teistelki. Äratundmis- ja avastamisrõõmu tundub jaguvat ühtviisi kõigile. Nooremale või mitte-tartlasele on sel puhul abiks ehk pisut ka linna panoraam esimese valiku kaanepildil ning teisel kesklinna plaan ümbrise siseküljel, millele on märgitud postkaartidel kujutatud paikade asukohad. Need 32 Tartu vaadet on aga ainult killuke sellest, mida arhiivi hoiuruumidest leida võib. Seega loodame võimalusel veel uute pildikomplektide ilmumist, sest huvilisi tundub jaguvat.

Juba enne seda, kui avalikkuse ette jõudsid postkaardid Tartu linnavaadetega, olid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu välja andnud kaardikomplektid tutvustamiseks väikest osa oma arhiiviväärtustest. Kuigi seesugused pisitrükised seavad koostajaile alati paratamatult teatud piiranguid ning eksponeerimisvõimalused on kasinamad, on mõlemal juhul valik läbimõeldult ülevaatlik, ühendades pildilise esituse abil nii üldhariva funktsiooni kui kunstilisuse.

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu kümnest postkaardist koosnev komplekt ilmus 1999. a. See annab näidiste varal ka eelteadmisteta vaatajale piisavalt põhjaliku ettekujut-

tuse vanimatest ja olulisematest säilinud trükistest läbi kahe sajandi. Lähemaks tutvustamiseks võib neile rakendada järgmise jaotuse.

Eestlased kroonikates.

Kahest postkaardist ühel on lehekülgi Tallinna Pühavaimu kiriku eesti koguduse pastori Balthasar Russowi 1578. a. ilmunud Liivimaa kroonikast (*Chronica der Prouintz Lyfflandt*), milles puudutati eestlaste olukorda juba alates 12. sajandist, peamiselt aga siiski oma kaasajas. Teisel on kujutatud frontispiss 17. sajandi olulisemast, koduõpetaja ja Järva-Jaani pastori Christian Kelchi Liivimaa kroonikast (*Liefländische Historia*, 1695), milles lisaks autori enese tähelepanekutele on kasutatud varasemaid kroonikaid ja linnaarhiividest leitud materjale.

Kirikukirjandus.

Rahvakeelne jumalateenistus vajab eestikeelseid jutluste, palve- ja laulutekste. Tallinnast pärit, kirikukirjanduse rajaja Heinrich Stahli põhiteoseks oli neljaosaline saksa-eestikeelne kirikukäsiraamat *Hand- und Hauszbuch...* (1632–1638), millest on valitud eri osade tiitellehti aastaist 1632 ja 1637. Veel on esilehed Adrian Virginiuse poolt 1686. a. Riias trükki toimetatud lõunaeestikeelsest uuest testamendist *Meije Issanda JEsusse Kristusse Wastne Testament* ning frontispiss 1739. a. Tallinnas J. J. Köhleri trükikojas trükitud esimesest eestikeelsest piiblist.

Kooli- ja jutukirjandus.

Varasemat hariduselu tutvustavad kolm postkaarti. Neist ühel on tiitellehed 17. sajandist pärinevatest esimestest eesti keele grammatikaõpikutest: Heinrich Stahli *Anführung zu der Esthnischen Sprach* (Tallinn 1637) ning Johann Gutsلاffi lõunaeestikeelne *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam* (Tartu 1648). Teine kujutab Friedrich Gustav Arveliusse põhiteose *Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat* 1782. a. väljaannet ja kolmas Otto Wilhelm Masingu koostatud ja 1795. a. ilmunud aabitsat *ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele...*

Perioodika.

18. sajandil said eesti rahva jaoks oluliseks kirjasõnaks kalendrid ja ajakirjad. Esimeseks eestikeelseks kalendrisarjaks oli

Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat, millest vanim säilinud eksemplar pärineb aastast 1732. Näidisleheküljed on toodud ka esimesest eestikeelsest ajakirjast *Lühhiike õppetuse...*, mis ilmus aastail 1766–1767 Põltsamaal.

Postkaartide kujunduses on olnud taotluslik esitada osa algmaterjalist veidi kaootiliselt, ka üksteise peale asetatuna, mis sellisel kujul on võimaldanud kasutatavat pinda kunstlikult laiendada. Värvides on püütud säilitada originaalilähedust, kollakat põhitooni.

Tartu Ülikooli Raamatukogu postkaardikomplekt ilmus Eesti Raamatu Aasta puhul 2000. a. ning pildid kannavad pöördel ka raamatuaasta logo. Võrreldes Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu pildiseeriaga, milles teema ring oli täpselt määratletud, on siin koostajad võimaldanud enesele suurema valikuvabaduse. Seda aga mitte ainult ajalises mõõtmes, vaid kogu arhiiviainese ulatuses, mis ühelt poolt muudab töö küll lihtsamaks, kuid teisalt jälle mitmete aspektide arvestamist nõudes keerukamaks. Valiku piirdaatumiteks on 15. sajandi keskpaik kuni 1937. a. Esindatud on käsikiri, trükis, akvarell. Ehkki kaheksa kaarti komplektis pole sugugi suur arv, tundub ometi, et nimetatud väljaande puhul on see parajalt piisav saamaks ettekujutust raamatukogu põhivaradest ning seega võib sisulise poole ülesande lugeda täidetuks.

Kõrvutades nimetatud postkaarte eelnenutega, toovad need vaatajani rohkem värve ning küllap seetõttu ei ole kujunduses põhjust olnud eriti vaeva näha. Suurem osa kujutatust räägib enda eest ise ja pakub küllaga silmailu, vaid sobivas värvitoonis taust lisab veelgi ilmekust. Seesugustest olgu siinkohal nimetatud vanim ürik, Petrarca “De secreto conflictu curarum mearum” (Minu salajastest siseheitlustest), pärgamentkoodeks 15. sajandi keskpaigast; J. W. Goethe “Sitsiilia maastik”, akvarell 1787; esimese eesti kirjatehnikaõpiku käsikiri Tsensuurikomitee arhiivist “Kirjutusse-lehhed”, 1818 ja R. von zur Mühleni lauluvihiku *Baltische Gesänge* (Balti laulud) esitiitelleht, 1894.

Kompositsioonilisi võtteid on kasutatud 1633. a. Tartu ülikooli trükikojas trükitud F. Meniuse *Historischer Prodromus*

des Lieffländischen Rechtens... (Ajalooline eelkäsitlus Liivimaa õigustest...) kujutamisel, mille esikaas on postkaardil suurendatud tekstiosa taustal. Sama on tehtud ka 1918. a. ilmunud M. Kampmaa teose *Eesti kodumaa* puhul. Postkaardile M. Underi luulekogu *Verivalla* kaanepildiga, mille kunstnikuks on A. Vabbe (1920), on mahtunud ka osa esilehest autori pühendusega Hans Kruusile. K. E. Söödi luulekogumikust *Kuusirbi õsu* (1937) on valitud lehekülg E. Kollomi puugravüüriga.

Kindlasti ei ole käesolev kirjutis ammendavaks esituseks nimetatud postkaardikomplektidele, vaid pigem põgus ülevaade. Alati on põhjust ise vaadata, hinnata ja otsustada. Kuid võetagu siiski kuulda soovitus — miks mitte ei võiks leiduda neil koht meie raamaturiivulitel?

ERÜ TEGEVUSEST 2002. AASTAL

Krista Talvi

EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU TEGEVUSEST 2002. AASTAL

LIIKMED

2002. aasta jooksul astus ERÜsse 36 inimest. Välja astus avalduse alusel kolm, maksu tasumata jätmise tõttu arvati ühinguist välja 29 liiget. 2002. aasta lõpul on ERÜs 720 liiget (12 auliiget, 683 aastamaksu maksnud liiget ja 37 maksuvõlglast).

TEGEVUSE PÕHIJOONI

Juhatus töötas alates 1. märtsist 2002 koosseisus: kolmandat perioodi järjest jätkab juhatuse esinaisena Krista Talvi (RR), liikmeteks Janne Andresoo (RR, aseesinaine), Katrin Kaugver (EAR, aseesinaine), Ljudmila Dubjeva (TÜ Raamatukogu), Bärbel Luhari (Sõle Gümnaasium), Reet Raudkepp (Vaida raamatukogu), Endla Schasmin (Valga Keskraamatukogu), Marje Tamre (Concordia Rahvusvaheline Ülikool Eestis), Mihkel Volt (RR). ERÜ juhatuse koosolekul 6.11.2002 otsustati Bärbel Luhari korduva koosolekutelt põhjuseta puudumise pärast juhatuse koosseisust välja arvata. Revisjonikomisjoni kuulusid Rutt Enok, Ruth Hiie ja Juta Kaps.

Juhatus pidas 10 koosolekut. 30. mail korraldati laiendatud koosolek, millest võttis osa 48 inimest, lisaks juhatusele osa töörühmade, toimkondade, sektsioonide juhte, usaldusisikuid ning huvilisi. Kultuuritöötajate töö tasustamisest kõneles Ago Tuuling (EKAL), Kultuuriministeeriumi arengustrateegia projektist rääkis Meeli Veskus (KM), Sirje Kivi (Haridusministeeriumi Teaduse talituse juhataja) informeeris teadusraamatukogude määramisest. ERÜ tegevusest vahetasid infot toimkondade, töörühmade ja sektsioonide juhid. Juhatuse peamiseks tegevussuundadeks 2002. aastal olid: raamatukoguhoidjate töö tasustami-

ne (koostöös EKALiga), raamatukoguhoidja kutsega seonduvad küsimused, ERÜ institutsionaalse liikme staatus. Lisaks oli juhatuse vaateväljas raamatukoguhoidjate VIII kongressi ettevalmistamine, raamatukogupäevade kavandamine, vaadati läbi ja kiideti heaks rahvaraamatukogude komplekteerimise põhimõtted, maaraamatukogude sektsiooni töökord ja muud.

Ilmus *Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 2001* nr. 13, mille koostas Janne Andresoo, ERÜ juhatuse aseesinaine, Rahvusraamatukogu peabibliograaf.

Aastakoosolek tegi juhatusele ülesandeks kaaluda **ERÜ institutsionaalse liikme** sisseseadmist. Juhatuse käsitles aasta jooksul probleemi kuuel korral ja otsustas esitada 2003. a. aastakoosolekule ettepaneku muuta ERÜ põhikirja, et võimaldada ERÜ töös osaleda ka raamatukogudel. Põhiraskus ERÜ põhikirja muudatusettepanekute vormistamisel langes Mihkel Voldile.

ERÜ juhatuse on jõudumööda sekkunud raamatukogundust puudutavate seaduseelnõude, arengukavade jm. koostamisse. Juhatuse esitas haridusministrile oma arvamuse teadusraamatukogude nimetamise määruse kohta ja Kultuuriministeeriumi raamatukogunõunikule ministeeriumi tegevuskava projekti kohta. 19. septembril toimunud infotunnis “Eesti rahvuslik infopoliitika” kohtuti projekti “Infopoliitika põhialused II” ühe koostaja, informaatikanõukogu töörühma juhi Tartu Ülikooli õppejõu Ivar Talloga. Eesmärgiks seati selgitada koostajatele, et Eesti infopoliitikas omavad asendamatu kohta ka raamatukogud. I. Tallo hindas seda kohtumist esimeseks konstruktiivseks aruteluks pärast eelnõu “Infopoliitika põhialused II” esitamist avalikkusele. Raamatukogude ühiste seisukohtade esitamiseks kohtuti I. Talloga veel 9. oktoobril.

Koos maaraamatukogude sektsiooni ja komplekteerimise töörühmaga jätkati rahvaraamatukogude teavikute soetamise raha suurendamise taotlemist, sest juba neljandat aastat püsib see samal tasemel. Pöördumised saadeti Kultuuriministeeriumile ning Riigikogu kultuuri- ja rahanduskomisjonidele. Et eelarve koostab ministeerium, püüdsid K. Talvi, S. Bärge ja E. Tarik probleemi olemust selgitada kohtumisel ministeeriumi juhtkonnaga. 2003. aastaks jäid meie taotlused tulemuseta. On tore, et mit-

med ERÜ liikmed on selle arengule takistuseks saanud probleemi tõstatanud oma piirkonnast valitud Riigikogu saadikute ees.

Raamatukoguhoidja töö tasustamine

Väga valus ja terav probleem, millega ühingu juhatus on läbi aastate tegelenud, on raamatukoguhoidjate töö tasustamine. Vaatamata sellele, et ERÜ on kutse-, mitte ametiühing, on raamatukoguhoidjate palkade tõstmiseks püütud omalt poolt kaasa aidata. 2002. a. aastakoosolek andis juhatusel volituse esitada Eesti Kultuuritöötajate Ametiliidule ettepanekud raamatukoguhoidjate palgagruppide ja soovitatavate palgamäärade kohta ning ERÜ esindajaks Eesti Kultuuritöötajate Ametiliidu ja Kultuuriministeeriumi vaheliste palgaläbirääkimiste EKALi delegatsiooni juhatuse aseesinaise Katrin Kaugveri.

ERÜ büroo kogus kõikidelt raamatukogudelt andmed kehtinud palgamäärade ja vajitava lisaraha kohta 2003. aastaks, et viia töötasu soovitud tasemeni.

Katrin Kaugver osales Ago Tuulingu juhitud EKALi seitsmeliikmelises delegatsioonis (muuseumid, ERÜ, ERSO, RAM, Eesti Koorijuhtide Liit, Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus, EKAL). Kultuuriministeeriumi töögrupp oli neljaliikmeline, sh. kantsler M. Allikmaa. ERÜ esindaja kutsuti neljale kokkusaamisele. Kultuuriministeeriumi kantsler ei eitanud vajadust tõsta kultuuritöötajate palku, kuid osutas ministeeriumi prioriteetidele, milleks olid investeeringud kinnisvarasse. Seega kavatseti kogu jõud eelarve kaitsmisel suunata nende rahataotluste kaitsmisele ja kultuuritöötajate palgatõusuks nägi 2003. a. riigieelarve ette null krooni. Seega jäid tulemuseta EKALile ja Kultuuriministeeriumile 11. märtsil esitatud ettepanekud raamatukoguhoidjate töötasu ja soovitava palga kehtestamiseks vajaliku lisaraha kohta. Mitmes kultuuriasutuses oli täitmata juba 2002. a. TALOga sõlmitud palgakokkulepe, kuid see ei käinud raamatukogude kohta, sest KMi haldusalas olevate raamatukogude töötajate palgad vastasid ministeeriumi andmeil 2002. a. kokkuleppele. Suurem osa raamatukogutöötajaid on meil kas omavalitsuste või haridusasutuste palgal ja nii kõigub samalaadset tööd tegevate inimeste töötasu paari tuhande krooni ulatu-

ses. Nii kutseliitude esindajad kui ka ministeeriumi ametnikud leidsid, et Eesti piires peaksid sama tööd tegevad kultuuritöötajad olema tasustatud võrdsetel alustel, olenemata sellest, kelle haldusalasse vastav kultuuriasutus jääb. Muidugi ei saa üks ministeerium teist otsesõnu kohustada, aga üleriigilised kokkulepped võiksid olla palgataotluste aluseks sõltumata raamatukogu omanikust ja piirkonnast, kus see asub. Vaieldi ka võimaliku palgatõusu protsendi üle. Tase, milles võinuks kokkuleppe saavutada, jäi 9% piiresse.

Eriolukord tekkis EARil, kelle palgatõusuks vajalik raha üleminekul ühe ministeeriumi alt teise alla lihtsalt “ära kadus”. Küsimus on tänaseni lahendamata.

Mõnes kohalikus omavalitsuses on siiski raamatukogutöötaja palka tõsta suudetud. Eesti Linnade Liidu direktor Ain Kalmaru rõhutas kohtumisel EKALi volikoguga, et 100 miljonit, mille omavalitsused riigilt said, oli ette nähtud põhikooli ja gümnaasiumi õpetajate, sealhulgas ka huvialajuhtide ja kasvatajate palkade tõstmiseks. (Kuigi Rahandusministeeriumi kohalike omavalitsuste talitus vastas ERÜ büroo teabenõudele, et Vabariigi Valitsuse ministeeriumidevaheline komisjon ja Omavalitsusliitude Koostöökogu delegatsioon leppisid kokku, et 2003. aasta riigieelarves eraldatav raha on mõeldud KOV eelarvest palka saavate haridus- ja kultuuritöötajate palkade tõstmiseks.) Kalmaru väitel olevat surve kultuuri rahastamiseks omavalitsustes siiski kasvanud ja kultuur saamas probleemiks, millele ollakse sunnitud tähelepanu pöörama. Eriti tõhus oleks, kui valla- ja külainimesed käiksid ise vallajuhtide kabinettides seda raha oma küla raamatukogule või koolile nõutamas.

Niisiis lõpetati TALO ja valitsuse vahelised läbirääkimised 2003. a. palkade tõstmise küsimuses seisuga 0% ja otsustati alustada 2004. a. läbirääkimistega.

Detsembris õnnestus TALO-l valitsust veenda vajaduses moodustada ekspertide grupp, kelle ülesandeks on analüüsida reaalsel palgaolukorda riigis ja ametiühingute seni tehtud ettepanekuid ning esitada eksperthinnang valitsusele. Täna on eksperdid — ca 10 inimest valdavalt Rahandusministeeriumist ja Eesti Pangast — koos käinud ja välja pakkunud pal-

ga alammäärad 2004. aastaks kõikidele eluvaldkondadele üle riigi. Kultuuritöötajate palga alammääri tutvustas Ago Tuuling EKALi kutseliitude delegatsiooni liikmetele 10. veebruaril. Väljapakutud versiooni kohaselt oleks palga kateegooriaid kolm: kõrgharidusega spetsialist, tippspetsialist/ekspert ja kultuuri-asutuse juht. EKALi delegatsioon otsustas pakutud variandiga nõustuda, kehtestades palga alammääradeks vastavalt 7480, 10 930 ja 14 685 kr. Prognoositav keskmine palk 2004. a. on 7480 kr. 2003. a. palkade reguleerimiseks on EKAL teinud taotluse 300 miljoni eraldamiseks võimalikust lisaelarvest.

2003. aasta aprilli teisel poolel peavad algama reaalsed läbi-rääkimised 2004. aastaks. Meie palku aitaks reguleerida kutsestandard, niisiis paneme suuri lootusi äsjaloodud Kutsenõukogule.

Kõige selle juures tuleb kogu aeg silmas pidada, et palgaläbi-rääkimisi riigiga peab ja juhib ametiühing, mitte kutseühingud. Meie roll on anda informatsiooni olukorrast oma erialal, teha ettepanekuid, põhjendada ja selgitada oma taotlusi, meil puuduvad vahendid otseselt survet avaldada. Kutseühingute esindajad ei osale mitte kõigil kokkusaamistel, mis leiavad aset ametiühinguliidrite ja valitsuse või omavalitsuste tasandil.

Kultuuritöötajate Ametiühingu initsiatiivil ühines ERÜ teiste kultuuriala vabaühendustega pöördumisel valitsuse ja Riigikogu komisjonide poole, vt: http://www2.nlib.ee/ERY/teoksil_17.htm.

Et saada täpsemat teavet maaraamatukoguhoidjate töö taustamisest, viis maaraamatukogude sektsioon keskraamatukogude peaspetsialistide abil läbi küsitluse. Selgus, et raamatukoguhoidja keskmine töötasu maal oli 3220 krooni. Eesti Omavalitsusliitude Ühendusele ja maakondade omavalitsusliitudele saadeti pöördumine, milles juhiti tähelepanu raamatukoguhoidja suurenenud töökoormusele ning tehti ettepanek võrdsustada maaraamatukoguhoidja töötasu Eesti keskmisega. Jõgeval, maaraamatukoguhoidja päeval, selgitas omavalitsusliitude esindaja, et erilist palgatõusu oodata ei ole, sest riik eraldas omavalitsustele soovitud vähem raha. Siiski on tänaseks selgunud, et väga paljudes omavalitsustes on raamatukoguhoidjate töötasusid

tõstetud, kus vähem, kus rohkem. Küllap meie ühine töö kandis siiski ka natuke vilja.

Kutsenõukogu

2002. a. saavutuseks on, et valitsus peale pikka ootamist kinnitas kutsenõukogu koosseisu. Kutsenõukogu moodustamise vajadust on raamatukoguhoidjad, eelkõige ERÜ juhatus ja koolituse toimikond ning Kultuuriministeeriumi koolituse nõukogu, tunnetanud juba ammu. Läbirääkimised ja arutelud sellel teemal algasid 2001. a. märtsis. ERÜ uus juhatus arutas küsimust 8. aprilli koosolekul, võttes kokku raamatukogudest laekunud arvamused. Ettepaneku raamatukoguhoidjate kutsenõukogu moodustamiseks ja kutsealal tegutsevate töötajate, tööandjate ning kutseühingu esindajatest koosneva nõukogu isikkoosseisu kohta esitas ERÜ juhatus sotsiaalministrile 4. mail k.a. ja 26. novembril kinnitas Vabariigi valitsus nõukogu koosseisu. Juhatus arvab, et tööd alustaval kutsenõukogul jätkub probleeme kuhjaga, sest lisaks kutsestandardile tuleks reguleerida ka mitmeid muid kutsega seonduvaid küsimusi: kutseharidus, kutseomistamine, täiendkoolituse ja atesteerimise küsimused jms.

Vabariigi Valitsuse korraldusega nr. 767-k kuuluvad raamatukoguhoidjate kutsenõukogu koosseisu:

Janne Andresoo — Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu juhatuse esimehe asetäitja, Eesti Rahvusraamatukogu peabibliograaf;

Ljudmila Dubjeva — Tartu Ülikooli Raamatukogu liigitamisosakonna raamatukoguhoidja;

Rutt Enok — Harju Maakonnaraamatukogu direktor;

Kadri Haljamaa — Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse õppekavade osakonna peaekspert;

Mati Heidmets — Tallinna Pedagoogikaülikooli rektor;

Heili Kase — Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži vanemraamatukoguhoidja;

Malle Kindel — Sotsiaalministeeriumi tööosakonna nõunik;

Ere Raag — Võrumaa Keskraamatukogu pearaamatukoguhoidja;

Eve Rahkema — Tallinna Laagna Gümnaasiumi raamatukoguhoidja;

Tiiu Reimo — Eesti Akadeemilise Raamatukogu baltikaosakonna juhataja;

Tiiu Valm — Eesti Rahvusraamatukogu peadirektor;

Meeli Veskus — Kultuuriministeeriumi kultuuriväärtuste osakonna nõunik.

Kutseseadusest tulenevalt on kutsenõukogu tegevuse eesmärgiks raamatukoguvõrgu ja infoasutuste vajaduste rahuldamiseks vajalike kutsestandardite väljatöötamine ning kutsekvalifikatsiooni tõendamise ja omistamise süsteemi väljatöötamine, rakendamine ja uuendamine. Kutsenõukogu ülesanneteks on:

1) kutsestandardite ja muude antud kutsealal kehtivate nõuete kinnitamine ning esitamine kutseregistrisse kandmiseks;

2) kutsekvalifikatsiooni omistava organi määramine ja selle tegevuse järelevalve;

3) eksaminõuete kinnitamine.

Loetletud ülesannete täitmiseks võib kutsenõukogu moodustada töörühmi ja ekspertgrupe.

Kutsenõukogu tegeliku töö algus jääb 2003. aastasse, esimene kokkusaamine toimus 20. veebruaril.

Suuremaid üritusi

ERÜ üldkoosolekust 28. veebruaril võttis osa 259 ERÜ liiget, kellel olid kaasas 221 liikme volitused. Samal päeval toimus projekti “Lugemine lubatud” raames sama pealkirja kandnud kõnekoosolek (vt. RK 2, 2002).

Lisaks üldkoosolekule ja kõnekoosolekule toimusid nüüd juba traditsiooniks saanud maaraamatukoguhoidjate suveseminar Kehtnas ja kooliraamatukoguhoidjate suveseminar Võrus. Kooliraamatukogude sektsiooni korraldusel said teoks teabepäevad “Kooliraamatukogu õpikeskkonnana ja õpioskuste kujundajana” ja “Infotöö ja lugejateenindus kooliraamatukogus”. Maaraamatukogude sektsiooni suursündmuseks oli II maaraamatukoguhoidja päev Jõgeval. Liigitamise ja märksõnastamise toimikond viis läbi märksõnastamise seminari. Huvi äratas koolituse toimikond

na laiendatud koosolek, kus tutvustati uusi arenguid erialases hariduses.

Raamatukogupäevad “Lugemine lubatud” avati 21. oktoobril Eesti Rahvusraamatukogu konverentsisaalis, kus hommikupoolikul katsusid lastekirjanduse tundmises jõudu 15 kolmeliikmelist võistkonda. Viktoriini valmistas ette ja viis läbi Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus eesotsas Anne Kõrgega. Osalejate hinnangul raske võistluse võitis Lääne Maakonna Keskraamatukogu naiskond (Krista Kumberg, Helle Kaljusaar, Tiiu Aasrand).

Avaürituse rohkem kui sadat osavõtjat tervitasid kultuuriminister Margus Allikmaa ja haridusminister Mailis Rand. Huvitavate ettekannetega jätkasid kirjanikud Jaak Urmet ja Urmas Vadi ning TPÜ professor Toomas Liiv. Avaürituse juhatas sisse ja lõpetas raamatule pühendatud ühislauluga lastekirjanik Henno Käo.

24. oktoobril toimus Tallinna Keskraamatukogus teabepäev “Elektroonilise informatsiooni kasutamise võimalustest”, kus suuremad teadusraamatukogud tutvustasid raamatukogudes loodud ja Interneti teel kättesaadavaid infotooteid. Teabepäeval osalenute arvates tasub sellist raamatukogudevahelist koostööd arendada ning edaspidigi kolleegidele oma raamatukogude tegevust tutvustada.

25. oktoobril toimus RR ühiskonnateaduste saalis infootsingu võistluse lõppvoor, kuhu pääsesid eelvooru sõela läbinud kümme kõige tublimat, kellest parimaks osutus Tiina Sulg (Tartu Linna-raamatukogu), teiseks tuli Krista Lepik (Eesti Rahvusraamatukogu) ja kolmandaks Marek Saarmark (Eesti Patendiraamatukogu). Võistluse valmistasid ette ja viisid läbi Helle Roos ja Mare Kurvet (RR).

30. oktoobril lõppesid raamatukogupäevad teise maaraamatukoguhoidja päevaga Jõgeval.

(Raamatukogupäevadest vt. ka *RK* 6, 2002.)

OLULISEMAT TOIMKONDADE TEGEVUSEST

ERÜ sektsioonid, toimkonnad ja töörühmad jätkasid tavapäraselt tegutsemist. ERÜ kogude toimkond ning liigitamise ja märksõnastamise toimkond tähistasid juba kümne aasta möödumist oma tegevuse algusest.

Tegevuse lõpetas rahvaraamatukogude automatiseerimise toimkond (Jüri Järs), sest 2002. aastal ei toimunud selle koosluse raames midagi ja ka 2001. aastal oli ühistegevus minimaalne. Rahvaraamatukogude automatiseerimise probleemidega tegeleb väga aktiivselt ja tegusalt Kultuuriministeerium. Kaugkoolituse töörühm (Sirje Virkus) ei jõudnud oma plaani realiseerimiseni ka 2002. aastal.

Teadusraamatukogude omavahelise koostöö tugevdamiseks kutsus ERÜ juhatus teadus- ja erialaraamatukogude direktorid ühisarutelule. 5. detsembril 2002 asutati ERÜ juurde **teadus- ja erialaraamatukogude direktorite ümarlaud**. Ümarlaud on kahe senitegutsenud ühenduse — Kultuuriministeeriumi teaduslike keskraamatukogude direktorite nõukogu ja ülikooliraamatukogude ümarlaua järeltulija. Ümarlauda juhib Kunstiakadeemia raamatukogu juhataja Elviira Mutt. Loodetavasti hakkab ümarlaud 2003. aastal tööle.

Erialaraamatukogude sektsioon (Vaiko Sepper) kogunes viiel korral. Kuulati loenguid ja tutvuti kolleegide tööga. Sektsiooni liikmete suhtlusele loob lisavõimaluse elektrooniline list.

Kooliraamatukogude sektsiooni (Katrín Viirmaa, aprillist Vaike Mändmaa) koostöö Haridusministeeriumiga paraneb iga aastaga. Koos Tallinna Haridusametiga viidi läbi Tallinna gümnaasiumide raamatukogude ülevaatus. Tallinna Haridusamet andis parimatele rahalise preemia. Arutleti kooliraamatukoguhoidja kutsenõuete, ametikirjelduse, raamatukogude personali liigituse ja palgagruppide üle. Korraldati kolm üleriigilist üritust, juhatus kogunes kolmel korral.

Maaraamatukogude sektsiooni (Sirje Bärge) tõsisemaks ettevõtmiseks lisaks eelnimetatuile oli ja on ka 2003. aastal maaraamatukoguhoidja tööülesannete ja -mahu kaardistamine. Sektsiooni liikmed said kokku viiel korral.

Bibliograafia toimikond (Janne Andresoo) tuli kokku kahel korral. Tutvuti bibliograafia ja infotöö ainekursuste sisuga TPÜ infoteaduste osakonnas, arutleti analüütilise bibliograafia koostamist teadusraamatukogudes ja koostööd selles vallas.

Kogude toimikond (Silvi Metsar) on loonud tööprobleemide arutamiseks elektroonilise listi. Toimus kolm koosolekut, igal neist üks pikem ettekanne mõnelt toimikonna liikmelt. Toimikonna liikmed vahetasid informatsiooni ja arutlesid sundeksemplari seaduse, välis- ja e-teavikute komplekteerimise, teadusraamatukogude komplekteerimise olukorra ja tuleviku üle.

Koolitustoimikond (Aivi Sepp) sai kokku viiel korral. Toimikonna tegevuse põhisuunad olid: täienduskoolituse vajadus raamatukogu- ja infotöötajatele, kutsekvalifikatsiooni süsteem, selle rakendamine ja muudatused raamatukogunduses, kaugkoolitus, erialase hariduse arengusuunad muutavas keskkonnas.

Liigitamise ja märksõnastamise toimikonna (A. Kirsell, M. Aasmets) märksõnastamise seminar pakkus nii suurt huvi, et kõik soovijad ei mahtunud osalema ning teema käsitlemist jätkatakse 2003. aastal. Tegevus toimus kolme töökoosoleku ja kolme raamatukoguga tutvumise raames. Tihenesid ka rahvusvahelised sidemed. Pidevaks kursisolemiseks UDK alal toimuvaga rahvusvahelises ulatuses liituti UDK Konsortsiumi poolt avatud *mailing-listiga* UDC *Forum*.

Terminoloogiatoimikond (Maris Ringvee) arutas erialaterminneid kümnel korral, kulutades selleks täispika tööädala. Jätkati *varia* terminite seletuste täpsustamist, arutati standardit ISO 5127 “Informatsioon ja dokumentatsioon. Terminoloogia” ja tutvuti raamatukogusõnastiku veebiversiooniga.

Vanaraamatu toimikonna (Ruth Hiie) liikmed osalesid kolmel rahvusvahelisel teaduskonverentsil Tallinnas ja Tartus. Jätkati tutvumist Eesti ajalooliste kogudega ja külastati Pärnu Muuseumi. Toimikond esitas kandidaadid F. Puksoo auhinnale ning ERÜ aasta- ja teenetepremiale.

Rahvaraamatukogude komplekteerimise töörühma (Mare Ektermann, sügisest Ere Raag) tõsisemateks saavutusteks olid ERÜ juhatuse poolt heaks kiidetud “Soovitusi rahvaraamatukogudele kogude kujundamiseks” ilmumine, “Kirjanduse valikni-

mestiku” koostamise jätkamine (2001 ja 2002 I) ja novembris-detsembris küsitluse korraldamine teabekirjanduse leidumusest maaraamatukogudes. Küsitlusega saadud andmete läbitöötamine ja kokkuvõtete avalikustamine on kavas 2003. aastal.

“**Eks-klubi**” (Elvi Vall) liikmed olid kõige aktiivsemad, külastades kümnel korral erinevaid näitusi, raamatukogusid ja huviväärsusi. Suuremaks ettevõtmiseks oli väljasõit Läänemaale.

ERÜ Tartumaa Kogu (Ene Ruder, 22. oktoobrist Sirje Madisson) külastas Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Postimuuseumi, Haridusministeeriumi, Tallinna Keskraamatukogu, käis kultuuriloolisel reisil Võru- ja Põlvamaal ning teatrikülastustel Tallinnas, viis läbi teabepäeva enesekehtestamisest ja tegi muudki huvitavat.

ERÜ Võrumaa Ühendus (Matti Russ) tähistas 8. märtsil oma teist aastapäeva. Lisaks kodus toimunud käidi õppereisil Sankt-Peterburis.

AUHINNAD

F. Puksoo auhinna andsid tavapäraselt välja ERÜ ja TÜR. Žüriile (Rein Saukas (esimees), Krista Aru, Ruth Hiie, Kalju Tammaru, Anne Valmas) oli hindamiseks esitatud viis 2001. aastal ilmunud tööd. Žürii otsustas üksmeelselt määrata 2001. aasta Friedrich Puksoo auhinna (5405 krooni) Ilse Hamburgile monograafia *Eesti bibliograafia ajalugu 1901–1917* (Tallinn, 2001) eest ja tunnustada Tiiu Reimo monograafiat *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel* (Tallinn, 2001).

Bibliograafia auhinna (aastatel 2000–2001 ilmunud tööde eest) andsid teist korda välja ERÜ ja EAR. Žürii koosseisus Kalju Tammaru (esimees), Merike Kiipus (KMAR), Aurika Kruus (EAR), Krõõt Liivak (RR), Anneli Sepp (EMA, TÜR) tunnistas ühehäälselt auhinna vääriliseks Ene-Lille Jaansoniga koostatud väljaande *Tartu ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia* (Tartu, 2000). Tööl on oluline koht eesti kultuuri- ja haridusloo uurimisel, tal on ka laiem rahvusvaheline kõlapind. Ära märkigi Mare Onga koostatud *Professor Paul Ariste biobibliograafia 1921–2000*. Žürii märkis, et viimased aastad on taas näidanud meie bibliograafide kõrget taset ja avardunud võimalusi põhjali-

ke ja hästi kirjastatud bibliograafiate ilmumiseks (vt. ka *RK 2*, 2002).

ERÜ aastapreemia 2001 anti aastakoosolekul juhatuse otsusega Rapla Keskraamatukogu peaspetsialistile **Katrin Niklusele** ja teenetepreemia Viljandi Kultuurikolledži kauaaegsele õppejõule **Mati Murule**. (Vt. *RK 2*, 2002.)

ERÜ aastapreemia 2002 kandidaatideks on esitatud (sulgudes esitaja):

Evi Murdla, Viljandi Linnaraamatukogu direktor (Harju Maakonnaraamatukogu, Lääne Maakonna Keskraamatukogu, Võrumaa Keskraamatukogu, ERÜ Viljandimaa usaldusisik Ülle Rüütel), **Hiie Piirsalu**, Vändra raamatukogu juhataja (Pärnu Keskraamatukogu maateeninduseosakond), **Endla Sandberg**, RRI raamatukogunduse osakonna juhtiv spetsialist (RRI juhtkond), **Reet Olevsoo** (Raplamaa raamatukoguhoidjate nimel Ilvi Laidna ja Katrin Niklus).

ERÜ teenetepreemia 2002 kandidaadid: **Mare Ektermann**, Lääne Maa-arhiiv (Lääne Maakonna Keskraamatukogu kollektiiv, ERÜ Võrumaa Ühendus, Elle ja Tiina Tarik), **Heino Rääim**, Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu vanemraamatukoguhoidja (Eesti Kirjandusmuuseum, M. Volt), **Mare Rand**, TÜR käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (ERÜ vana-raamatu toimkond), **Sirje Nilbe**, RRI normandmete osakonna juhataja (RRI juhtkond), **Reet Olevsoo**, ERÜ büroo juhataja (Anne Valmas).

ERÜ aasta- ja teenetepreemia 2002 saajad tehakse teatavaks aastakoosolekul 28. veebruaril 2003.

Teist aastat tunnustati maakondade paremaid maaraamatukoguhoidjaid, kes pälvisid ERÜ tänukirja ja erilogoga vaasi.

Parima Maaraamatukoguhoidja 2002 tiitli pälvisid:

Sirje Bärg — Kose-Uuemõisa raamatukogu juhataja (Harjumaa);

Leida Pielberg — Kõrgessaare raamatukogu raamatukoguhoidja (Hiiumaa);

Hille Väljaotsa — Iisaku raamatukogu juhataja (Ida-Virumaa);

Tiina Kull — Adavere raamatukogust (Jõgevamaa);

Helena Siiroja — Kareda Valla Raamatukogu juhataja (Järva-maa);

Tiia Lepik — Virtsu Raamatukogu juhataja (Läänemaa);

Anne Pilipenko — Lepna raamatukogu juhataja (Lääne-Virumaa);

Tia Võru — Tilsu raamatukogu juhataja (Põlvamaa);

Silvi Rand — Tõhela raamatukogu juhataja (Pärnumaa);

Ilma Jensen — Kaiu raamatukogu juhataja (Raplamaa);

Palmi Vaba — Tagavere raamatukogu juhataja (Saaremaa);

Karin Evik — Vedu raamatukogust (Tartumaa);

Ene Markov — Puka külaraamatukogu juhataja (Valgamaa);

Lembe Allik — Pilistvere raamatukogu (Viljandimaa);

Tiiu Pihla — Vana-Vastseliina Raamatukogu juhataja (Võrumaa).

Kultuurkapital tunnustas ERÜ ettepanekul aasta lõpul jõulupreemiaga Sirje Bärge, Mare Ektermanni, Ruth Hiie, Maire Liivametsa, Evi Murdlat, Ene Ruderit, Heino Räime ja Ester Sõrmust.

ERÜ oli esindatud:

Viljandi Kultuurikolledži nõukojas ja riigieksamikomisjonis (Krista Talvi);

kutseeksami I mooduli eksamikomisjonis (Krista Talvi);

ajakirja *Raamatukogu* toimetuskolleegiumis (Reet Olevsoo);

Kultuuriministeeriumi rahvaraamatukogude nõukogus (kuni 17.01.2003; Sirje Bärge);

Rahvusraamatukogu standardimise töörühmas (Katrín Kaugver);

Rahvusraamatukogu standardi ISO 2789:[2002] töörühmas (Linda Kask);

Kultuuriministeeriumi Kreutzwaldi-aasta komisjonis (Mihkel Volt);

EKALi Kultuuriministeeriumiga palgaläbirääkimiste delegatsioonis (Katrín Kaugver);

Raamatukoguhoidjate kutsenõukogus (Janne Andresoo).

ERÜ on esindatud **IFLA** viie sektsiooni alalises komitees ja ühes komitees:

raamatukoguühingute juhtimise sektsiooni (kuni 2002. aastani ümarlaud) korrespondentliige — Krista Talvi;

ülikooliraamatukogude ja teiste universaalsete teadusraamatukogude sektsiooni alalise komitee liige — Toomas Liivamägi (2001–2005);

hariduse ja koolituse sektsiooni alalise komitee liige — Aira Lepik (2001–2005);

liigitamise ja märksõnastamise sektsiooni alalise komitee liige — Marje Aasmets (2001–2005);

rahvaraamatukogude sektsiooni alalise komitee korrespondentliige — Tiiu Valm;

informatsioonile vaba juurdepääsu ja sonavabaduse komitee (FAIFE) liige — Marje Tamre.

ERÜ TEGEVUSE TUTVUSTAMINE

Töörühmade, toimkondade, sektsioonide ja juhatuse suuremaid ettevõtmisi on kajastatud ajakirja *Raamatukogu ERÜ* veerus. Juhatuse aruanne ja kroonika avaldati ERÜ aastaraamatus.

ERÜ roll ja ülesanded on teema, mis on ikka olnud aktuaalne. Juhatuse esinaine Krista Talvi on ERÜ tegevust tutvustanud TPÜ infoteaduste eriala tudengitele, kutseõppijatele, Rahvusraamatukogu uute töötajate päevadel, rahvaraamatukogude maakondlikel seminaridel ja kohtumisel vanglاراamatukoguhoidjate ja -ametnikega. Ljudmila Dubjeva rääkis ERÜ tegevusest Tartu-
maa raamatukoguhoidjate suveseminaril. Informatsiooni on jagatud ka suuremate raamatukogude infolehtedes.

Olulisemat leiab ERÜ koduleheküljelt.

TOETUSED

Kultuuriministeerium

Toetus 80 000.–

ERÜ aastaraamatu trükitoetus 10 000.–

Eesti Kultuurkapitali Tartu ekspertgrupp

Tartumaa Kogu õppepäev 1500.–

Tallinna Kesklinna Valitsus

Toetus 5318.–

Haridusministeerium

Toetus 24 000.–

Saadud toetused on kulutatud sihtotstarbeliselt.

Reet Olevsoo

**EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU
2002. AASTA KROONIKA**

9. jaanuar ERÜ juhatuse esinaine Krista Talvi, EKALi juhatuse esimees Ago Tuuling, Kultuuriministeeriumi asekanstler Reet Mikkel ja nõunik Meeli Veskus arutasid raamatukoguhoidjate töö tasustamise võimalikke arenguid.
9. jaanuar–17. aprill Koostöös Tallinna Haridusametiga viis ERÜ kooliraamatukogude sektsioon läbi Tallinna gümnaasiumide raamatukogude ülevaatuse.
11. jaanuar Tähistati ERÜ auliikme Ivi Tingre 70. sünnipäeva RRis.
21. jaanuar ERÜ juhatuse koosolekul määrati aasta- ja teenetepremiad 2001, kinnitati F. Puksoo ja bibliograafia auhinna žüriide koosseisud, arutati institutsionaalse liikme ja põhikirja muutmisega seotud küsimusi jm.
- ERÜ kutsus kokku nõupidamise, et kujundada raamatukogujuhtidega ühiseid seisukohati raamatukoguhoidjate ametinimetuste, palgaastmete ja töö tasustamise küsimustes.

- Terminoloogiatoimkonna koosolekul arutati kirja termineid ning VARIA-terminite seletuste parandamist ja täpsustamist.
22. jaanuar Krista Talvi, Meeli Veskus ja Kalju Tammaru külastasid Rummu avavanglat.
23. jaanuar F. Puksoo päeval TÜ Raamatukogus anti Ilse Hamburgile üle F. Puksoo auhind.
25. jaanuar Koolituse toimkonna koosolek.
29. jaanuar Bibliograafia toimkonna koosolekul TPÜs tutvuti bibliograafia ja infotöoga seotud ainekursuste sisuga.
30. jaanuar Maaraamatukogude sektsioon kogunes uues koosseisus koosolekule RRis.
“Eks-klubi” külastas Underi ja Tuglase Kirjanduskeskust.
Erialaraamatukogude sektsioon kuulas EMRis Milvi Tedremaa loengut naeru- ja luuleteraapiast.
6. veebruar Rahvaraamatukogude komplekteerimispoliitika töörühma koosolek ERÜ büroos.
8. veebruar Kooliraamatukogude sektsiooni juhatuse koosolekul Tallinna Pelgulinna Gümnaasiumis arutati kooliraamatukoguhoidjate töö tasustamist jm.

13. veebruar Erialaraamatukogude sektsioon korraldas USA Välisministeeriumi infokeskuste koordinaatori Eric Johnsoni loengu “Raamatukogu ja raamatukogutöötaja reklaamimine”.
14. veebruar ERÜ juhatuse koosolekul büroos oli kõne all ERÜ põhikirja muutmine, raamatukoguhoidjate töö tasustamine 2003. a. riigieelarvest, kinnitati maa-raamatukogude sektsiooni töökord jm.
15. veebruar EARi bibliograafiapäeval “Teadusbibliograafia minevik ja tulevik” kuulutati välja bibliograafia auhinna laureaat Ene-Lille Jaanson ja tunnustati Mare Ongat *Professor Paul Ariste biobibliograafia 1921–2000 eest*.
18. veebruar Terminoloogiatoimkonna koosolekul tegi Endla Sandberg RRI standardimise töörühmast ülevaate standardist ISO 5127 “Informatsioon ja dokumentatsioon. Terminoloogia”.
19. veebruar Revisjonikomisjon kontrollis ERÜ vara.
20. veebruar “Eks-klubi” kuulas Eesti Meditsiiniraamatukogus Milvi Tedre-
maa vestlust naeruteraapiast.
22. veebruar Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna koosolekul tutvustati *Extensions and Corrections to the UDC* uut, 23. köidet.

176

ERÜ 2002. AASTA KROONIKA

28. veebruar ERÜ aastakoosolek RRI konverentsisaalis.
ERÜ ja ELTK kõnekoosolek “Lugemine lubatud”.
1. märts Krista Talvi kõneles Justiitsministeeriumis vanglate raamatukoguhoidjatele ühingu tööst ja koolituse võimalustest.
Erialaraamatukogude sektsioon korraldas Marika Tombergi loengu “Kehateraapia arvuti kasutajale — liikumine, kehahoiak, stress”.
Projekti “Lugemine lubatud” raames toimunud kõnekoosoleku järeldused ja ettepanekud saadeti kultuuri- ja haridusministritele ning Riigikogu kultuurikomisjonile.
5. märts Nõupidamine EKALi juhatuse esimehe Ago Tuulinguga. Arutati soovituslikku raamatukoguhoidjate palgaastmestikku ja lisaraha vajadust raamatukoguhoidjate töötasu reguleerimiseks 2003. aastal.
Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna märksõnastamise seminar RRis.
7. märts ERÜ eelmise ja uue juhatuse ühiskoosolekul valiti juhatuse esinaise asetäitjateks Janne Andresoo ja Katrin Kaugver.

REET OLEVSOO

177

8. märts ERÜ Võrumaa Ühendus tähis-
tas oma teist aastapäeva.
9. märts Võrumaa Ühenduse liikmed
aitasid korraldada kirjastuse
“Ilo” raamatute müüki.
12. märts Raamatukogudelt eelnevalt
kogutud andmestiku põhjal
esitas ERÜ EKALile raamatuko-
guhoidjate töötasu tõstmiseks
tarviliku lisaraha vajaduse
2003. aastaks.
13. märts Maaraamatukogude sektsiooni
juhatuse koosolek ERÜ büroos.
Tartumaa Kogu ühiskülastus
Eesti Spordimuuseumi ja Eesti
Postimuuseumi.
15. märts Liigitamise ja märksõnastamise
toimkonna tutvumiskäik Tallin-
na Keskraamatukokku.
20. märts “Eks-klubi” ekskursioon Tallin-
na Keskraamatukokku.
27. märts Kogude toimkonna koosolekul
vaagiti välisteavike hankimise
päevaprobleeme ja kuulati üle-
vaadet sundeksemplari seadus-
test Soomes ja Põhjamaades.
Võrumaa Ühenduse liikmed val-
mistasid õppepäeval “Kevadpü-
had raamatukogus” pühade-
kompositsioone.
8. aprill Juhatuse koosolekul ERÜ bü-
roos arutati kutsenõukogu
koosseisu, raamatukoguhoidja
täiendkoolitust jm.

- Koolituse toimkonna, ERÜ juhatuse ja rahvaraamatukogude esindajate ühisarutelul RRis tutvustati TPÜ ja VKK õppeplaane ning uusi arenguid erialahariduses, kõneldi raamatukoguhoidja täiendkoolitusest.
10. aprill Maaraamatukogude sektsiooni juhatuse koosolek RRI seminariruumis Toompeal.
- Tartumaa Kogu korraldas kohutumise ERÜ toimkondadesse, sektsioonidesse, töögruppidesse valitud Tartu ja Tartumaa raamatukoguhoidjatega, kes tutvustasid ERÜ ja oma toimkondade eesmärke, tegevust, saavutusi.
12. aprill Krista Talvi osales Vabaharidusliidu üldkoosolekul.
14. aprill–10. mai Maaraamatukogude sektsioon viis läbi küsitluse maaraamatukoguhoidja töö tasustamisest.
15. aprill Terminoloogiatoimkond arutas standardit ISO 5127 “Informatsioon ja dokumentatsioon. Terminoloogia”.
19. aprill Kooliraamatukogude sektsiooni teabepäev RRis “Kooliraamatukogu õpikeskkonnana ja õpioskuste kujundajana”.
- “Eks-klubi” aruandlus-valimiskoosolek EARis.

24. aprill Suri ERÜ auliige Helmi Masing. Leinatalitus toimus 27. aprillil Pärnamäe kalmistul Tallinnas.
30. aprill EKALi palgaläbirääkimiste delegatsiooni ja Kultuuriministeeriumi kohtumisel esindas ERÜd Katrin Kaugver.
4. mai ERÜ esitas sotsiaalministrile ettepaneku raamatukoguhoidja kutsenõukogu moodustamiseks ja selle koosseisu.
- 8.-9. mai Kai Laanemaa (Orava raamatukogu) ja Reet Raudkepp (ERÜ juhatus, Vaida raamatukogu) võtsid osa Läti maaraamatukoguhoidjate kolmandast kongressist Jurmalas.
9. mai Koolituse toimkonna koosolekul tutvustati innovaatilisi võimalusi koolituses: veebipõhist õpet, audio- ja videokonverentse.
13. mai Terminoloogiatoimkond arutas standardit ISO 5127 “Informatsioon ja dokumentatsioon. Terminoloogia”.
- Katrin Kaugver osales EKALi ja Kultuuriministeeriumi kohtumisel.
- Krista Talvi kultuuriminister Signe Kivi audientsil, teemaks Kultuurkapital ja raamatukogud.

- 180 ERÜ 2002. AASTA KROONIKA
- 17.–19. mai Võrumaa Ühenduse õppereis Sankt-Peterburgi, kus külastati ka muusikaraamatukogu ja Eesti Vabariigi Peakonsulaati.
22. mai “Eks-klubi” tutvus Raekojas EARi näitusega “Oleviste raamatukogu 450”.
23. mai ERÜ vanaraamatu toimkonna tutvumiskäik Pärnu Muuseumi.
- 27.–28. mai Kursus “MS Access’i kasutamine raamatukogus” kooliraamatukoguhoidjatele.
30. mai ERÜ juhatuse laiendatud koosolekul RRI nurgasaalis käsitles Ago Tuuling raamatukoguhoidja töö tasustamist, Sirje Kivi teadusraamatukogusid Haridusministeeriumi haldusalas, ERÜ erialaste rühmituste juhid vahetasid informatsiooni.
- Erialaraamatukogude sektsioon külastas Presidendi kantselei raamatukogu.
- Tartumaa Kogu ekskursioon Tallinna. Tutvuti Tallinna Keskraamatukogu ja Botaanikaaiaga ning vaadati “Estonia” teatri etendust “Nabucco”.
5. juuni Maaraamatukogude sektsiooni palgauuringu töörühma koosolek ERÜ büroos.

REET OLEVSOO

181

6. juuni ERÜ esitas parandusettepanekuid projektile “Kultuuriministeeriumi arengukava aastateks 2003–2006”.
10. juuni Terminoloogiatoimkond arutas standardit ISO 5127 “Informatsioon ja dokumentatsioon. Terminoloogia”.
12. juuni “Eks-klubi” jalgsimatk Rohuneemes.
19. juuni Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna koosviibimine tegevuse kümnenda aastapäeva puhul.
20. juuni Kultuuriministeerium tutvustas Kihnus “Kultuuriministeeriumi tegevuskava aastateks 2003–2006”, osalesid Linda Kask ja Reet Olevsoo.
- 19.–20.juuli Tartumaa Kogu kirjanduslik-kultuurilooline reis Võru- ja Põlvamaale.
- 26.–28. juuni Maaraamatukogude sektsiooni suvelaager Raplamaal Kehtnas.
- 14.–16. august Kooliraamatukogude sektsiooni suveseminar “Kooliraamatukogud ja kohalikud omavalitsused” Võrus.
15. august ERÜ pöördus maaraamatukoguhoidjate töö tasustamise küsimuses kirjaga Eesti Omavalitsusliitude Ühenduse ja maakondade omavalitsuste liitude poole.

182

ERÜ 2002. AASTA KROONIKA

- 18.–24. august Krista Talvi osales IFLA 68. aastakonverentsil “Raamatukogu elulisus: demokraatia, mitmekülgsus, info kättesaadavus” Šotimaal Glasgows.
4. september “Eks-klubi” väljasõit Läänemaal.
9. september Terminoloogiatoimkonna koosolekul andis Sirje Nilbe ülevaate raamatukogusõnastiku veebivariandist, jätkati arutelu VARIA-terminite seletuste paranduste ja täienduste üle.
10. september Rahvaraamatukogude komplekteerimispoliitika töörühma koosolek Tartu Linna Keskraamatukogus.
18. september Tartumaa Kogu külastas Eesti Haridusministeeriumi.
25. september Maaraamatukogude sektsiooni koosolek Tallinna Keskraamatukogus.
26. september–1. detsember Rahvaraamatukogude komplekteerimise töörühm viis läbi küsitluse teabekirjanduse leidumusest maaraamatukogudes.
27. september Sirje Bärge, Krista Talvi ja Elle Tarik kohtusid kultuuriminister Margus Allikmaaga, arutluse all raamatukoguhoidja palk ja teavikute raha.

- Kooliraamatukogude sektsiooni juhatuse laiendatud koosolekul Tallinna Laagna Gümnaasiumis arutati kooliraamatukogude töökorraldust, ainesektsiooni ülesannete laiendamist.
4. oktoober ERÜ märgukiri Riigikogu kultuuri- ja rahanduskomisjonidele rahvaraamatukogude teavikute soetamise raha ja raamatukoguhoidjate palkade asjus.
7. oktoober Terminoloogiatoimkond arutas seletusi ja võõrvasteid terminile *kiri*.
9. oktoober Juhatuse koosolekul RRI kuppelsaalis kavandati Eesti raamatukoguhoidjate VIII kongressi.
16. oktoober Kogude toimkonna koosolekul arutati teadusraamatukogude komplekteerimistemaatikat, e-teavikute hankimist, kuulati ülevaadet 2002. a. Frankfurdi raamatumessist jm.
“Eks-klubi” külastas Kadrioru raamatukogu.
18. oktoober Infootsingu võistluse eelvoor.
ERÜ toetas *Postimehes* loomeliitude pöördumist kultuuri alafinatseerimisest.
- 20.–30. oktoober Raamatukogupäevad “Lugemine lubatud”.

- 184 ERÜ 2002. AASTA KROONIKA
21. oktoober Raamatukogupäevade avamine
Rahvusraamatukogus.
Lastekirjanduse viktoriin.
22. oktoober Tartumaa Kogu aruande-vali-
miskoosolekul valiti uueks
usaldusisikuks Sirje Madis-
son (TÜRi humanitaarraamatu-
kogu).
24. oktoober Teabepäev "Elektroonilise infor-
matsiooni kasutamise võima-
lustest" Tallinna Keskraamatu-
kogus.
25. oktoober Infootsingu võistluse lõppvoor
RRi ühiskonnateaduste saalis.
Koolituse toimkonna koosolek.
Liigitamise ja märksõnastamise
toimkonna infokoosolek, kus
tehti ülevaade IFLA uuemaist
materjalidest, räägiti Ida-
Euroopa maade märksõ-
nastike koordineerimisprog-
rammist ning tutvuti uue
erialakirjandusega.
30. oktoober Teine maaraamatukoguhoidja
päev Jõgeva Kultuurikeskuses.
31. oktoober ERÜ ühines EKALi algatatud
kultuuritöötajate avaliku pöör-
dumisega 2003. a. palgatingi-
muste küsimuses.
4. november Terminoloogiatoimkonna koos-
olekul arutati termini *ki-
ri* võõrvasteid ja tutvustati
veebisõnastikku.

- Raamatukoguhoidjate VIII kongressi ettevalmistamiseks olid Krista Talvi, Linda Kask ja Reet Olevsoo Viljandis, kus kohtusid Kultuurikolledži ja linnaraamatukogu esindajatega ning “Ugala” direktori Jaak Allikuga.
6. november Juhatuse koosolekul ERÜ büroos arutati võimaluste üle kollektiivliikme staatuse kehtestamiseks ERÜ põhikirjas.
7. november Liigitamise ja märksõnastamise toimikond tutvus Briti Nõukogu raamatukoguga.
8. november Kooliraamatukogude sektsiooni teabepäev “Infotöö ja lugejateenindus kooliraamatukogus” RRis.
13. november Tartumaa Kogu korraldas teabepäeva “Enesekehtestamine” (lektor Merike Poljakov).
“Eks-klubi” käis Loodusmuuseumis.
27. november Tartumaa Kogu kokkusaamisel meenutati video ja fotode vahendusel suvist reisi Võru- ja Põlvamaale.
3. detsember Juhatuse koosolekul Vaida raamatukogus arutati 2003. aasta tegevussuundi ja otsustati esitada aastakoosolekule ettepanek ERÜ põhikirja muutmiseks.
4. detsember Maaraamatukogude sektsiooni koosolek RRis.

- 186 ERÜ 2002. AASTA KROONIKA
7. detsember “Eks-klubi” jõulupidu EARis.
9. detsember Terminoloogiatoimkonna koosolekul arutati toimkonnale esitatud termini *hübriidraamatukogu* üle, kinnitati tööplaani aastaks 2002.
11. detsember Tartumaa Kogu aastalõpu koosviibimine Eesti Rahva Muuseumis.
12. detsember Bibliograafia toimkonna koosolekul Eesti Muusikaakadeemia Raamatukogus arutati analüütilise bibliograafia koostamist ja koostööd Eesti teadusraamatukogudes.
- Kogude toimkonna koosolekul EHRis tehti kokkuvõtte raamatukogude komplekteerimise olukorrast 2002. aastal ning tähistati toimkonna kümnendat tegutsemisaastat.
13. detsember Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna tutvumiskäik Eesti Meditsiiniraamatukokku.
- Kooliraamatukogude sektsiooni juhatuse laiendatud koosolekul Tallinna Pelgulinna Gümnaasiumi raamatukogus tehti kokkuvõtteid ja kavandati 2003. a. teabepäeva ja suvelaagri korraldamist.

REET OLEVSOO

187

18. detsember
- Koolituse toimkonna laiendatud koosolekul Viljandi Kultuurikolledžis oli põhiteemaks kutsevalifikatsiooni süsteem Eestis.
- “Eks-klubi” tutvus Rahvusraamatukogus näitusega Metsiku raamatukogust.
20. detsember
- Erialaraamatukogude sektsiooni jõulupidu.

Margit Stamm

ERÜ TRÜKISÕNAS

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 2001. 13 / [toimetuskolleegium: Janne Andresoo (koostaja), Linda Kask (toimetaja). . . jt.]. Tallinn, 2002. 154 lk. (Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat; 13). Artiklite kokkuvõtted inglise keeles. Bibliograafia artiklite lõpus.

Bärg, Sirje. (2002). Maaraamatukoguhoidjate töö tasustamisest. *Raamatukogu*, nr. 6, lk. 10–12. Kokkuvõte inglise keeles lk. 42.

Dubjeva, Ljudmila. (2002). Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing 2002. *Nimeta Leht*, 18. dets., lk. 2.

Erelt, Tiiu. (2002). Keelteoskus tähendab kõigepealt emakeeleoskust / intervjueri Mairi Liivamets: [vestlus Eesti Keele Instituudi vanemteaduri, ERÜ terminoloogiatoimkonna liikmega]. *Raamatukogu*, nr. 3, lk. 25–27. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Juhanson, Jaanika. (2002). Mati Muru sai teenetpreemia: [ERÜ 2001. aasta teenetpreemia Viljandi Kultuurikolledži kauaaegsele õppejõule]. *Sakala*, 19. märts, lk. 4.

Kalmiste, Maie. (2002). Maaraamatukogude suveseminar: [Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakoolis]. *Raamatukogu*, nr. 4, lk. 41–43. Kokkuvõte inglise keeles lk. 47.

Kask, Linda; Olevsoo, Reet. (2002). Raamatukogupäevad “Lugemine lubatud”. *Raamatukogu*, nr. 6, lk. 33–35. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Kaugver, Katrin. (2002). Juht riulivahes: [raamatukoguhoidjast tänapäeval]. *Postimees*, 28. okt., lk. 12. (Kommentaar).

Kirsal, Arda-Maria. (2002). Liigitamise ja märksõnastamise toimikond — 10. *Raamatukogu*, nr. 5, lk. 31–32. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Kivitar, Mare. (2002). Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu kultuurireis Hiiumaale. *Hiiu*, nr. 55, lk. 11.

Kurel, Vaike. (2002). Kooliraamatukoguhoidjate Võru suveseminar: [“Kooliraamatukogu ja kohalik omavalitsus”]. *Raamatukogu*, nr. 4, lk. 44. Kokkuvõte inglise keeles lk. 47.

Kurel, Vaike. (2002). Kuidas elavad Eesti, Läti ja Leedu kooliraamatukogud?: [ERÜ kooliraamatukogude sektsiooni seminar “Kooliraamatukogude areng õppivas ühiskonnas” Tallinna Inglise Kolledžis]. *Raamatukogu*, nr. 1, lk. 33. Kokkuvõte inglise keeles lk. 42.

Kurvet, Mare. (2002) Võistlus “Infootsing 2002”. *Raamatukogu*, nr. 6, lk. 35.

Kõnekoosolek: [“Lugemine lubatud”, eestvedajaks ELTK]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 2, lk. 42–43. Allk.: ERÜ büroo. Samal teemal: Lauring Vaska, Sirje. Mis jäi südamele?

Kümnik, Maare; Pikk, Mare; Kivitar, Mare. (2002). Tartumaa Kogus.: [sõnumid]. *Raamatukogu*, nr. 4, lk. 43.

Liivak, Krõõt. (2002). Taas auhinnati bibliograafe: [ERÜ ja EARI auhind anti Ene-Lille Jaansonile *Tartu ülikooli trükikoda, 1632–1710: ajalugu ja trükiste bibliograafia eest*]. *Raamatukogu*, nr. 2, lk. 40–41. Kokkuvõte inglise keeles lk. 46.

Lugemine keelatud! **Lugemine** lubatud!: [ELTK, ERÜ, ajakirja ja *Hea Laps* ja Eesti Õpilasomavalitsuste Liidu projekti raames toimus kõnekoosolek “Lugemine lubatud”]. (2002). *Nädaline*, 5. märts, lk. 7. Ilmunud ka: *Vooremaa*, 16. märts, lk. 7.

Lugemine peab olema lastele kättesaadav ja soositud tegevus: [ELTK, ERÜ, ajakirja *Hea Laps* ja Eesti Õpilasomavalitsuste Liidu projekti raames toimus kõnekoosolek “Lugemine lubatud”]. (2002). *Koit*, 5. märts, lk. 7.

Maaraamatukoguhoidja mõtisklusi kevadel 2002 ehk Miks raamatukogu ei telli enam kõiki eesti kirjanike teoseid: [vastab ka ERÜ maaraamatukogude sektsiooni juhataja, Kose-Uuemõisa Raamatukogu juhataja Sirje Bärge]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 3, lk. 32–34. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Marrandi, Eha. (2002). ERÜ maaraamatukogude sektsiooni koosseis uuendatud. *Raamatukogu*, nr. 2, lk. 43. Kokkuvõte inglise keeles lk. 46.

Mälestame: Helmi Masing: 17.09.1910–24.04.2002: [kauaaegne raamatukogunduse õppejõud, ERÜ auliige]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 3, lk. 42. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Puksoo auhind läks taas pealinna: [auhinna sai Ilse Hamburg monograafia *Eesti bibliograafia ajalugu 1901–1917 eest*, tunnustati Tiiu Reimo monograafiat *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*]. (2002). *Postimees: Tartu*, 24. jaan., lk. 4.

Puksoo päev TÜ Raamatukogus: [Puksoo auhinna sai Ilse Hamburg monograafia *Eesti bibliograafia ajalugu 1901–1917 eest*, tunnustati Tiiu Reimo monograafiat *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*]. (2002). *Universitas Tartuensis*, 25. jaan., lk. 2.

Raamatukoguhoidjate aastakoosolekust: [ERÜ aastapremia sai Rapla Keskraamatukogu pearaamatukoguhoidja Katrin Niklus, teenetepremia anti Viljandi Kultuurikolledži õppejõule Mati Murule]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 2, lk. 41–42. Kokkuvõte inglise keeles lk. 46.

Raamatukonverents Rahvusraamatukogus: [“Omanikumärgid vanaraamatus: Ajalugu. Kirjeldamine. Atribueerimine”, korraldajad RR ja ERÜ vanaraamatu toimkond: sõnum]. (2002). *Eesti Päevaleht: Tallinn*, 12. sept., lk. 5.

Rande, Anne. (2002). Lugemine keelatud, lugemine lubatud: [ELTK, ERÜ, ajakirja *Hea Laps* ja Eesti Õpilasmavalitsuste Liidu projekti raames toimus kõnekoosolek “Lugemine lubatud”]. *Virumaa Teataja*, 12. märts, lk. 7.

Riet, Ene. (2002). Ajakiri *Raamatukogu* erialateadmiste vahendajana: [ERÜ ja RRI väljaanne]. In: *Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis 1991–2001: artiklite kogumik*, 233–234. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Riet, Ene. (2002). The development of *Raamatukogu* as a special library journal of independent Estonia. *Slavic & East European Information Resources*, nr. 2/3, lk. 185–192.

Riet, Ene. (2002). Võrumaa Ühendus: [ERÜ Võrumaa Ühendus käis reisil Sankt-Peterburis]. *Raamatukogu*, nr. 4, lk. 43.

Saukas, Rein. (2002). Friedrich Puksoo auhind 2002: [määrati Ilse Hamburgile monograafia *Eesti bibliograafia ajalugu 1901–1917 eest*, tunnustati Tiiu Reimot *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel eest*]. *Raamatukogu*, nr. 2, lk. 38–39. Kokkuvõte inglise keeles lk. 46.

Soomets, Asse. (2002). Kooliraamatukogude arendamine on jäetud nende endi mureks: [ERÜ kooliraamatukogude Harjumaa sektsiooni nõupidamine Kuusalu Keskkooli raamatukogus]. *Harjumaa*, 15. jaan., lk. 5.

Soon, Ade. (2002). Kuraditosin sai täis: [ERÜ kooliraamatukoguhoidjate teabepäev “Kooliraamatukogud õpikeskkonnana ja õpioskuste kujundajana”]. *Raamatukogu*, nr. 3, lk. 37. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Sõrmus, Ester. (2002). Kooliraamatukogude võrk, selle koordineerimine ja meetodiline juhendamine. In: *Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis 1991–2001: artiklite kogumik*, 59–70. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Talvi, Krista. (2002). Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu tegevus. In: *Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis 1991–2001: artiklite kogumik*, 112–120. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Tamre, Marje. (2002). Collaboration between Estonian Librarians' Association and Estonian libraries. *IFLA publications*, 101, 81–95. Lisa: Code of ethics of the librarians and information specialists of Estonia.

Tarik, Elle. (2002). Valdemar Aleksander Vilder 75. [ERÜ välisliige]. *Raamatukogu*, nr. 1, lk. 38. Kokkuvõte inglise keeles lk. 42.

Toetame loomeliitude pöördumist: [Eesti raamatukogude alafinantseerimisest]. (2002). *Postimees*, 18. okt., lk. 14. (Kirjad). Allk.: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu juhatus.

Truu, Tiia. (2002). Eesti maaraamatukogutöötajate suveseminaril Kehtnas räägiti palgast ja lahutati meelt. *Nädaline*, 29. juuni, lk. 3.

Vanaraamatukonverents: [“Omanikumärgid vanaraamatus: ajalugu. Kirjeldamine. Atribueerimine”, korraldajad RR ja ERÜ vanaraamatu toimkond — sõnum]. (2002). *Postimees*, 12. sept., lk. 23.

Õnnitleme: Evi Rannap 70: [olnud TPÜ raamatukogunduse ja bibliograafia kateedri juhataja, ERÜ juhatuse esinaine jm.]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 6, lk. 42. Kokkuvõte inglise keeles lk. 43.

Õnnitleme: Ivi Tingre 70: [olnud tegev erinevatel ametikohtadel kultuuriministeriumis, ERÜs jm.]. (2002). *Raamatukogu*, nr. 1, lk. 38. Kokkuvõte inglise keeles lk. 42.

ELNET KONSORTSIUM

Riin Olonen

ELNET KONSORTSIUM 2002. AASTAL

Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium on 1996. a. moodustatud mittetulundusühing, mille eesmärk on igakülgset kaasa aidata Eesti raamatukogude ühtse, arvutitel ja arvutivõrkudel põhineva infosüsteemi arendamisele ja haldamisele. Seisuga 31.12.2002 oli konsortsiumis kolmteist liiget. Konsortsiumi liikmeskond täienes aastal 2002 kahe liikme võrra: 5. juunil liitus konsortsiumiga Eesti Hoiuraamatukogu ja 11. oktoobril Eesti Meditsiiniraamatukogu.

Raamatukogusüsteem INNOPAC, ühine elektronkataloog ESTER

Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi peamine tegevussuund aastal 2002 oli jätkuvalt integreeritud raamatukogusüsteemi INNOPAC ning ühise elektronkataloogi ESTER arendamine ja haldamine. Ühises infosüsteemis osaleva kolmeteistkümne raamatukogu peale kokku oli 31.12.2002 seisuga INNOPAC'is 387 samaaegse kasutaja litsentsi (neist 252 Tallinnas ja 135 Tartus). 2002. a. vältel täienes süsteem kokku 44 litsentsiga (seisuga 12.04.2003 on süsteem täienenud veel 33 litsentsiga, neist 8 Tallinnas ja 25 Tartus).

Ühises elektronkataloogis ESTER oli aasta lõpu seisuga kokku ca 1 240 000 nimetust ja üle 3 725 000 eksemplari (aastane juurdekasv vastavalt ca 256 000 nimetust ja 910 000 eksemplari). Aasta jooksul vormistati kataloogi Tallinna ja Tartu osas kokku ca 850 000 laenutust, 490 000 laenutähtaja pikendust ja 770 000 tagastust.

Andmebaasist ca 80% moodustavad hetkel raamatud; ca 1/3 andmebaasist on eesti keeles, ca 1/3 on ilmunud Eestis (põhjuseks retrospektiivse konverteerimise projektid, mille prioritee-

diks on olnud Eesti rahvusbibliograafias registreeritud materjali kajastamine elektronkataloogis).

Põhitegevus süsteemi arenduses oli 2002. a. Konsortsiumi uute liikmete — Eesti Hoiuraamatukogu ja Eesti Meditsiiniraamatukogu — liitumise ettevalmistamine ja läbiviimine, Tartu Linna Keskraamatukogu infosüsteemiga liitumise lõpuleviimine ning ettevalmistused süsteemi senisest, üldisest infotehnoloogia arengust maha jäänud tekstipõhisest versioonist uuele, täiustatud veebipõhisele versioonile MILLENNIUM üleminekuks (esimestena alustati komplekteerimise ja perioodikatöötlusmoodulite testimise ja koolitusega).

Raamatukogude ühise infosüsteemi haldamist ja arendamist toetatakse aastal 2003 riigieelarvest (sihtfinantseerimiseks on sõlmitud vastav koostööleping Haridus- ja Teadusministeeriumiga).

Rahvustrükise retrospektiivne konverteerimine

Teine olulisem alalõik Konsortsiumi töös oli rahvustrükise retrospektiivne konverteerimine, milleks kasutati Andrew W. Meloni fondi poolt Konsortsiumile 1998. a. eraldatud stipendiumi. Kolm suuremat alamprojekti, mille juhtimine toimub Rahvusraamatukogus, on: Eesti raamat 1945–1991, Eestis ilmunud eestikeelne raamat 1918–1944 ja Eesti perioodika. Eesti Akadeemilise Raamatukogu juhtimisel on tegeldud varasema ja väliseesti kirjandusega. Tegemist on käsitsi, kas siis trükikataloogi põhjal või *de visu* kataloogitavate materjalidega. Kokku oli 2002. a. lõpuks retroprojektide käigus andmebaasi sisestatud üle 157 000 bibliokirje, ligikaudu 1 117 000 raamatu eksemplari ja ligikaudu 177 000 perioodika aastakäiku.

Esialgsest projektide mahu ülehindamisest tekkinud stipendiumi jääki kasutati ka 2002. a. väliskirjanduse retroprojekti hoogustumiseks. Aasta jooksul sisestati andmed ca 98 000 nimetuse ja 125 000 eksemplari kohta.

Seoses eelpool nimetatud fondist saadud stipendiumi amendumisega jätkuvad retrospektiivse konverteerimise projektid aastal 2003 raamatukogude eelarvete ulatuses.

Elektrooniliste väljaannete ühishanke korraldamine

Elektrooniliste teavikute komplekteerimise koordineerimise töörühm loodi Konsortsiumi juurde 1998. aasta novembris. Ühishangete tsentraalse rahastamise puudumisel kandsid elektrooniliste väljaannete kasutamise eest nõutava litsentsitasu varasematel aastatel ühishangetes (EBSCO andmebaasid, kirjastuse “Elsevier” andmebaas *ScienceDirect* jm.) osalenud raamatukogud oma eelarvetest.

Möödunud aastaks õnnestus ühishangetele (täpsemalt EBSCO andmebaaside litsentsitasu katmiseks) saada tsentraalne rahastamine. Aasta jooksul registreeriti EBSCO andmebaaside kasutajaks 70 uut raamatukogu, riigiasutust, haiglat (2001. aastal oli tellijaid 12). Arvestades seda, et raamatukogudel on õigus raamatukogule omistatud kasutajatunnust ja parooli ka oma registreeritud lugejatele edastada, et lugejad saaksid andmebaase kasutada ka koduarvutitelt, oli andmebaaside tegelike kasutajate arv märksa suurem. Korraldati ka kaks teabepäeva: 12. aprillil Rahvusraamatukogus ja 19. aprillil TÜ Raamatukogus.

EBSCO andmebaasides tehti 2002. aastal kokku 193 574 otsingut (võrreldes 2001. aastaga kasv 41%), loeti/trükiti 1 759 342 lk. (võrreldes 2001. aastaga kasv 56%), s.o. 158 510 artiklit (võrreldes 2001. aastaga kasv 14%). Suurimad kasutajad olid avalik-õiguslikud (73,3%) ja eraülikoolid (10,4%), järgnesid Rahvusraamatukogu, Meditsiiniraamatukogu ja Eesti Akadeemiline Raamatukogu. Rahvusvahelises eIFL projektis osalevate raamatukogude novembrikuu kasutusstatistika näitas, et Tartu Ülikool oli 34 riigi raamatukogudest EBSCO andmebaaside kasutusaktiivsusest 1. kohal.

Ülejäänud ühisprojektid finantseeriti endiselt osalevate raamatukogude eelarvetest. Neist *ScienceDirect* ja *PsycInfo* Konsortsiumi kaudu, teised otse raamatukogudest. Läbirääkimisi peeti erinevate vahendajatega: *Springer*, *APA*, *EBSCO*, *ISI*, *Nature Publishing*, *Proquest*, *Cambridge University Press*, *Institute of Physics*, *American Physical Society*, *Blackwell*. Katsetati järgmisi andmebaase: *GeoRef*, *INSPEC*, *EconLit*, *SportDiscus*, *CINAHL*, *Cochrane*, *Agricola*, *PsycArticles*, *PsycInfo*, *Nature Publishing* (42 e-ajakirja, 3 entsüklopeediat), *ISI Web of Knowledge*, *Synergy*, *IOP*, *APS*,

PROLA, *SpringerLink*. Ühisostude ja lepingute sõlmimiseni jõuti APA andmebaasi *PsycInfo* (7 raamatukogu katsetas, 3 raamatukogu jõudsid lepinguni), *SpringerLink* (5 raamatukogu, 1 haigla) osas. Lepingud on sõlmimisel *Blackwell Synergy* (TÜ, TTÜ, EAR) ja *Nature Publishing* (TÜ, KBFI, EAR) litsentside ostuks.

Konsortsiumi kaudu vormistatud teistest ühisostudest (peale EBSCO) leidis kõige rohkem kasutust *ScienceDirect* (nelja raamatukogu — TÜ, TTÜ, TPÜ ja EAR — peale kokku 64 671 otsingut, neist ligi 70% sooritati TÜs). *PsycInfo* ühisostus osalenud TÜs, TPÜs ja EARis tehti ajavahemikul märtsist detsembrini kokku 10 792 otsingut (neist 80% TÜs). Kolmas, *SpringerLink* hõlmas viite raamatukogu — TÜ, TTÜ, EAR, RR ja EMR, kus esitati 2002. a. jooksul kokku ligi 8829 päringut (neist lausa 90% TÜ kasutajate poolt). Antud statistika põhjal võib väita, et elektrooniliste ressursside kasutuse propageerimisel on TÜlt palju õppida.

Aasta jooksul toimus TÜ Raamatukogu korraldusel ka kaks seminari. 4. juunil toimus TÜ Raamatukogus seminar “*FinELib* kogemus üleriigilise elektroonilise teadusraamatukogu loomisel” (*FinELib* organisatsioonist, juhtimisskeemist, rahastamisest ning viimastel aastatel saavutatust). Seminar oli suunatud teadusraamatukogude e-raamatukogu arendajatele ning ülikoolide ja teadusasutuste administraatoritele, kelle ülesandeks on teadus- ja arendustegevuse korraldamine. 14. oktoobril toimus Kristiina Hormia (*FinELib*) juhitud *workshop* “Elektroonilise informatsiooni kasutuslitsentsi üleriigiline ostmine — tulemused ja mõju”, mis keskendus eelkõige litsentsilepingute sõlmimise teemaatikale.

Elektroonilise teadusinformatsiooni hankimist Eesti raamatukogudele jt. infoasutustele toetatakse aastal 2003 riigieelarvest (sihtfinantseerimiseks on sõlmitud vastav koostööleping Haridus- ja Teadusministeeriumiga).

Digitaalraamatukogu arendusprojektid

Digitaalraamatukogu arendusprojektidest on ainsana käivitud projekt mikrofilmide digiteerimiseks (MIDAS), mis 2002. aastal oli üldise planeerimise ja pilootprojekti staadiumis. Käesole-

vaks ajaks on tehniline keskkond loodud, pilootprojekt riistvara testimiseks, digiteerimistehnoloogia ja edasise töökorralduse põhimõtete väljatöötamiseks lõppenud (viidi läbi Rahvusraamatukogu töötajate poolt) ja selle aruanne Konsortsiumile esitatud. Lähem arutelu ja edasiste tegevuste planeerimine on kavas 2003. aastal.

Muudest toimetustest võiks esile tuua **uue, sisutihedama ja ülevaatlikuma kodulehe** valmimist.¹

---

¹Lähemalt konsortsiumi tegemistest vt. kodulehelt <http://www.elnet.ee>.

SEADUSED JA JUHENDMATERJALID

TEADUSRAAMATUKOGUDE JA ARHIIVRAAMATUKOGUDE NIMETAMINE

Haridusministeerium

ministri käskkiri

Tartu

28. mai 2002. a nr 593

Teadusraamatukogude ja arhiivraamatukogude nimetamine

Vastavalt “Teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse” (RTI 2001, 43, 237) § 4¹ lõike 3, haridusministri 15. jaanuari 2002. a määruse nr 10 “Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetamise tingimused ja kord” (RTL, 2002, 13, 163) § 8 lõike 2 ning teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetuse taotlemiseks laekunud taotluste läbivaatamiseks moodustatud nõuandva komisjoni 9. mail 2002. a istungi protokoll nr 1 alusel:

1. Kinnitan teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetuse taotlemiseks laekunud taotluste läbivaatamiseks moodustatud nõuandva komisjoni otsuse nimetada viieks aastaks teadusraamatukogudeks järgmised raamatukogud:

- 1) Eesti Akadeemiline Raamatukogu;
- 2) Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu;
- 3) Tartu Ülikooli raamatukogu;
- 4) Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogu.

2. Kinnitan teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetuse taotlemiseks laekunud taotluste läbivaatamiseks moodustatud nõuandva komisjoni otsuse nimetada viieks aastaks arhiivraamatukogudeks järgmised raamatukogud:

- 1) Eesti Akadeemiline Raamatukogu;
- 2) Tartu Ülikooli raamatukogu;
- 3) Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu.

Mailis Rand

Minister

Väljastada: käskkirjas nimetatud asutused, HM poliitikaosakond, planeerimisosakond.

**TEADUSRAAMATUKOGUDELE JA
ARHIIVRAAMATUKOGUDELE ESITATAVAD
NÕUDED, TEADUSRAAMATUKOGU JA
ARHIIVRAAMATUKOGU NIMETAMISE
TINGIMUSED JA KORD**

Haridusministeerium

määrus

Tartu

15. jaanuar 2002. a nr 10

**Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitata-
vad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nime-
tamise tingimused ja kord**

Määrus kehtestatakse “Teadus- ja arendustegevuse korralduse
seaduse” (RT I 1997, 30, 471; 2001, 43, 237) § 4¹ lõike 3 alusel.

§ 1. Määruse reguleerimisala

(1) Määrus sätestab teadusraamatukogudele ja arhiivraamatu-
kogudele esitavad nõuded ning teadusraamatukogu ja arhiiv-
raamatukogu nimetamise tingimused ja korra.

(2) Eesti Rahvusraamatukogu tegevust reguleerib Eesti Rahvus-
raamatukogu seadus (RT I 1998, 34, 488).

§ 2. Teadusraamatukogule esitavad nõuded

(1) Teadusraamatukogu on institutsioon või selle osa, mille ees-
märgiks on tagada riigi ja ühiskonna arenguks vajaliku infor-
matsiooni kättesaadavus, soodustada teadus- ja arendustegevu-
se arengut, elanikkonna haridustaseme ja üldise harituse tõusu
ning tõsta riigi teaduspotsiaali.

(2) Teadusraamatukogu peab vastama järgmistele nõuetele:

- 1) teadusraamatukogu põhikirjaline või põhimääruseline ülesanne on teadus- ja arendustegevust toetava informatsiooni kogumine, töötlemine, säilitamine ja kättesaadavaks tegemine;
- 2) teadusraamatukogu põhiteenus on avalik ja tasuta;
- 3) teadusraamatukogu sihtgrupp on teadus- ja arendustegevusega tegelejad;
- 4) teadusraamatukogus on olemas toimiv süsteem teadusinformatsiooni valikuks ning tingimused selle säilitamiseks ja kasutamiseks;
- 5) teadusraamatukogu kogud on komplekteeritud kahes või enamas järgnevatest teadusvaldkondadest: loodusteadused, tehnikateadused, arstiteadused, põllumajandusteadused, sotsiaalteadused, humanitaarteadused;
- 6) teadusraamatukogu kogud on kirjeldatud ja süstematiseeritud vastavalt Eestis kehtivatele rahvusvahelistele standarditele;
- 7) teadusraamatukogu tegeleb teadustööga, avaldab oma tegevuse ülevaateid, tegeleb teadus- ja arendusasutuste ja teadlaste tegevuse tutvustamisega ning koostab bibliograafilisi andmebaase;
- 8) teadusraamatukogu kogud on kajastatud Eesti raamatukogude ühises elektronkataloogis.

§ 3. Arhiivraamatukogule esitatavad nõuded

(1) Arhiivraamatukogu on institutsioon või selle osa, mille eesmärgiks on tagada Eesti teaviku kui kultuuripärandi säilitamine.

(2) Arhiivraamatukogu peab vastama järgmistele nõuetele:

- 1) arhiivraamatukogu põhikirjaline või põhimääruseline ülesanne on Eesti teaviku ja Eestit puudutava informatsiooni kogumine, töötlemine, säilitamine ja kättesaadavaks tegemine;
- 2) arhiivraamatukogu kogud on avatud teadus- ja arendustegevusega tegelejatele;
- 3) arhiivraamatukogu kogud on komplekteeritud vastavalt “Sundeksemplari seadusele” (RT I 1997, 16, 259; 1998, 61, 983) ning järelkomplekteerimise teel;

4) arhiivraamatukogu kogud on kirjeldatud ja süstematiseeritud vastavalt Eestis kehtivatele rahvusvahelistele standarditele;

5) arhiivraamatukogu kogude säilitamistingimused on vastavuses Vabariigi Valitsuse 29. detsembri 1998. a määrusega nr 308 (RT I 1998, 118/120, 1904; 2000, 81, 520; 2001, 13, 59) kinnitatud "Arhiivieeskirjaga";

6) arhiivraamatukogu tegeleb teadustööga, avaldab oma tegevuse ülevaateid, tegeleb teadus- ja arendusasutuste ja teadlaste tegevuse tutvustamisega ning koostab rahvusbibliograafia andmebaase;

7) arhiivraamatukogu kogud on kajastatud Eesti raamatukogude ühises elektronkataloogis.

§ 4. Taotluse esitamine

(1) Teadusraamatukogu või arhiivraamatukogu nimetamiseks esitab raamatukogu omaja Haridusministeeriumile kirjaliku taotluse. Taotlusi võetakse vastu igal aastal 1. veebruarist 1. märtsini.

(2) Lõikes 1 nimetatud taotlusele lisatakse:

- 1) raamatukogu põhikiri või põhimäärus;
- 2) raamatukogu arengukava;
- 3) tegevusaruanded (ülevaated);
- 4) finantsaruanne;
- 5) eneseanalüüs;
- 6) muud dokumendid § 2 lõikes 2 või § 3 lõikes 2 sätestatud nõuete täitmise kohta.

§ 5. Komisjoni moodustamine

(1) Taotluste läbivaatamiseks moodustab haridusminister õigusaktides ette nähtud korras 5 aastaks 7-liikmelise nõuandva komisjoni ja nimetab komisjoni esimehe.

(2) Komisjoni koosseisu kuuluvad Haridusministeeriumi, Kultuuriministeeriumi, avalik-õiguslike ülikoolide, Eesti Teadlaste

Liidu, Eesti Teaduste Akadeemia ja Teadus- ja Arendusnõukogu esindajad.

§ 6. Komisjoni töökord

(1) Komisjoni töövorm on istung, mille kutsub kokku ja mida juhatab komisjoni esimees. Teade komisjoni kokkukutsumise kohta saadetakse komisjoni liikmetele vähemalt 1 nädal enne istungi toimumist.

(2) Komisjon on otsustusvõimeline, kui istungist võtab osa vähemalt 5 komisjoni liiget, sealhulgas komisjoni esimees. Komisjon võtab oma otsused vastu lihthäälteenamusega. Häälte võrdse ja-gunemise korral otsustab esimehe hääl.

(3) Kui komisjoni liige on hinnatavast raamatukogust tööalases sõltuvuses või kui ta on muudel asjaoludel otseselt huvitatud raamatukogule teadusraamatukogu või arhiivraamatukogu nimetuse andmisest, ei võta ta komisjoni istungil osa selle raamatukogu hindamisest ja talle teadusraamatukogu või arhiivraamatukogu nimetuse andmise või sellest keeldumise ettepaneku tegemise otsustamisest.

(4) Komisjoni istungid protokollitakse. Protokollile kirjutavad alla komisjoni esimees ja protokollija.

§ 7. Taotluste hindamine

(1) Komisjon vaatab tähtaegselt esitatud taotlused läbi 2 kuu jooksul taotluste esitamise lõpptähtajast arvates.

(2) Komisjon hindab raamatukogu vastavust teadusraamatukogule või arhiivraamatukogule käesoleva määrusega esitatavatele nõuetele.

(3) Komisjonil on õigus raamatukogu hindamiseks oluliste asjaolude täpsustamiseks:

1) külastada teadus- või arhiivraamatukogu nimetust taotlevat raamatukogu;

2) nõuda lisaks § 4 lõikes 2 nimetatud dokumentidele täiendavate andmete esitamist;

3) kutsuda teadus- või arhiivraamatukogu nimetust taotleva raamatukogu esindajaid komisjoni istungile, teatades neile komisiooni istungist vähemalt 1 nädal enne istungi toimumist.

§ 8. Ettepaneku tegemine teadusraamatukogu või arhiivraamatukogu nimetamiseks

(1) Komisjon teeb haridusministrile kirjaliku põhjendatud ettepaneku raamatukogule teadusraamatukogu või arhiivraamatukogu nimetuse andmiseks määratud ajavahemikuks või sellest keeldumiseks hiljemalt 1. juuniks.

(2) Haridusminister otsustab komisjoni ettepaneku alusel Vabariigi Valitsusele ettepaneku tegemise raamatukogu teadusraamatukoguks või arhiivraamatukoguks nimetamise kohta, kinnitades käskkirjaga lõikes 1 nimetatud komisjoni otsuse täielikult või osaliselt või lükates selle tagasi.

(3) Lõikes 2 nimetatud haridusministri käskkiri tehakse raamatukogu omajale teatavaks 1 nädala jooksul käskkirja andmisest arvates.

(4) Teadusraamatukogud ja arhiivraamatukogud nimetab Vabariigi Valitsus haridusministri ettepanekul.

§ 9. Rakendussäte

Kultuuri- ja haridusministri 12. detsembri 1994. a määrus nr 19 “Teaduslike keskraamatukogude tegevuspõhimõtete ja loetelu kinnitamine” (RTL 1995, 7, lk 232) tunnistatakse kehtetuks.

Tõnis Lukas
Minister

Peep Ratas
Kantsler

**AVALIKEST RAAMATUKOGUDEST TEOSE
LAENUTAMISE EEST AUTORILE MAKSTAVA TASU
SUURUS, VÄLJAMAKSMISE TINGIMUSED JA
KORD**

**Avalikest raamatukogudest teose laenutamise eest autorile
makstava tasu suurus, väljamaksmise tingimused ja kord**

Vabariigi Valitsuse 23. detsembri 2002. a määrus nr 431

Määrus kehtestatakse “Autoriõiguse seaduse” (RT 1992, 49, 615; RT I 2000, 16, 109; 78, 497; 2001, 50, 289; 56, 335; 2002, 53, 336; 63, 387; 90, 521; 92, 527) § 13 lõike 6 alusel.

§ 1. Määruse reguleerimisala

Määrus sätestab avalikest raamatukogudest teose laenutamise eest autorile makstava tasu (edaspidi tasu) suuruse, selle kogumise alused, väljamaksmise tingimused ja korda.

§ 2. Määruse kohaldamine

Määrust kohaldatakse vastavalt “Autoriõiguse seaduse” §-le 3.

§ 3. Avalik raamatukogu

Avaliku raamatukoguna käesoleva määruse tähenduses käsitatakse rahvaraamatukogusid “Rahvaraamatukogu seaduse” (RT I 1998, 103, 1696; 2000, 92, 597) tähenduses.

§ 4. Avalduste esitamine tasu saamiseks

(1) Tasu maksmine autorile toimub autori poolt esitatud avalduse alusel. Avalduses peavad olema märgitud järgmised andmed:

- 1) autori nimi ja pseudonüümid;
- 2) kas tegemist on originaalteksti autori, tõlkija, illustraatori, kujundaja või fotograafiga;
- 3) pangakonto number ja pank;

- 4) isikukood;
  - 5) kontaktandmed.
- (2) Avaldus esitatakse Kultuuriministriumile.
- (3) Avalduse alusel arvestatakse autorile tasu 3 aasta jooksul. Pärast nimetatud tähtaja möödumist võib autor esitada uue avalduse.
- (4) Avalduses esitatud andmete muutumise korral esitab autor tasu väljamaksjale uued andmed.
- (5) Esmakordse avalduse korral makstakse tasu selle aasta eest, millal avaldus esitati.
- (6) Tasu väljamaksja tagab avalduses esitatud andmete konfidentsiaalsuse.

§ 5. Tasu suurus

Eelmise aasta eest autorile väljamakstava tasu suuruse arvutamise aluseks võetakse eelmisel eelarveaastal tasude maksmiseks eraldatud riigieelarvelised vahendid ja eelmisel kalendriaastal avalikes raamatukogudes elektrooniliselt registreeritud laenutuste arv ning määratakse ühe laenutuskorra maksumus. Lõplik autorile väljamakstav summa arvutatakse käesoleva määruse paragrahvi 8 lõigetes 2–4 toodud tingimusi arvestades.

§ 6. Tasu jaotamine

- (1) Tasu jaotatakse järgmiselt:
- 1) 70% teksti autorile ning 30% illustratsioonide autorile;
  - 2) juhul kui teosel ei ole illustratsioone, kuulub 100% tasust teksti autorile;
  - 3) juhul kui illustratsioonide maht moodustab vähemalt pool teose kogumahust, kuulub 70% tasust illustratsioonide autorile ning 30% teksti autorile;
  - 4) tõlgitud teoste puhul kuulub teksti autori tasust 50% teksti originaali autorile ning 50% tõlkijale.

(2) Juhul kui teksti ja illustratsioonide autorid lepivad omavahel kokku tasu jagamise teistsuguse viisi, esitavad nad vastava avalduse tasu väljamaksjale.

(3) Audiovisuaalse teose ning fonogrammi laenutamise eest kollektiivse esindamise organisatsioonide kaudu makstav tasu jaotatakse autorite vahel vastavalt organisatsiooni poolt kehtestatud korrale.

§ 7. Ühine autorsus

Ühise autorsuse korral jagatakse tasu võrdeliselt autorite arvuga. Juhul kui ühised autorid lepivad omavahel kokku tasu jagamise teistsuguse viisi, esitavad nad vastava avalduse tasu väljamaksjale.

§ 8. Tasu väljamaksmine

(1) Tasu makstakse välja üks kord aastas.

(2) Tasu väljamaksjal on õigus arvata tasust maha tasu maksmisega seotud kulutused, kuid mitte rohkem kui 15% aastas tasu maksmiseks eraldatud summast.

(3) Audiovisuaalsete teoste ja fonogrammide autoritele makstavast tasust võivad tasu väljamaksja ja autoreid esindav kollektiivse esindamise organisatsioon maha arvata tasu maksmisega seotud kulutused, kuid kokku mitte rohkem kui 15% väljamaksmisele kuuluvast tasust.

(4) Autorile ei maksta tasu, kui teoste laenutamise eest autorile kogutud summa aastas on väiksem kui 100 krooni.

(5) Tasu kantakse autori pangakontole iga aasta 1. aprilliks. Juhul kui autori pangakonto asub välisriigi pangas, kannab pangapälekandega seotud kulutused autor.

(6) Tasu väljamaksja on kohustatud esitama Kultuuriministeeriumile aruande tasu maksmise ja tehtud mahaarvestuste kohta iga aasta 1. maiks.

§ 9. Tasu väljamaksja õigus andmeid saada

Tasu väljamaksjal on õigus saada avalikelt raamatukogudelt kõiki tasu maksmiseks vajalikke andmeid.

Sellega seotud lisakulutused kannab tasu väljamaksja.

§ 10. Määruse rakendamine 2003. aastal

(1) 2003. aastal on tasu väljamaksjal õigus kasutada tasu maksimisega seotud kulutusteks kuni 75% tasu maksmiseks eraldatud summast.

(2) Avaldused tasu väljamaksmiseks 2003. aasta eest esitatakse Kultuuriministeeriumile 1. detsembriks 2003. a.

§ 11. Määruse jõustumine

Määrus jõustub 1. jaanuaril 2003. a.

Peaminister Siim KALLAS

Kultuuriminister Margus ALLIKMAA

Riigisekretär Aino LEPIK von WIRÉN

SUMMARIES

THE PRESENT DAY OF THE LIBRARIANSHIP

Riin Olonen

A CONFERENCE ON UNION CATALOGUES

An international conference on union catalogues, organised on the initiative of Andrew Mellon Foundation and with the support of the National Library of Estonia was held in Tallinn on 17–19 October 2002. The conference continued the discussion of the the topics that had been on the agenda at the library automation conference held in Warsaw in 1997. The Andrew Mellon Foundation has for many years supported library automation in the Baltic and Eastern European countries and in South Africa. Such review conferences are held with the purpose of offering the librarians of the countries that have been supported by the Foundation the opportunities to exchange experience, and to receive feedback on the use of the support and the development of the information systems created with this help.

92 library specialists from 13 countries participated in the conference. In addition to the countries supported by the Foundation (Hungary, Czech Republic, Slovakia, Poland, Estonia, Latvia, and South Africa), experts from Western European countries and North America took part in the conference. 34 presentations gave a thorough overview of the work done in these countries in creating and developing union catalogues and about the progress in library automation. Two main types of union catalogues are created at the present day — the real and virtual catalogues, and a number of different methods can be used in creating them. The choice of the solution largely depends on the library systems used or to be adopted, on the level of standardisation and readiness for co-operation, as well as on financial opportunities.

Aili Normak

ON THE ACQUISITION PROBLEMS
IN RESEARCH LIBRARIES

The co-ordination of the work of research libraries has been on the agenda already since 1993. The amendments to the Law of Research and Development Activities, adopted in 2001, specified the tasks of research and archive libraries, regulated the conditions of their nomination and financing.

In 2002, the rectors of the universities in public law and the Minister of Education considered it necessary to improve essentially the services of research libraries, foremost, by increasing the acquisition sums up to *ca* 60 million Estonian Kroons a year, achieving this level by 2006. On 24 September 2002 the Estonian Government nominated the Estonian Academic Library, Tallinn Technical University Library, Tartu University Library and Tallinn Pedagogical University Library as research libraries for the period of five years.

Library acquisitions need to be co-ordinated under a unified acquisition plan. Collection development is specified by the target group or the service area of the library. Creation of the acquisition plan was assigned to the council of research libraries, established on 16 December 2002. (The Director of Tartu University Library is the Chairman of the Council.)

Legislation concerning research libraries has much improved in the recent decade. When all components have been taken into account, (the viewpoints of the rectors, the work of the Ministry of Education in developing the standards, fixed financing from the state budget, and professionalism and mission of librarians), the quality of the services should rise considerably.

Tiina Tarik

DAY OF ESTONIAN BOOK

The Year of Estonian Book ended in April 2001. The Central Committee of the Year of Estonian Book called on the people to organise Months of Book in different Estonian counties each year. Since the Library Days are held each October, the Estonian Library Association recommended

that the Day of Estonian Book should be held at the same time, on 23 October, and a call was sent to the libraries and librarians on this matter.

The Day of Estonian Book has been held twice since, in 2001 and 2002. Several counties have eagerly participated in the event; the main stress has been laid, as expected, on children's literature. Information days, literary evenings and numerous exhibitions were organised for adults. Interesting events have been held by the Estonian Academic Library and Tartu Public Library. At the latest events writers of the younger generation were asked to tell the audience why and how, about what and for whom they write. The essence of cyberliterature and larger on-line libraries were under discussion, and the present state of Estonian publishing market was explored as well.

The new event — the Day of Estonian Book — has been established and it has proved its viability, attracting more and more enthusiasts.

Merike Kiipus

THE OSKAR KALLAS DAY
AT THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM

Conferences on Estonian book science have by now been held for more than 40 years — from 1961 to 2002. The first conferences were initiated by the Head of the Bibliography Department of the Estonian Literary Museum August Palm. The interdisciplinary nature of these conferences has been demonstrated by the awesomely wide range of participants from different spheres of culture. The subjects most explored in the presentations given at the conferences include the history of Estonian book, journalism and libraries, bibliography, publishing and printing. Bibliophily, archival science, problems of pseudonyms, censorship, the role of individuals in Estonian cultural history, different collections and other issues have been under discussion as well. The conference held in 1996 was named the Oskar Kallas Day after the creator of the Archival Library of the Estonian Literary Museum. The new name of the event enables to widen the range of subjects under discussion, but still allows to remain true to its main characteristic — devotion to book science.

The article gives an overview of the Oskar Kallas Day — the 19th Conference of Estonian Book Science, held on 25 October 2002, which was dedicated to the 200th anniversary of Heinrich Laakmann,

one of the most outstanding Estonian printer, publisher and bookseller. The presentations of the conference were given by the best specialists of the field from different libraries and organisations; an interesting exhibition "Laakmann's World of Printing" gave a good illustration and background to the conference.

Maare Kümnik

THE PROBLEMS OF BOOKS AND LIBRARIANSHIP
HIGHLIGHTED BY THE FRIEDRICH PUKSOO PRIZE

The Friedrich Puksoo Prize is the most prestigious Estonian prize awarded in the fields of book science, book history and librarianship. The prize was established in 1990 by the Estonian Book Society to commemorate the 100th anniversary of Fr. Puksoo's birth. Fr. Puksoo was the Director of Tartu University Library in 1920–1944. Since 1998, the Estonian Librarians' Association together with Tartu University Library have given the prize each year on 23 January, Puksoo's birthday, for the work(s) that have won the competition for the prize in the previous year. During the last five years, works differing in both the content and form have been submitted to the competition. Five persons have received the award; works of eight authors have found appreciation. The winning works have been devoted to Estonian book and book culture, Estonian journalism, Estonian calendars, the history of Estonian bibliography, bibliographies (up to 1999), book art and book preservation, and art collections (works of graphic art). In the field of librarianship, attention has been paid to library catalogues, beginning from manuscript catalogues up to electronic ones. The journal *Raamatukogu* has each year published comprehensive accounts of the competitions for the Friedrich Puksoo Prize.

Merike Poljakov

SELF-ASSERTION AT THE LIBRARY

The subject of the article is discussed in three sections: self-assertion in teamwork, self-assertion in relations with the client and self-assertion via the mass media. The notions of "self-assertion" and "domineering" are explained. For the librarian, the notions mean mutual respect and

agreement and the balance of interests. Teamwork is the most preferable form of work also in libraries — the work of one person is closely related to the work of the others, it forms the basis for management. Self-assertion in a team is an important factor of success. In relations with the clients this means active listening, empathy, communication and the solving of problems and conflicts. Quality services and satisfaction with one's work are guaranteed by holding in esteem the client and the worker himself.

Self-assertion in the mass media means good public relations and active promotion. The best way for that is a long-time and well-planned presentation of one's institution in the media, which generally gives good results, but may sometimes have its weak points as well.

SPECIAL LIBRARIES

Maie Thal

ABOUT THE LIBRARIES OF THE ESTONIAN DEFENCE FORCES

The establishment and work of libraries of the Estonian Defence Forces have so far not been studied in the newly independent Estonia. The article gives an overview of the development of the libraries of the Estonian Defence Forces in 1919–1940 and in 1991–2002. The historical overview of the libraries of the Republic of Estonia was obtained from the articles published in the journal *Sõdur* (1919–1940). The Library of the Headquarters of the Defence Forces, established in 1919, acted as a central library and co-ordinated the work of 64 libraries (as of 1935). The task of the VIth Department of the Headquarters of the Defence Forces was to publish literature on military training and practical organisation of the work of libraries. The activities of creating libraries and their work were very similar during the two periods under observation; the libraries were created by officers and battalion commanders. Librarians have had to struggle against similar shortcomings: no inter-library co-operation, and a great need for military literature. The greatest problem has been the lack of acquisition finances and also the lack of space.

In 1919–1940 the well-educated commandship of the army organised lectures for soldiers and officers. The professional training of

officers-librarians took much effort. New military literature was well introduced in the journal *Sõdur*. The journals *Sõdur* and *Kaitse Kodu*, re-established in 1992 and 1993 publish excellent materials on military issues, but pay little attention to book reviews. No cultural lectures are given at the Defence Forces of the present day, as the conscripts are better educated and opportunities for acquiring information have much widened. The difference also lies in the fact that the staffs of the nine libraries of the Defence Forces are well educated: eight librarians out of 11 have higher education.

The work organisation of the libraries has so far been the responsibility of the military units and the librarians, as there is no clear development plan for the libraries of the Defence Forces. In 2002, the best conditions for library work were found at the automated libraries of the Military Academy of the Estonian National Defence College and the Ministry of Defence. The former will soon be merged with the Library of the Baltic Defence College. The Baltic Defence College, created in 1998, is the first joint establishment of military education in the Baltic countries and a co-operation project between these countries. Besides the College, its library serves the Military Academy of the Estonian National Defence College and also the academic community of the University of Tartu. The catalogue of the library is accessible as a part of the union catalogue of Estonian research libraries ESTER (<http://www.utlib.ee/ee/index.php?cat=ester>). The library of the Military Academy of the Estonian National Defence College has assumed the role of the central library of the Defence Forces. At present, information is accessible on the home page of the Academy (<http://www.ksk.edu.ee>), it is possible to use INNOPAC database and request professional help.

In the framework of the project "VAATA MAAILMA", public Internet Access Points have been opened for the conscripts since the autumn of 2001. Nine military units received 39 computers for the project.

At present, the structure of the Defence Forces is undergoing changes; whether they lead also to the enlarging of the role of culture and the libraries, remains to be seen.

Kristel Varm

LIBRARIES AT ESTONIAN PRISONS

Eight Estonian prisons out of the total of nine have libraries. The inmates of Rummu prison have the opportunity of visiting a regular public library.

The law of imprisonment does not directly refer to library services, but the prison inmates have to have the opportunity of reading daily newspapers and magazines and using books and periodicals in the library. The activities of prison libraries are guided by two international documents of recommendatory nature: "IFLA Guidelines for Library Services to Prisoners" and "Education in Prison: Recommendation No R (89) 12, Council of Europe".

Estonian prison libraries have a common mission with the prison system — to guarantee the re-socialisation of the detainees and to prepare them for release. By the early 2002, a librarian was employed only in three prison libraries, in all the rest, the inmates were working as well as they could. Prison libraries were not financed. During 2002 the positions for librarians were created. Good relations developed between the Ministries of Culture and Justice. Library budgets included the acquisition sums of ca 50 EEK per person, additional opportunities were found for library acquisition. The librarians have to pass the process of self-assertion similar to social workers, psychologists and chaplains of the prisons. The work of the prison librarian is much more complicated and difficult than it was expected, already the type of their clients and the restrictions caused by the security regime create a situation much different from a regular library.

LOOKING BACK OVER THE YEARS

Toomas Liivamägi

TARTU UNIVERSITY LIBRARY 200

The spiritual basis for the University of Tartu, reopened in 1802, and its library was the world of ideas characteristic to the German Enlightenment. In the 19th century, the top-level scientific results were

achieved at the universities. Germany, a part of which was the Livonia of that time, was in the vanguard of the sciences.

The role of libraries has remained relatively constant throughout the history, were the information found either on clay tablets, paper or in the electronic format. Many problems that the library of the 19th century had to face resemble those of our own. For instance, insufficient acquisition sums and budget deficit have accompanied our library throughout its two centuries of existence. An excellent library is always much more expensive than the education officials can imagine — insufficient amount of acquisition money was first mentioned in the annual report for the year 1807, and in 1811, the library budget was in deficit for the first time. In 1862, the deputy minister of public education voiced the opinion that the library spends too much money on scientific periodicals, instead of purchasing monographs and textbooks.

The report for the year 1852 first mentions the need for a new library building. The new building was opened already 130 years later.

Development of good collections poses a problem also today. It is difficult to fulfil the gaps in the collections, caused by the ideology of the decades of years, but as difficult is to restore the trust of library users. However, the number of professors and students who find the information accessible with the help of Tartu University Library adequate is constantly growing.

The complexity and continuity, as well as the universality and integrity of its collections add value to the library. These features are especially important in the scientific world of today, clustering into its multiplicity of research themes. Somewhere have to be accessible also those publications that the researcher does not purchase for his grant money.

A large part of modern scientific information is accessible electronically for 24 hours a day from everybody's desktop. A part of this information is free, but largely, this information has been purchased. An end user may even not realise this problem, finding everything at his fingertips. The amount and intensity of the use of electronic information at the University of Tartu and in Estonia is similar to Western Europe.

Investments in the purchases of scientific information have a strategic importance for all countries. In this area, Tartu University Library strives to be a trustworthy strategic partner to both the university and the state.

Ruth Michelson

HOW CATALOGUES WERE MADE IN TARTU
IN OLDEN TIMES

Tartu University Library, created at the university in 1802, did not have any preceding collections or catalogues, since the properties of the *Academia Gustaviana* of the 17th century had been evacuated to Sweden during the Northern War, where they remained.

Processing of the publications acquired during the first years of the library as donations and purchases (ca 30 000 items) was modelled after the methods of German libraries, mainly, the experience of Göttingen library was used. Since there were no generally acceptable methods for the work, in a sense, Tartu was a pioneer in its field.

During the period under observation (up to 1917, the collections of about 500 000 items), a comprehensive system of unified catalogues was developed in accordance with the general development level of the librarianship of the time. The catalogues described all the collections (books, periodicals, dissertations, maps, manuscripts and personal collections). The present article discusses more thoroughly the history of the development of different forms of **general** catalogues, methods and techniques of their creation and their design, and proceeds from the initial catalogue in the book format to the slip catalogue (since the 1850s), to the card catalogues (since the 1870s) up to the published catalogue (the early 20th century). All these catalogues, with one exception, can still be used as information sources for older publications.

MEMOIRS

Hilja Vihalem

REMINISCENCES OF A LONG LIFE OF WORK

Hilja Vihalem worked at the Estonian Academic Library for 52 years in 1947–1999. She was already at the library at the arrival of the first books and the first readers. She had studied German and English philology, Estonian and world literature and art history at the Uni-

versity of Tartu; she was able to use her knowledge in different areas of library work. She found the work of a reference bibliographer and communicating with the readers to be the most interesting and exciting. The part of her memoirs, published in this volume, is centred upon herself, her thoughts and opinions and upon her contacts with her colleagues and library managers. She vividly describes her colleagues, emphasising their characteristic features, work culture, hobbies and numerous funny moments. She considers the improvement of one's knowledge, free expression of one's thoughts and meetings with interesting people as the vital ingredients of one's life. In the earlier years, she was annoyed by political instructions, agitation propaganda, rebuilding of the town and helping at collective farm fields.

She has never regretted that lucky chance that had brought her to the library.

BOOK REVIEWS

Õie Tammissaar

TEN YEARS IN NEWLY INDEPENDENT ESTONIA

Raamatukogud ja raamatukogundus taasiseseisvunud Eestis 1991–2001: artiklite kogumik = Libraries and librarianship in newly independent Estonia 1991–2001: collection of articles / koostanud = compiled by Anu Nuut; Eesti Rahvusraamatukogu. Tallinn, 2002. 238 lk.: ill.

This is an interesting collection of articles on Estonian libraries and librarianship during the recent decade. The review discusses all articles concerning different libraries (research libraries, public and school libraries), professional training in librarianship, the Estonian Librarians' Association and the journal *Raamatukogu*. The development of information technology in Estonian libraries is discussed as a new milestone. The author offers her observations and questions in every sphere. What will be the further fate of libraries and librarians? A comprehensive chronology gives an overview of the activities of major libraries. The part containing statistics is very interesting, but a question remains, whether all data can be compared by years, since the accounting principles have been changed. English summaries have been added to the articles.

In conclusion — this is a very good book, be sure to read it!

Vilve Asmer

ABOUT THE SETS OF POSTCARDS
ISSUED BY THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM AND
THE TARTU UNIVERSITY LIBRARY

The Cultural Archive and the Archive Library of the Estonian Literary Museum and Tartu University Library have published sets of postcards in 1999–2002, introducing a small part of valuable archival materials held at these institutions.

The Cultural Archive presents two selections, 16 postcards in each, of images of historical Tartu, titled "Tartu. Town and Townspeople". They contain view postcards made before 1940, and copied from glass negatives. The photos have been taken by three photographers: Reinhold Sachker (1844–1919) and Elmar Kald (1898–1969) from Tartu, and the brothers and joint owners of a photoshop Johannes (1880–1958) and Peeter (1889–1972) Parikas. The images represent the changes in the appearance or location of buildings and places characteristic to Tartu, but document the preservation of their essence and meaning in town space.

The postcard set issued by the Archive Library contains 10 images that cover the period of two centuries. They give the idea of the first publications of the chronicles that mention Estonians, and display pages of the oldest published church books, schoolbooks and literary works, as well as periodicals.

The selection published by Tartu University Library contains images of manuscripts, publications and watercolours, ranging from the 15th century to the year of 1937. The oldest presented document is a parchment codex — Petrarca's *De secreto conflictu curarum mearum*, the latest one is a page from K. E. Sööt's collection of poetry *Kuusirbi õsu* with a woodcut by E. Kollom.

ABOUT THE ELA ACTIVITIES IN 2002

Krista Talvi

ABOUT THE ACTIVITIES OF
THE ESTONIAN LIBRARIANS' ASSOCIATION IN 2002

36 people joined the Association in 2002. By the end of the year, ELA had 720 members (12 honorary members, 683 active members and 37 debtors).

The main work directions of the board of the ELA were the problems of librarians' salaries, problems concerning the profession of librarian (registering of the professional council), and the status of institutional members of the ELA (amendments to the statutes of the ELA). The preparations for the VIIIth Congress of Estonian Librarians were started, the organisation of library days was planned, the acquisition principles for public libraries and the work organisation of country libraries' section were revised and approved. Proposals were made to the development plans and drafts of laws concerning librarianship. For instance, it was necessary to explain to the compilers of the project "The Basics of Information Policy" that the libraries have an indisputable place in Estonian information policy.

An overview is given about the activities of the ELA committees. Information is given about the competitions for the Friedrich Puksoo Prize and the Bibliography Prize. Both Prizes are given with the active participation and direct support of the ELA. The ELA annual and merit awards were given in 2002. The Best Country Librarian 2002 was elected. On the proposal made by the ELA, the Estonian Cultural Endowment gave Christmas bonus to eight meritorious librarians.

ELNET CONSORTIUM

Riin Olonen

ELNET CONSORTIUM IN 2002

The Estonian Library Network Consortium continued its activities with the aim of assisting in the development and administration of the unified information system of Estonian libraries, which is based on computers and computer networks. Much help was offered to the new members — the Estonian Depot Library and the Estonian Medical Library — who joined the Consortium. At present, the Consortium has 13 members.

The main activities concerned the library system INNOPAC and the union catalogue ESTER: new licences were added to both Tallinn and Tartu systems, the amount of data input into ESTER increased constantly, in addition, work continued in the adoption of the circulation module, the prolongation of due dates and check-in.

SUMMARIES

221

Another sphere of activities was the retrospective conversion of national publications with the help of Andrew Mellon Foundation stipends for three subprojects: Estonian books in 1945–1991, Estonian-language books published in Estonia in 1918–1944, and Estonian periodicals.

Attention was focused on the organisation of joint purchase of electronic publications, regarding both organisational and financial aspects (from the central budget and library budgets). The use of EBSCO databases is increasing, the number of searches has increased by 41%, and 70 new libraries, government agencies and hospitals have joined the project.

Tartu University Library has been the most successful in using and promoting electronic resources.

The digitisation project of microfilms MIDAS was launched as a part of developing digital libraries.

The Consortium has also opened its new web page (<http://www.elnet.ee>).

AUTORID * AUTHORS

Krista ARU	Eesti Kirjandusmuuseumi direktor <i>Estonian Literary Museum, Director</i>
Vilve ASMER	Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivaar <i>Estonian Literary Museum, Archivist</i>
Merike KIIPUS	Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu juhataja <i>Archival Library of the Estonian Literary Museum, Director</i>
Maare KÜMNIK	Tartu Ülikooli Raamatukogu bibliograaf <i>Tartu University Library, Bibliographer</i>
Toomas LIIVAMÄGI	Tartu Ülikooli Raamatukogu direktor <i>Tartu University Library, Director</i>
Mare LOTT	Tallinna Pedagoogikaülikooli emeriitprofessor <i>Tallinn Pedagogical University, Department of Information Studies, Professor emeritus</i>
Ruth MICHELSON	Tartu Ülikooli Raamatukogu, pensionär, Raamatukogunduse magister <i>Tartu University Library, Retired, Master of Librarianship</i>
Aili NORMAK	Eesti Akadeemilise Raamatukogu asedirektor <i>Estonian Academic Library, Deputy Director</i>
Reet OLEVSOO	Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu büroojuhataja <i>Estonian Librarians' Association, Secretary</i>

AUTORID ★ AUTHORS

223

- Riin OLONEN Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortiumi tegevdirektor-asjaajaja
The Consortium of Estonian Libraries Network, Executive Director
- Merike POLJAKOV Tartu Ülikooli Raamatukogu raamatukoguhoidja
Tartu University Library, Librarian
- Evi RANNAP Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakond, emeriitprofessor, ERÜ auliige
Tallinn Pedagogical University, Department of Information Studies, Professor emeritus, Honorary Member of ELA
- Linda SARAPUU Viljandi Linnaraamatukogu peaspetsialist
Viljandi City Library, Chief Specialist
- Margit STAMM Eesti Rahvusraamatukogu raamatukogunduse osakonna infospetsialist
National Library of Estonia, Library Science and Development Department, Infospecialist
- Krista TALVI Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu juhatuse esinaine, Eesti Rahvusraamatukogu raamatukogunduse osakonna täienduskoolituse peaspetsialist
Estonian Librarians' Association, President; National Library of Estonia, Library Science and Development Department, Chief Specialist in Continuing Professional Development
- Õie TAMMISSAAR O. Lutsu nim. Tartu Linna Keskraamatukogu asedirektor
Tartu Public Library, Deputy Director

224

AUTORID * AUTHORS

- Tiina TARIK O. Lutsu nim. Tartu Linna Kesksaamatukogu väliseesti kirjanduse osakonna peaspetsialist
Tartu Public Library, Specialist
- Maie THAL Kuperjanovi Üksik-jalaväepataljoni raamatukoguhoidja, Viljandi Kultuurikolledži raamatukogunduse ja infoteaduse osakonna diplomand
Kuperjanov Single Infantry Battalion, Librarian; Viljandi College of Culture, Department of Librarianship and Information Studies, Graduate
- Kristel VARM Justiitsministeeriumi vanglate osakonna nõunik
Ministry of Justice, Prisons Department, Councillor
- Imbi VESMES Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakond, pensionär
Tallinn Pedagogical University, Department of Information Studies, Retired
- Hilja VIHALEM Eesti Akadeemiline Raamatukogu, pensionär
Estonian Academic Library, Retired